

ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

ΕΚΦΡΑΣΗ - ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΕΝΙΑΙΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ

Γ΄ ΤΕΥΧΟΣ

ISBN 960-06-1005-3

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου και του Λυκείου τυπώνονται από τον Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων και διανέμονται δωρεάν.

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ**

Συγγραφή: Χρίστος Λ. Τσολάκης, Κυριακή Αδαλόγλου,
Άβρα Αυδή, Νίκος Γρηγοριάδης, Ανθούλα Δανιήλ,
Ιωάννα Ζερβού, Ελένη Λόππα, Διονύσης Τάνης

Αναθεώρηση: Χρίστος Α. Τσολάκης,
Κυριακή Αδαλόγλου, Άβρα Αυδή,
Νίκος Γρηγοριάδης, Ανθούλα Δανιήλ,
Ιωάννα Ζερβού, Ελένη Λόππα,
Διονύσης Τάνης, Βαγγέλης Ιντζίδης

ΓΙΑ ΤΟ ΕΝΙΑΙΟ ΛΥΚΕΙΟ

ΑΝΑΘΕΩΡΗΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ
Γ' ΤΕΥΧΟΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ

Συγγραφική Ομάδα Αναθεώρησης

ΧΡΙΣΤΟΣ Α. ΤΣΟΛΑΚΗΣ

Καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

ΚΥΡΙΑΚΗ ΑΔΑΛΟΓΛΟΥ

Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος

ΑΒΡΑ ΑΥΔΗ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΝΙΚΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

ΑΝΘΟΥΛΑ ΔΑΝΙΗΛ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΙΩΑΝΝΑ ΖΕΡΒΟΥ

Φιλόλογος, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

ΕΛΕΝΗ ΛΟΠΠΑ

Δρ. Φιλολογίας, Σχολική Σύμβουλος

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΑΝΗΣ

Φιλόλογος, π. Σχολικός Σύμβουλος

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΙΝΤΖΙΔΗΣ

Φιλόλογος

Υπεύθυνοι για το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ, για την πρώτη γραφή

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΠΑΛΑΣΚΑΣ, για την αναθεώρηση

Επεξεργασία Επιμέλεια

ΕΙΡΗΝΗ ΧΑΤΖΗ

scan/ocr/pdf: Absens

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόταση καταμερισμού των διδακτικών ωρών	7
Γενικές παρατηρήσεις για τη διδασκαλία και την αξιολόγηση στη Γ΄ Λυκείου	10
Η πειθώ	13
Τρόποι πειθούς	14
Μορφές πειθούς	43
1. Η πειθώ στη διαφήμιση	43
2. Η πειθώ στο δικανικό λόγο	56
3. Η πειθώ στον πολιτικό λόγο	59
4. Η πειθώ στον επιστημονικό λόγο	95
 Δοκίμιο	105
Άρθρο	141
Επιφυλλίδα	150
Δίκαιος και άδικος λόγος	153

ΣΥΜΒΟΛΑ

ΘΕΩΡΙΑ	■
ΑΣΚΗΣΗ	►
ΠΡΟΑΙΡΕΤΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ	<i>χρωματιστή σελίδα</i>

Πρόταση καταμερισμού των διδακτικών ωρών

Σύνολο διδακτικών ωρών: 48 (κατά προσέγγιση)

Α. Γλωσσική διδασκαλία

(με βάση την παρουσίαση και την επεξεργασία των κειμένων): 30 ώρες.

1. Η ΠΕΙΘΩ (συνολικά 11 διδακτικές ώρες)

■ Επίκληση στη λογική. Επιχειρήματα, τεκμήρια και αξιολόγησή τους	2 διδακτικές ώρες
■ Ανίχνευση επιχειρημάτων παραγωγικής ή επαγωγικής συλλογιστικής πορείας, τεκμηρίων κτλ. και αξιολόγηση επιχειρημάτων και τεκμηρίων Μπορούν να αξιοποιηθούν με επιλογή του καθηγητή, κείμενα των: Γ. Μ. Σηφάκη, Ε. Π. Παπανούτσου ("Το δίκαιο της πυγμής" και "Ψυχολογία των Νεοελλήνων"), Π. Κονδύλη, Π. Σούρλα, Δ. Γουσέτη	4 διδακτικές ώρες
■ Επίκληση στο συναίσθημα, στην αυθεντία κτλ.	1 διδακτική ώρα
■ Η πειθώ στον πολιτικό λόγο	2 διδακτικές ώρες
■ Η πειθώ στον επιστημονικό λόγο Επιλογή από τα κείμενα των: Γ. Μανωλεδάκη - Διεθνούς Αμνηστίας, Γ. Γραμματικάκη. Εδώ μπορεί να αξιοποιηθεί και το άρθρο του Ν. Ματσανιώτη ή του Η. Μπεζεβέγκη	2 διδακτικές ώρες
■ Επιπλέον δύο διδακτικές ώρες μπορούν να αξιοποιηθούν κατά την κρίση του καθηγητή.	

2. ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ (συνολικά 7 διδακτικές ώρες)

■ Τι είναι το δοκίμιο
(τα γενικά του γνωρίσματα):

1 διδακτική ώρα

■ Η πειθώ στο δοκίμιο:

2 διδακτικές ώρες

■ Η γλώσσα του δοκιμίου:

2 διδακτικές ώρες

■ Η οργάνωση του δοκιμίου

Δοκίμιο και ημερολόγιο, δοκίμιο και προφορικός λόγος
κτλ.

2 διδακτικές ώρες

Οι παραπάνω άξονες μπορούν να ανιχνευθούν στα δοκίμια των: Ε. Π. Παπανούτσου ("Η δύναμη της μάζας", "Τεχνική Πρόοδος"), Α. Τερζάκη, Γ. Σεφέρη, Οδ. Ελύτη, με επιλογή του καθηγητή, βλ. και οδηγίες για την διδασκαλία του δοκιμίου

3. ΤΟ ΑΡΘΡΟ, Η ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΑ

4 διδακτικές ώρες

4. ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

■ Δύο ως τρεις διδακτικές ώρες μπορούν να διατεθούν κατά την κρίση του καθηγητή.

3-4 διδ. ώρες

Β. Γραπτή έκφραση των μαθητών στην τάξη: 18 ώρες

1) Δύο κείμενα (ή τρία) κάθε τετράμηνο, τα οποία γράφονται στην τάξη, σε χρόνο δύο συνεχόμενων διδακτικών ωρών, δηλαδή:

5X2=10 διδ. ώρες

2) Ένα κείμενο ως γραπτή δοκιμασία, δηλαδή:

1X2=2 διδ. ώρες

3) Επιστροφή των κειμένων στους μαθητές, παρατηρήσεις και σχολιασμός από τον καθηγητή κτλ., σε μία διδακτική ώρα, δηλαδή:

6X1=6 διδ. ώρες

Σύνολο στο σχολικό έτος:

18 διδακτικές ώρες

Παρατήρηση:

Η συζήτηση στην τάξη για κάθε γραπτή έκφραση των μαθητών ("διόρθωση" των κειμένων) γίνεται σε μία διδακτική ώρα. Η ώρα που μένει από το διδακτικό δώρο του μαθήματος μπορεί να διατεθεί για την επεξεργασία ενός σύντομου κειμένου, για κάποια από τα θέματα για συζήτηση, για λεξιλογικές ασκήσεις, για τη διδασκαλία του κεφαλαίου "Η πειθώ στη διαφήμιση", για την αξιοποίηση στοιχείων του "Διαβάζω και Γράφω" (που να σχετίζονται και με τις παρατηρήσεις του καθηγητή στη συγκεκριμένη γραπτή έκφραση των μαθητών), για τη συζήτηση του υλικού της Ερευνητικής Εργασίας, κ.ο.κ.

Γενικές παρατηρήσεις για τη διδασκαλία και την αξιολόγηση στη Γ΄ Λυκείου:

- Οι μαθητές στη Γ΄ Λυκείου καλούνται να αξιοποιήσουν στην έκφρασή τους, προφορική και γραπτή, τον κριτικό-αποφαντικό τρόπο, με συγκεκριμένο επικοινωνιακό πλαίσιο κάθε φορά. Μπορούν να γράψουν άρθρο ή κάποιο δημοσίευμα για τον Τύπο, με στόχο την ανακοίνωση σκέψεων, απόψεων κτλ. σε ένα ευρύτερο κοινό. Στην περίπτωση αυτή η έκταση του κειμένου είναι περιορισμένη και το περιεχόμενο καλύπτει κάποια πολύ συγκεκριμένη πλευρά του θέματος (δεν αναφέρεται σε οτιδήποτε γνωρίζει ο μαθητής για ένα πολύ γενικό θέμα, όπως στις παλιές "εκθέσεις ιδεών"). Δεν αναμένεται να γράψουν οι μαθητές δοκίμιο, που είναι πολύ απαιτητικό είδος λόγου. Ωστόσο, δεν αποκλείεται να γράψουν κάποιο κείμενο δοκιμιακού τύπου.

Επιπλέον, θεωρείται απαραίτητο να ασκηθούν και σε λόγο με περισσότερο ελεύθερη οργάνωση, ίσως και συνειρμική, να ασκηθούν στην ποιητική χρήση της γλώσσας, στο χιουμοριστικό τόνο κτλ. Γι' αυτόν το λόγο δίνονται στο βιβλίο ανάλογες ασκήσεις.

- Για την εξοικονόμηση διδακτικού χρόνου καλό είναι τα κείμενα του βιβλίου - ιδίως τα εκτενή - να διαβάζονται από τους μαθητές στο σπίτι, και η ανάγνωσή τους να συνοδεύεται από μερικές γενικές ερωτήσεις κατανόησης. Στην τάξη μπορούν να διαβάζονται επιλεκτικά μερικά μόνο αποσπάσματα, κυρίως αυτά που συνδέονται με τις ασκήσεις του βιβλίου.

- Για τον ίδιο λόγο (την εξοικονόμηση διδακτικού χρόνου) είναι απαραίτητο ο διδάσκων να επιλέγει το κείμενο ή τα κείμενα στα οποία θα στηρίξει τη διδασκαλία του, όπως επίσης θα πρέπει να επιλέξει από πριν τις ασκήσεις με τις οποίες θα ασχοληθεί η τάξη, καθώς και τις ασκήσεις που οι μαθητές θα επεξεργαστούν στο σπίτι. Είναι, δηλαδή, απαραίτητο να ελέγχει το χρόνο στη διδακτική ώρα, ώστε η διδασκαλία του να ανταποκρίνεται στους επιμέρους στόχους του μαθήματός του.

- Η παραγωγή γραπτού λόγου, όπως και η αξιολόγησή του, δεν πρέπει να στηρίζεται μόνο στα εκτενή κείμενα που γράφονται στο σχολείο σε δύο συνεχόμενες διδακτικές ώρες, αλλά και σε μικρότερα κείμενα ή γραπτές ασκήσεις που μπορεί να γράφονται στην τάξη, σε καθορισμένο σύντομο χρόνο, κατά τη διάρκεια του μαθήματος.

- Επίσης, στην αξιολόγηση του γραπτού λόγου των μαθητών μπορούν να συμπεριλαμβάνονται και τα κείμενα, εργασίες ή ασκήσεις που γράφουν οι μαθητές στο σπίτι και τα οποία πρέπει να συζητούνται και στην τάξη σε γενικές γραμμές.

• Γενικά, ένα οργανωμένο τετράδιο του μαθητή με όλες τις εργασίες, τα ποικίλα κείμενα παραγωγής γραπτού λόγου (περιλήψεις, μετασχηματισμούς κειμένων, ανάπτυξη ιδεών του κειμένου κτλ.) μπορεί να αποτελέσει ένα πολύ βασικό στοιχείο για την αξιολόγηση του μαθητή ως προς την παραγωγή του γραπτού λόγου.

• Πάντως, κατά κανέναν τρόπο η έμφαση στο γραπτό λόγο δεν πρέπει να παραμερίζει την άσκηση και την αξιολόγηση των μαθητών στον προφορικό λόγο. Ο διδάσκων θα πρέπει να έχει πάντα υπόψη του ότι η ικανότητα ενός ατόμου στο λόγο καλύπτει τους επιμέρους τομείς του παρακάτω σχήματος:

Προφορικός και γραπτός λόγος

Πομπός	Δέκτης
Προφορικός λόγος: μιλώ	ακούω (και κατανοώ)
Γραπτός λόγος: γράφω	διαβάζω (και κατανοώ)

• Κατά την αξιολόγηση του προφορικού λόγου μπορούν να ληφθούν υπόψη τα παρακάτω:

- α. Η ευχέρεια στο λόγο, δηλαδή ο λόγος που ρέει χωρίς γραμματικά και συντακτικά λάθη στην έκφραση και που χαρακτηρίζεται από επαρκές και πλούσιο λεξιλόγιο, κατάλληλο για το συγκεκριμένο θέμα κάθε φορά και για το ανάλογο επίπεδο λόγου.
- β. Η ακρίβεια και η σαφήνεια, δηλαδή η καθαρότητα της έκφρασης, στην οποία δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία για το τι λέει ο ομιλητής.
- γ. Τα παραγλωσσικά στοιχεία του λόγου, δηλαδή σωστή άρθρωση, ένταση, επιτονισμός κτλ.
- δ. Τα εξωγλωσσικά στοιχεία, δηλαδή στάση και κινήσεις του σώματος, χειρονομίες, μορφασμοί, συσπάσεις του προσώπου κ.ά.
- ε. Η καταλληλότητα του ύφους, δηλαδή αν χρησιμοποιεί το κατάλληλο επίπεδο λόγου με το κατάλληλο λεξιλόγιο για συγκεκριμένο θέμα, και ανάλογα παραγλωσσικά και εξωγλωσσικά στοιχεία.

Έχοντας υπόψη του τα παραπάνω κριτήρια ο διδάσκων θα πρέπει να οργανώνει συζητήσεις ή δραματοποιημένες ασκήσεις που θα δίνουν την ευκαιρία στο μαθητή να βελτιώνει την ικανότητά του στον προφορικό λόγο. Η βιντεοσκόπηση, επίσης, οργανωμένων συζητήσεων που γίνονται στην τάξη μπορεί να δώσει την ευκαιρία για παρατηρήσεις ως προς τον προφορικό λόγο.

[εικόνα]

ΠΕΙΘΩ

Στόχοι:

- Να ασκηθούν οι μαθητές στη λογική χρήση της γλώσσας και να αποκτήσουν την ικανότητα να πείθουν, όταν το επιβάλλει η κατάσταση.
- Να αντιληφθούν ότι η αλήθεια δεν είναι αυταπόδεικτη, και να εξοικειωθούν με τις λογικές μεθόδους που χρησιμοποιούνται για την συστηματική αναζήτηση και ανεύρεσή της.
- Να χρησιμοποιούν αποτελεσματικά, κάθε φορά που έχουν προσεγγίσει μία συγκεκριμένη αλήθεια, τους κατάλληλους τρόπους και τα κατάλληλα μέσα πειθούς, για να παρουσιάσουν πειστικά στο δέκτη την αλήθεια αυτή.
- Να αποκτήσουν την ικανότητα να διακρίνουν τις στρατηγικές της πειθούς. Συγκεκριμένα, να αντιλαμβάνονται αν η πειθώ χρησιμοποιείται για να αποδείξει την αλήθεια ή να την παραποιήσει.
- Να αποκτήσουν την ικανότητα να ελέγχουν τα επιχειρήματα, τόσο τα δικά τους όσο και των άλλων, έτσι ώστε να αποφεύγουν τις λογικές παγίδες.
- Να αντιληφθούν ότι: α) η πειθώ είναι μία πρόσκληση για επικοινωνία με στόχο την ανεύρεση της αλήθειας και την άρση των διαφωνιών, β) ότι πρέπει ο πομπός και ο δέκτης να διαλέγονται χωρίς προκαταλήψεις και να σέβονται το δικαίωμα του άλλου να διαφωνεί και να αποφασίζει ελεύθερα.
- Να έρθουν σε επαφή με τις ποικίλες μορφές της πειθούς, όπως παρουσιάζονται στα διάφορα είδη λόγου, και να γνωρίσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Να αντιληφθούν έτσι ότι η πειθώ, με την εμβέλεια που παρουσιάζει και την επίδραση που ασκεί σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, αποτελεί δύναμη γι' αυτόν που κατέχει τις τεχνικές της.
- Να προβληματιστούν σχετικά με την ηθική της πειθούς και να συνειδητοποιήσουν ότι, εφόσον η πειθώ αποτελεί μεγάλη δύναμη, πρέπει να στηρίζεται σε ένα σύστημα ηθικής με βάση την αλήθεια.

Ι. ΤΡΟΠΟΙ ΠΕΙΘΟΥΣ

Α. ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΗ ΛΟΓΙΚΗ

1. Επιχειρήματα και τεκμήρια

Στόχος της γλωσσικής διδασκαλίας στο κεφάλαιο αυτό είναι:

- να εξοικειωθούν οι μαθητές με την έννοια του επιχειρήματος
- να εντοπίζουν τα επιχειρήματα σε κείμενα
- να τα αξιολογούν με βάση τα κριτήρια που θέτει το βιβλίο
- να διακρίνουν τα επιχειρήματα από τα τεκμήρια.

Η εισαγωγική συζήτηση, λοιπόν, πρέπει να είναι σύντομη, με βάση τα παραδείγματα / αποσπάσματα που παρατίθενται στο βιβλίο. Η ουσιαστική εξάσκηση θα γίνει με την επεξεργασία των κειμένων.

Συνεπώς, οι συλλογισμοί και τα είδη τους και η σχέση συλλογισμού - επιχειρήματος (είναι χρήσιμα στο βαθμό που εξυπηρετούν τους στόχους που ορίστηκαν προηγουμένως) δε διδάσκονται αναλυτικά. Παρόμοιος έλεγχος των επιχειρημάτων μπορεί να γίνει και στις μορφές πειθούς, καθώς και στα δοκίμια, άρθρα κτλ. που θα επεξεργαστούν οι μαθητές.

2. Είδη συλλογισμών

σ. 16 Ασκήσεις: 1) παραγωγική μέθοδος, 2) επαγωγική, 3) παραγωγική, 4) επαγωγική

Παρατηρούμε ότι στις ασκήσεις οι παραγωγικοί συλλογισμοί οδηγούν σε βέβαια συμπεράσματα, ενώ οι επαγωγικοί σε πιθανά. Ωστόσο υπάρχει περίπτωση (βλ. άσκηση 2) να εμφανίζεται το συμπέρασμα σε έναν επαγωγικό συλλογισμό ως βέβαιο, ενώ στην πραγματικότητα είναι απλώς πιθανό. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα έχουμε το λογικό σφάλμα μιας βεβαιωμένης γενίκευσης. Περισσότερα για το ίδιο θέμα βλ. παρακάτω.

Η ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στον παραγωγικό και στον επαγωγικό συλλογισμό έγκειται στη σχέση που υπάρχει ανάμεσα στις προκείμενες και στο συμπέρασμα.

Σε έναν παραγωγικό συλλογισμό το συμπέρασμα απορρέει από τις προκείμενες, οι οποίες εγγυώνται (μας υποχρεώνουν να δεχθούμε) το συμπέρασμα. Από την άλλη μεριά, σε έναν επαγωγικό συλλογισμό το συμπέρασμα επεκτείνεται πέρα από τις προκείμενες, οι οποίες προσφέρουν απλώς κάποια στήριξη στο συμπέρασμα. Η διάκριση αυτή μπορεί να γίνει ευκολότερα κατανοητή με τα παρακάτω παραδείγματα:

α) Ξέρω ότι σήμερα θα πληρωθώ, γιατί είναι Παρασκευή, και η Παρασκευή, ως γνωστόν, είναι μέρα πληρωμής.

β) Πληρώθηκα την περασμένη Παρασκευή καθώς και τις δύο προηγούμενες. Τώρα που το σκέφτομαι, διαπιστώνω ότι από τότε που ήρθα στην Εταιρεία πληρώνομαι κάθε Παρασκευή. Φαντάζομαι λοιπόν ότι και σήμερα που είναι Παρασκευή θα πληρωθώ.

Παρατηρούμε ότι και στα δύο επιχειρήματα το συμπέρασμα είναι ότι το πρόσωπο που μιλάει "θα πληρωθεί σήμερα". Το συμπέρασμα αυτό είναι βέβαιο στον παραγωγικό συλλογισμό (1), εφόσον οι προκείμενες είναι αληθείς και συνδέονται λογικά με το συμπέρασμα. Αντίθετα στον επαγωγικό συλλογισμό (2) το συμπέρασμα δεν είναι βέβαιο αλλά απλώς πιθανό, ακόμη και στην περίπτωση που όλες οι προκείμενες είναι αληθείς και συνδέονται λογικά με αυτό. Με άλλα λόγια στην πρώτη περίπτωση η πληρωμή θα γίνει οπωσδήποτε "σήμερα", αφού η Παρασκευή ορίζεται από την προκείμενη ως ημέρα πληρωμής, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η πληρωμή είναι απλώς πιθανή "σήμερα", γιατί μπορεί να συμβεί κάποια αλλαγή στην ημέρα πληρωμής η οποία δεν ορίζεται ρητά σε καμία προκείμενη.

Πρέπει ωστόσο να τονισθεί ότι, παρά τις διαφορές τους, η παραγωγή και η επαγωγή είναι συμπληρωματικές λογικές διαδικασίες, οι οποίες εμφανίζονται μαζί πολύ συχνά στον προφορικό και στο γραπτό λόγο.

3. Εγκυρότητα, αλήθεια, ορθότητα ενός επιχειρήματος

σ. 17 1) Λογικώς ορθός. 2) Ο συλλογισμός είναι έγκυρος αλλά οι προκείμενές του είναι ανακριβείς. Επομένως δεν είναι λογικώς ορθός.

3) Είναι άκυρος, γιατί οι προκείμενες είναι άσχετες με το συμπέρασμα.

4) Είναι έγκυρος, αλλά δεν είναι λογικώς ορθός, επειδή η μία προκείμενη είναι ψευδής.

Αντιβαίνουν στον ορθό λόγο τα 2, 3, 4.

Στο (2) έχουμε τον παραλογισμό της *λήψης του ζητουμένου*, όπου οι προκείμενες παρουσιάζονται ως βέβαιες, ενώ έχουν ανάγκη από απόδειξη. Παράδειγμα: δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι όσοι λαοί κατοικούν σε φτωχά εδάφη είναι καταδικασμένοι σε μόνιμη πενία (αντίθετο παράδειγμα η Ελβετία).

Στο (3) έχουμε τον παραλογισμό της *άγνοιας του ελέγχου*, όπου εκείνος που επιχειρηματολογεί απομακρύνεται σκόπιμα (ή όχι) από τη θέση που πρέπει να αποδείξει και επικαλείται λόγους που δεν οδηγούν στο ζητούμενο αλλά σε άλλο συμπέρασμα, άσχετο με αυτό.

Στο (4) το λάθος έγκειται στο ψεύδος της *α'* προκείμενης, η οποία δεν λαμβάνει υπόψη της την εξαίρεση του θαλασσινού νερού.

(βλ. σχετικά με τους παραλογισμούς, Ε.Π. Παπανούτσος, *Λογική*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1974, σ. 177 κ.ε.)

4. Αξιολόγηση του επιχειρήματος

σ. 17 1. Έγκυρος. 2. Άκυρος. Στην περίπτωση αυτή έχουμε τον παραλογισμό της άρσης της υπόθεσης, όπου στη β' προκειμένη αίρεται η υπόθεση της α' προκειμένης και προκύπτει ένα αρνητικό συμπέρασμα που είναι αληθοφανές αλλά όχι αληθές. Στην συγκεκριμένη περίπτωση πολλοί λόγοι θα μπορούσαν να συντελέσουν στο να παραμείνει το συγκοινωνιακό πρόβλημα άλυτο. Σχετικά με την εγκυρότητα των υποθετικών συλλογισμών βλέπε και το παρακάτω απόσπασμα:

Το να συνδέσουμε μια σειρά προτάσεων με μια άλλη πρόταση, αφού παρεμβάλουμε ένα "άρα" μεταξύ τους, δεν αποτελεί συμπερασμό. Απαιτείται μια ειδική σχέση μεταξύ προκειμένων και συμπεράσματος. Θα προσπαθήσουμε να την εντοπίσουμε στα τέσσερα παρακάτω παραδείγματα.

1. Αν είμαι πρόεδρος, τότε είμαι διάσημος <u>Είμαι πρόεδρος</u> Είμαι διάσημος	Αν π τότε ρ <u>π</u> ρ
2. Αν είμαι πρόεδρος, τότε είμαι διάσημος <u>Δεν είμαι διάσημος</u> Δεν είμαι πρόεδρος	Αν π τότε ρ <u>όχι ρ</u> όχι π
3. Αν είμαι πρόεδρος, τότε είμαι διάσημος <u>Είμαι διάσημος</u> Είμαι πρόεδρος	Αν π τότε ρ <u>ρ</u> π
4. Αν είμαι πρόεδρος, τότε είμαι διάσημος <u>Δεν είμαι πρόεδρος</u> Δεν είμαι διάσημος	Αν π τότε ρ <u>όχι π</u> όχι ρ

Βασιζόμενοι, για την ώρα, στη διαίσθησή μας αναγνωρίζουμε ότι: Παρ' όλες τοις ομοιότητές τους οι συμπερασμοί 1 και 2 διαφέρουν από τους 3 και 4 ως προς τη ζητούμενη σχέση. Για να αποδείξουμε, διαισθητικά, ότι οι δύο πρώτοι περιέχουν την απαιτούμενη σχέση, ενώ οι άλλοι δύο δεν την περιέχουν, χρησιμοποιούμε το παράδειγμα ενός ανθρώπου που είναι διάσημος χωρίς να είναι Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Με αυτόν τον τρόπο δείχνουμε ότι στις περιπτώσεις 3 και 4 οι προκειμένες μπορεί να είναι αληθείς και το συμπέρασμα ψευδές. Όλες αυτές οι περιπτώσεις στις οποίες οι προκειμένες μπορεί να είναι αληθείς και το συμπέρασμα ψευδές λέγονται παραλογισμοί ή λογικώς *άκυροι* συμπερασμοί ή Non Sequitur ("δεν ακολουθεί" εννοείται το συμπέρασμα). Ειδικότερα η περίπτωση 3 στη γενική μορφή λέγεται "παραλογισμός της θέσης της απόδοσης", ενώ η 4 "παραλογισμός της άρσης της υπόθεσης". Οι άλλες δύο περιπτώσεις

που ονομάζονται Modus Ponens και Modus Tolens αντίστοιχα είναι *έγκυροι* συμπερασμοί και κατά τα παραπάνω λεγόμενα δεν μπορούν ποτέ να οδηγήσουν από αληθείς προκείμενες σε ψευδές συμπέρασμα.

(Φ. Καργόπουλος, *Εφαρμογές της Λογικής*, Πανεπιστημιακές σημειώσεις)

σ. 17 3. άκυρος. 4. έγκυρος

Να έχετε υπόψη ότι ένας διαζευκτικός συλλογισμός, για να είναι έγκυρος και να έχει αναμφισβήτητη αποδεικτική αξία, πρέπει να παρατάσσει όλες τις δυνατές λύσεις, χωρίς να παραλείπει καμία, και να τις διατυπώνει έτσι ώστε η μία μόνο να γίνεται αποδεκτή και να αποκλείονται όλες οι άλλες. Πρέπει δηλαδή η διάζευξη να είναι *πλήρης και αποκλειστική* (βλ. σχετικά Ε. Π. Παπανούτσος, *Λογική*, ό.π., σελ 159-161).

Στην περίπτωση που στο συλλογισμό δεν προβάλλονται όλες οι εναλλακτικές λύσεις, αλλά ο πομπός προσπαθεί να εγκλωβίσει το δέκτη σε δυο μόνο, αποσιωπώντας τις άλλες, για να του αποσπάσει την επιθυμητή απάντηση, ο συλλογισμός είναι άκυρος και έχουμε το σόφισμα που ονομάζεται "άσπρο ή μαύρο", ακριβώς επειδή προβάλλονται ως δυνατές δυο μόνο λύσεις. Δείτε για παράδειγμα τον παρακάτω συλλογισμό: "ή θα αυξήσουμε τις δαπάνες για πολεμικό εξοπλισμό ή θα διακινδυνεύσουμε την Εθνική μας ανεξαρτησία. Δεν μπορούμε να διακινδυνεύσουμε την Εθνική μας ανεξαρτησία. Επομένως θα αυξήσουμε τις δαπάνες για πολεμικό εξοπλισμό". Προσέξτε ότι σκόπιμα αποσιωπούνται άλλες λύσεις π.χ. της σύναψης καλών σχέσεων με τα γειτονικά κράτη, της ειρηνικής διευθέτησης των διαφορών που μπορεί να προκύψουν κτλ.

σ. 18 1. Ατελής επαγωγή. Πρόκειται για μια επιτρεπτή γενίκευση, εφόσον ο πομπός παρουσιάζει το συμπέρασμα απλώς ως πιθανό με βάση την εμπειρία του.

σ. 19 2. Απολύτως ασφαλής γενίκευση, γιατί βασίζεται σε μια τέλεια επαγωγή.

3. Επισφαλής και βεβιασμένη γενίκευση που βασίζεται σε ανεπαρκή στοιχεία. Σκόπιμο είναι να συσχετιστεί η βεβιασμένη γενίκευση με τις προκαταλήψεις και τα στερεότυπα.

4. Το επιχείρημα παρουσιάζει το λογικό σφάλμα post-hoc, γιατί ενώ η σχέση αιτίου - αποτελέσματος είναι απλώς χρονολογική, προβάλλεται και ως λογική. Το λογικό αυτό σφάλμα σχετίζεται άμεσα με τις προλήψεις.

5. Το επιχείρημα παρουσιάζει λογικό σφάλμα, επειδή η αιτία προβάλλεται ως αναγκαία και επαρκής, ενώ στην πραγματικότητα είναι απλώς αναγκαία.

6. Στο παράδειγμα αυτό έχουμε μια υπεραπλούστευση της αιτιώδους

σχέσης, μια μερική αιτία προβάλλεται ως η μοναδική για να προκληθεί το αποτέλεσμα.

Βοηθητικά στοιχεία:

■ Για να διαπιστώσουμε αν η αιτία είναι επαρκής και αναγκαία, ελέγχουμε αν το αποτέλεσμα παραμένει, όταν η αιτία εξαφανίζεται. Στην περίπτωση που το αποτέλεσμα παραμένει, σημαίνει πως επενεργούν και άλλες αιτίες. Βλέπε και τα παρακάτω παραδείγματα:

α. Όταν οι αστροναύτες κινούνται έξω από το πεδίο βαρύτητας της γης, χάνουν το βάρος τους (αναγκαία και επαρκής).

β. Όταν ένας καπνιστής σταματήσει το κάπνισμα, δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι δεν θα προσβληθεί από καρκίνο. Γιατί υπάρχουν και άλλες αιτίες που προκαλούν την ασθένεια (επαρκής αλλά όχι αναγκαία).

γ. Το να σέβεται τους κανόνες οδικής κυκλοφορίας στην οδήγηση είναι αναγκαία συνθήκη για να μην προκαλέσεις ατύχημα, αλλά δεν είναι και επαρκής.

■ Η ίδια αιτία στην ίδια κατάσταση προκαλεί το ίδιο αποτέλεσμα. Θυμηθείτε για παράδειγμα πώς προκύπτουν οι νόμοι της Φυσικής.

■ Δεν πρέπει να συγχέουμε το αποτέλεσμα με την αιτία. Π.χ. να οργιζόμαστε με την βλάβη του αυτοκινήτου και να χτυπούμε την μηχανή. (Για το ίδιο θέμα βλέπε σχετικά: "Εισαγωγή στις ιστορικές σπουδές" Γ' Λυκείου σ. 32 κ.ε., κυρίως 49-50).

7. Το επιχείρημα ισχύει, η αιτία είναι πράγματι επαρκής και αναγκαία.

8. Η αναλογία είναι μεταφορική και παρουσιάζεται καταχρηστικά ως λογικό επιχείρημα, γι' αυτό και το συμπέρασμα δεν ακολουθεί λογικά τις προκείμενες.

9. Η αναλογία είναι κυριολεκτική. Πρόκειται για ένα αρκετά πειστικό επιχείρημα, παρόλο που ο ομιλητής φαίνεται να ξεχνάει τον πιθανολογικό χαρακτήρα των αναλογικών επιχειρημάτων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση παραβλέπει το γεγονός ότι δεν μπορούμε να μιλούμε με απόλυτη βεβαιότητα για ιστορικά παράλληλα.

10. Η αναλογία είναι μεταφορική και χρησιμοποιείται καταχρηστικά ως λογικό επιχείρημα. Πρόκειται για ένα σόφισμα που επιχειρεί να αιτιολογήσει τη λογοκλοπή.

5. Σημασία και αξιολόγηση των τεκμηρίων.

Άσκηση

σ. 20 Τα τεκμήρια δεν είναι αξιόπιστα, γιατί στις τρεις πρώτες περιόδους της ελληνικής λογοτεχνίας δεν υπήρχαν πολλές γυναίκες συγγραφείς. Επιπλέον η αναφορά έπρεπε να γίνει για το σύνολο των σελίδων των εγχειριδίων της Α΄ και Β΄ Λυκείου και να μην περιοριστεί, σκόπιμα, στις συγκεκριμένες σελίδες.

Άσκηση

- σ. 20**
1. Τεκμηριωμένη, γιατί βασίζεται σε συγκεκριμένα στοιχεία.
  2. Ατεκμηρίωτη, γιατί βασίζεται σε γενικές και αόριστες κρίσεις.
  3. Ατεκμηρίωτη, γιατί δεν βασίζεται σε αποδεικτικά στοιχεία, αλλά σε υποκειμενικούς αξιολογικούς χαρακτηρισμούς.
  4. Τεκμηριωμένη, γιατί βασίζεται σε πειραματικά δεδομένα.

■ Το κείμενο του Γ. Μ. Σηφάκη, "**Ανώτατη Παιδεία. Πώς φθάσαμε στο αδιέξοδο**", μολονότι γράφτηκε το 1987, θίγει προβλήματα της ελληνικής εκπαίδευσης και κοινωνίας που ισχύουν ως σήμερα, π.χ. το γιγαντισμό στην Ανώτατη Εκπαίδευση, τη διάκριση πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας κτλ. Επιπλέον, προσφέρεται για να ανιχνεύσουν οι μαθητές επιχειρήματα και τεκμήρια και να τα αξιολογήσουν, σύμφωνα με όσα συζήτησαν προηγουμένως στο μάθημα της γλωσσικής διδασκαλίας.

Παράλληλα, κρίθηκε σκόπιμο να δοθούν στο βιβλίο του καθηγητή στοιχεία από πρόσφατη έρευνα του ΕΚΚΕ (Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών) με ανάλογο θέμα και κείμενα-σχόλια από τον Τύπο με βάση την έρευνα.

Στα κείμενα που ακολουθούν παρατίθενται και σχολιάζονται στοιχεία από την έρευνα αυτή, κυρίως για τη σχέση του πτυχίου με την εύρεση εργασίας.

1. Και έπειτα από το Πανεπιστήμιο τι;

Σύμφωνα με έρευνα του ΕΚΚΕ πολλοί απόφοιτοι είναι απογοητευμένοι, διότι η εργασία τους είναι σε μεγάλο ποσοστό άσχετη με τις σπουδές τους.

Είναι και γνωστό και πολυσυζητημένο. Η εποχή που κάποιος έπαιρνε ένα πτυχίο και είχε εξασφαλισμένη μια θέση εργασίας είναι οριστικά παρελθόν. Οι απόφοιτοι μαστίζονται από την ανεργία, αναγκάζονται να κάνουν εργασίες άσχετες με αυτό που σπούδασαν για να επιβιώσουν, ή

να προχωρήσουν σε άλλες σπουδές, να πάρουν και άλλα πτυχία, για να ανταποκριθούν στις αυξημένες απαιτήσεις μιας αγοράς διευρυμένης, ταχύτατα μεταβαλλόμενης από τη ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας.

Όμως, άλλο είναι να το λέει κανείς και άλλο να το βλέπει καταγραμμένο με συγκεκριμένα ποσοστά και αριθμούς.

Στην ερώτηση "Τι κάνουν οι σημερινοί νέοι όταν αποφοιτούν από το πανεπιστήμιο;" απαντά με εντυπωσιακή σαφήνεια μια πολυσέλιδη έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών: Γίνονται υπάλληλοι γραφείου, πωλητές, έμποροι, τεχνίτες, εισπράκτορες μεταφορικών μέσων, και σε ένα ποσοστό αυτό που σπούδασαν.

Ωστόσο, η έρευνα δεν απαντά μόνο στο τι κάνουν οι νέοι που βγαίνουν από τα πανεπιστήμια και ειδικά από τον μαζικότερο τομέα των κοινωνικών επιστημών, αλλά και στο γιατί - δεν έχουν την ίδια "τύχη" οι απόφοιτοι γόνοι εύπορων οικογενειών με τους αποφοίτους από χαμηλά κοινωνικά στρώματα. Δεν διαγράφουν την ίδια πορεία οι άντρες και οι γυναίκες απόφοιτοι, δεν πετυχαίνουν στον ίδιο βαθμό οι πρωτευουσιάνοι και οι επαρχιώτες, ακόμη και αν σχεδόν όλοι κατατράχονται από εργασιακή ανασφάλεια.

Και η έρευνα προχωράει ακόμη μακρύτερα. Καταγράφει διαψευσμένες ελπίδες και απώτερους στόχους, απόψεις για το ποιο είναι το ζητούμενο από την αγορά εργασίας και ποια είναι η επιτυχημένη καριέρα, καταγράφει σημαντικότερες τάσεις.

Μια τάση των νέων είναι να τελειώνουν γρήγορα τις σπουδές τους (ο "συνταξιούχος φοιτητής" ήταν για δεκαετίες κυρίαρχος τύπος Έλληνα φοιτητή). Όχι, όμως, όλοι για τους ίδιους λόγους. Μια κατηγορία επισπεύδει τις σπουδές για να βγει γρήγορα στην αγορά εργασίας. Μια άλλη, για να εφοδιαστεί με όσο το δυνατόν περισσότερα πτυχία και μεταπτυχιακούς τίτλους, ώστε να κατακτήσει με μεγαλύτερη ασφάλεια μια καλή θέση. Πάντως, και αυτή είναι η ουσία, για τον ένα ή τον άλλο λόγο, θέλουν να ξεμπερδεύουν γρήγορα με το πρώτο πτυχίο, τάση η οποία οδηγεί τα τελευταία χρόνια σε μείωση του μέσου χρόνου σπουδών.

2. Μεταπτυχιακή ... μανία

Μια άλλη τάση είναι η ... μανία, κυρίως των Αθηναίων, να κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές, αφού εκεί έχει μετατοπισθεί το κέντρο βάρους - το πρώτο πτυχίο έχει πάψει να είναι ισχυρό. Η επιθυμία των πρωτευουσιάνων να εγγράψουν στο βιογραφικό τους όσο περισσότερα πτυχία μπορούν εξηγείται και από το γεγονός ότι η αθηναϊκή αγορά εργασίας είναι πολύ "δυσκολότερη" από την αγορά εργασίας της επαρχίας.

Πάντως η ανεργία προτιμά τις γυναίκες και τα παιδιά των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων. Το 80% των άνεργων πτυχιούχων είναι γυ-

ναίκες, όπως και το 65,5% των παιδιών αγροτών και εργατών. Τα προβλήματα αυτά οδηγούν όλο και περισσότερους νέους να μένουν με τους γονείς τους.

Και ένα "οχυρό" που δεν έπεσε: ο τρόπος που ακόμη και σήμερα ένας νέος βρίσκει εργασία είναι ο ... παραδοσιακός - μέσω γνωριμιών και φίλων. Τι δείχνει αυτό; Την απάντηση μας δίνει η έρευνα του ΕΚΚΕ: "Το γεγονός ότι στην Ελλάδα το 68,3% βρίσκει εργασία μέσω γνωριμιών, ενώ ένα αντίστοιχο ποσοστό στην Ευρώπη μέσω των επίσημων δικτύων απασχόλησης, καταδεικνύει την διατήρηση άτυπων πρακτικών και παράλληλα την υστέρηση των επίσημων κρατικών φορέων στο ζήτημα αυτό".

3. Δημόσιο: Απωθητικό ως προοπτική

Ο δρόμος της επαγγελματικής αποκατάστασης δεν είναι σπαρμένος με ρόδα, για τους περισσότερους πτυχιούχους. Σύμφωνα με την έρευνα οι περισσότεροι απόφοιτοι (άνω του 40% για τους άνδρες και του 30% για τις γυναίκες) εξομολογούνται ότι, ενώ έχουν καταφέρει κάποια πράγματα, βρίσκονται ακόμη πολύ μακριά από τον στόχο τους, έχουν μακρύ και επίπονο δρόμο να διανύσουν.

Συγκριτικά λίγοι (ένας στους τέσσερις) είναι αυτοί που νιώθουν ότι βρίσκονται σε καλό δρόμο, ενώ μόνο ένα 18,4% των ανδρών και ένα 12,2% των γυναικών νιώθουν ικανοποιημένοι με την επαγγελματική τους σταδιοδρομία, αφού αντιστοιχεί σε αυτό που ήθελαν. Ένα αξιόλογο ποσοστό (περίπου 10% των αντρών, και άνω του 15% των γυναικών) παραπονείται ότι ασχολείται με πράγματα που δεν έχουν καμία σχέση με αυτά που προσδοκούσε. Κάποιοι άλλοι απόφοιτοι δηλώνουν παραιτημένοι - έχουν εγκαταλείψει την ιδέα να σταδιοδρομήσουν, καθώς είναι κάτι απραγματοποίητο γι αυτούς - όπως υπάρχουν και αυτοί που θα ήθελαν να σταδιοδρομήσουν αλλά δεν μπορούν.

Το θετικό είναι ότι οι Έλληνες πτυχιούχοι παραμένουν ιδεολόγοι. Στην συντριπτική πλειονότητά τους προτιμούν μια εργασία με ενδιαφέρον και ας μην κερδίζουν πολλά. Η δεύτερη επικρατέστερη κατηγορία είναι οι φιλόδοξοι - θέλουν εργασία με προοπτικές και ας μην αποδίδει προς στιγμήν. Το βέβαιο είναι ότι μισούν το Δημόσιο.

Ούτε ένα 4% (των ανδρών) δεν ονειρεύεται μια θέση εκεί. Εδώ οι γυναίκες αποδεικνύονται πιο ... ελαστικές. Σε ένα ποσοστό 20% δεν θα έλεγαν όχι μια σίγουρη θέση στο Δημόσιο.

Όπως και να είναι πάντως, δεν έχουν αυταπάτες. Στην συντριπτική πλειοψηφία τους γνωρίζουν ότι, αν θέλουν να καταφέρουν κάτι, πρέπει να εργαστούν σκληρά.

4. Λύση ανάγκης το δημόσιο

Το βέβαιο είναι ότι η δουλειά στο δημόσιο τομέα αποτελεί λύση ανάγκης για τους πτυχιούχους του πανεπιστημίου. Από τις απαντήσεις τους προκύπτει ότι η μισθωτή απασχόληση, στον δημόσιο τομέα, ιδιαίτερα, θεωρείται απαξιωτική του πτυχίου της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Πώς όμως βρίσκουν δουλειά οι νέοι; Σε μια εποχή που στην υπόλοιπη Ευρώπη η ανάπτυξη των δικτύων διαμεσολάβησης μεταξύ εκπαίδευσης και αγοράς συμβάλλουν κατά 60% στην εξεύρεση εργασίας, στη χώρα μας τον ρόλο αυτό συνεχίζουν να επιτελούν οι παραδοσιακές γνωριμίες και οι φίλοι. Οι περισσότεροι νέοι (68,3%) προσβλέπουν και τελικά καταφέρνουν να βρουν την πρώτη τους δουλειά μέσω φίλων και οικογενειακών γνωστών, ή δουλεύουν στην οικογενειακή τους επιχείρηση. Μια άλλη μερίδα, εξαιρετικά μικρότερη από την πρώτη, βρίσκει εργασία μέσω των μικρών αγγελιών (12,6%).

Μολονότι η πλειονότητα των αποφοίτων βρίσκουν δουλειά με "μέσα" και γνωριμίες, για την κατάληψη της θέσης θεωρούν καθοριστική την εκπαίδευσή τους, τα προσόντα τους, την προσωπικότητά τους, την επαγγελματική τους εμπειρία.

5. ΠΩΣ ΒΡΙΣΚΟΥΝ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥΣ ΟΙ ΑΠΟΦΟΙΤΟΙ

	Ποσοστό
Τύπος	12,6%
Οικογένεια	15,4%
Φίλος / γνωστός	42,9%
Διαγωνισμός	3,1%
Οικογενειακή επιχείρηση	10,2%
Ιδιόκτητη επιχείρηση	6,1%
Καθηγητής από Πανεπιστήμιο	2,3%
Πανεπιστήμιο	0,5%
Αποστολή βιογραφικού	1,6%
Πρόταση της εταιρίας	3,1%
Άλλοι τυπικοί τρόποι (εφαρμογή νόμου, εξέλιξη κλπ.)	1,1%
Άλλοι μη τυπικοί τρόποι	1,1%
Σύνολο	100,0%

Πηγή: ΕΚΚΕ

6. ΔΑΧΤΥΛΟΓΡΑΦΟΙ ΜΕ ΠΤΥΧΙΟ ΔΕΙ

Μέσω φίλων και γνωριμιών βρίσκει δουλειά το 65% των νέων

Ελεγκτές και εισπράκτορες μεταφορικών μέσων, δακτυλογράφοι, λογιστές, δημόσιοι υπάλληλοι είναι ορισμένα από τα επαγγέλματα που κάνουν οι απόφοιτοι του πολιτικού και οικονομικού τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών, όταν ξεκινούν την επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Δουλειές που πολλές φορές δεν είναι ό,τι ονειρεύονταν αλλά αποτελούν μια βάση για την επιβίωση, χωρίς να νικούν πάντα την εργασιακή ανασφάλεια. Είναι χαρακτηριστικό ότι ένα σημαντικό ποσοστό των αποφοίτων του Πολιτικού Τμήματος (18%) και των αποφοίτων του Οικονομικού Τμήματος (13%) δουλεύουν συγκυριακά σε θέσεις απασχόλησης χωρίς προοπτική και ασφάλεια. Μάλιστα οι γυναίκες απόφοιτοι και των δύο τμημάτων πλήττονται περισσότερο από την ανασφάλεια, αφού δουλεύουν παρτ-τάιμ δέκα φορές περισσότερο από ό,τι οι άνδρες συνάδελφοί τους (ποσοστό 9,7% των γυναικών έναντι 1% των ανδρών).

Η απουσία σύνδεσης της ελληνικής αγοράς εργασίας με την εκπαίδευση αναδεικνύεται από το γεγονός ότι πολύ περισσότεροι απόφοιτοι του πολιτικού τμήματος κάνουν δουλειές άσχετες με τις σπουδές τους, σε αντίθεση με τους αποφοίτους του οικονομικού, οι θέσεις εργασίας των οποίων προσιδιάζουν περισσότερο στο αντικείμενο σπουδών τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 56% των ανδρών αποφοίτων του Οικονομικού Τμήματος κατέχει εξειδικευμένη θέση έναντι του 31% των ανδρών αποφοίτων του Πολιτικού. Η αντίστοιχη διαφορά των γυναικών είναι 50% και 32%. Σημαντικό είναι, επίσης, ότι η θέση των υπαλλήλων γραφείου είναι αρκετά πιο διαδεδομένη μεταξύ των αποφοίτων του πολιτικού σε σχέση με τους αποφοίτους του Οικονομικού Τμήματος (51% έναντι 31% αντίστοιχα).

Απ. Λυκεσάς (από τον Τύπο, 4-6-2000)

Κείμενο: Το δίκαιο της πυγμής, του Ε. Π. Παπανούτσου

■ Τα επιχειρήματα με τα οποία ο συγγραφέας θέτει υπό αμφισβήτηση την πρώτη προκείμενη κρίση μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

Τα όσα συμβαίνουν στην ανθρώπινη ζωή και ιστορία δεν έχουν απόλυτο χαρακτήρα· μπορούν να ανατραπούν. Άλλωστε πάντα υπάρχουν και εξαιρέσεις, ώστε δεν είναι εύκολο να αποφανθεί κανείς για το τι θα ισχύει, ως φυσικό, στο μέλλον. Επιπλέον, υπάρχουν οι πολιτιστικές αρχές και ο ηθικός νόμος που επιβάλλουν το σεβασμό σε κάποιες αξίες. Οι άνθρωποι έμαθαν να μην ταυτίζουν το φυσικό με το αξιόπρακτο, να θεωρούν μάλιστα ότι το αξιόπρακτο υπερβαίνει το φυσικό.

■ Στο κείμενο ακολουθείται παραγωγική συλλογιστική πορεία..

Κείμενο: Ψυχολογία των Νεοελλήνων, του Ε. Π. Παπανούτσου

Στο κείμενο αυτό παρουσιάζονται μέσα από το διάλογο οι δυο απόψεις αυτόνομες, σαν να έχουμε δύο κείμενα. Ο συγγραφέας είναι σαν να παίζει δύο ρόλους. Διαβάζουμε την άποψη του πρώτου συνομιλητή, και στη συνέχεια παρακολουθούμε το δεύτερο συνομιλητή να αντικρούει την άποψη αυτή.

(Να προσέξουν οι μαθητές ότι στο "Δίκαιο της πυγμής" ο Παπανούτσος παραθέτει αρχικά μια άποψη που στη συνέχεια ανασκευάζει. Στα κείμενα του Κονδύλη και του Σούρλα παρουσιάζονται αντικρουόμενες απόψεις. Το κείμενο αυτό αποτελεί μια ενδιάμεση περίπτωση).

■ Ο δεύτερος συνομιλητής αντικρούει τη γενίκευση:

- Οι παρατηρήσεις του πρώτου συνομιλητή αφορούν κυρίως μιαν ορισμένη τάξη ανθρώπων, που κακώς απέκτησαν αυτοκίνητο και το χρησιμοποιούν με λάθος τρόπο, αντίθετα από όσους το χρησιμοποιούν συνετά, για τις δουλειές τους.

- Οι νέοι, και όσοι τους μιμούνται, δείχνουν απερισκεψία και αναίδεια, χωρίς αυτό να είναι γενικός κανόνας.

Επιπλέον τονίζει ότι:

- το αυτοκίνητο ήρθε αργότερα στη χώρα μας από ό,τι σε άλλες χώρες

- ευθύνη έχουν οι εταιρείες κατασκευής αυτοκινήτων που ρίχνουν στην αγορά ολοένα και πιο γρήγορα αυτοκίνητα, για λόγους ανταγωνισμού

- υπεύθυνο είναι και το κράτος που δεν τιμωρεί παραδειγματικά τους παραβάτες

■ Εξαίρει το ενδιαφέρον του Έλληνα για συνανθρώπους του οδοιπόρους και τραυματίες, σε αντίθεση με ξένες χώρες.

■ Συμπεραίνει ότι οι συγκρίσεις πρέπει να γίνονται με προσοχή, γιατί, όταν κρίνει κάποιος από "μέσα", πιθανόν να υπερβάλλει και να αδικεί, επειδή γνωρίζει λεπτομέρειες, τις οποίες μεγεθύνει, και ιδιαίτερα γνωρίσματα συμπατριωτών του, τα οποία αποδίδει στο σύνολο.

■ Το κείμενο που ακολουθεί είναι η συνέχεια του διαλόγου

"Η Ψυχολογία των Νεοελλήνων"

(Το πρώτο μέρος του διαλόγου δίνεται στο βιβλίο του μαθητή):

Βλέπω ότι δεν συμφωνείτε μαζί μου, ξαναμπαίνει στη συζήτηση ο πρώτος. Αλλά θα προσπαθήσω να σας πείσω και θα μεταφέρω τη σύγκρισή μου σε άλλη βάση. Κοιτάξτε στο μεσημεριανό ή στο βραδινό φαγητό πώς τρώει στο τραπέζι ο ξένος και πώς ο Έλληνας. Οι δικοί μας γίνονται γρήγορα ανυπόφοροι: κανείς δεν μιλεί σιγά και αργά, φωνασκούν όλοι μαζί, περνούν το λόγο δυνατά από τη μια στην άλλη άκρη του τραπεζιού (καμιά φορά και στην άλλη άκρη της αίθουσας), πατούν, πειράζουν, ενοχλούν το διπλανό τους. Όσο για τα σύνεργα, ας μην αναφέρουμε καλύτερα πως χρησιμοποιούν το μαχαίρι ή το πιρούνι: ακόμα και σε επίσημα γεύματα δεν δυσκολεύονται τα μεταχειριστούν τα δάχτυλά τους, χωρίς φυσικά να τα έχουν από πριν καθαρίσει και καθαγιάσει κατά το μουσουλμανικό Κοράνι

... Γνωρίζετε βέβαια τι σημασία δίνουν στο τραπέζι οι ξένοι. Η συμπεριφορά των ανθρώπων την ώρα του φαγητού θεωρείται - δικαίως - δείκτης πολιτισμού. Δεν θα τολμούσα να προτείνω αυτό το μέτρο για τους δικούς μας. Μου έχει πολλές φορές συμβεί να κρύψω το πρόσωπό μου από ντροπή όταν βλέπω τους Νεοέλληνες να συντρώγουν με ξένους εδώ ή στο εξωτερικό. Πώς δεν τους μάθαμε να ρυθμίζουν την ομιλία τους (όταν είναι "ανάγκη" να μιλήσουν, γιατί στο φαγητό πρέπει ο άνθρωπος να μένει σιωπηλός) σε χαμηλούς τόνους για να μην ενοχλούν το διπλανό τους; Βλέπω δυστυχώς τι γίνεται στις εκδρομές των σχολείων μας. Ο δάσκαλος δίνει το παράδειγμα της φωνασκίας, γιατί θεωρεί την αταξία στο φαγητό χαρά και ζωντάνια! "Είδα σήμερα πολλούς δικούς σας στο εστιατόριο" μου είπε μια μέρα σοβαρά η ξένη σπιτονοικοκυρά μου. "Πώς τους καταλάβατε;" ρώτησα "τους μιλήσατε;". "Όχι" απάντησε, "φώναζαν πολύ". Τρόμαξα να την πείσω ότι δυνατά μιλούν όλοι οι ανατολίτες, όχι μόνο οι Νεοέλληνες ...

- Δεν θα διαφωνήσω και πάλι μαζί σας, είπε με μετριοπάθεια ο δεύτερος. Αλλά εξακολουθείτε να κάνετε το ίδιο λάθος: Βλέπετε τη μία πλευρά του φαινομένου, όχι και την άλλη. Που πρέπει όμως να την πάρετε σοβαρά υπόψη. Αυτός ο Νεοέλληνας που δεν ξέρει να φάει με αξιοπρέπεια (θα το μάθει κι αυτό μια μέρα), όταν δει να πλησιάζει στο τραπέζι του νηστικός ένας δικός μας ή ένας ξένος, θα τον καλέσει να παρακαθήσει και να συμμερισθεί το φαγητό του, που με ευχαρίστηση θα δεχθεί στο τέλος να το πληρώσει. Είδατε ποτέ αυτή τη φιλοξενία σ' έναν Αμερικανό ή σ' έναν Ευ-

ρωπαίο; Σας χαιρετάει ψυχρά με κλίση του κεφαλιού και σας αφήνει να βρείτε μόνος εκείνο που ζητάτε, χωρίς να ενοχληθεί αν είσθε σε θέση ηθικά ή υλικά να ικανοποιήσετε την ανάγκη της στιγμής. Ξέρω πώς βλέπουν και πώς εξηγούν μερικοί δικοί μας αυτή την ευγενική προθυμία που μερικές φορές εκδηλώνεται με κάποιες θυσίες, και πως το φαινόμενο τούτο, το τόσο χαρακτηριστικό για το λαό μας, σιγά - σιγά υποχωρεί με την αστυφιλία και την επέκταση του τουρισμού. Άκουσα κάποτε να το λένε (κακώς), "δουλοπρέπεια" και να ισχυρίζονται ότι είναι αντίθετο προς την εθνική υπερηφάνεια. Εγώ όμως - πιστέψτε με - το χαιρετίζω με ενθουσιασμό όπου ακόμα το βρίσκω, ιδίως στα ορεινά χωριά και στα ολιγάνθρωπα νησιά μας. Δείχνει το αντίθετο της ψευτονοικοκυροσύνης και της ευτέλειας που λυμαίνονται τις πυκνές κοινωνίες, ακόμα και τις πιο εύπορες. Δείχνει αρχοντιά, και μια αρχοντιά παμπάλαια του λαού μας, που διατηρείται με τρόπο θαυμαστό και στη φτώχεια του. Μόνο ο γεννημένος άρχοντας είναι φιλόξενος. Αυτός καλεί και πληρώνει, ο υποτελής τσιγκουνεύεται. Πάρετε με για βάρβαρο και άξεστο. Όμως τι τα θέλετε; Προτιμώ εκείνον που φωνασκεί στο τραπέζι και τρώει με τα δάχτυλά του, αλλά με ευχαρίστηση μοιράζεται το φαγητό του με τον ξένο, από εκείνον που με όλους τους τρόπους της καλής συμπεριφοράς αδιαφορεί για τον συνάνθρωπό του, οικείο ή ξένο, και ζηλότυπα αποταμιεύει το εισόδημά του, επειδή πιστεύει ότι όλα σε τούτο τον κόσμο αγοράζονται με το "χρήμα"...

- Το ισχυρότερο επιχείρημά μου, παρεμβαίνει πάλι ο πρώτος συνομιλητής, το κρατώ για τώρα, βέβαιος ότι τελικά θα αποσπάσω την επιδοκιμασία σας. Ποια είναι η συμπεριφορά των πατριωτών μας απέναντι στο Κράτος, στη νόμιμη διοίκηση της χώρας; Έχετε μία κυβέρνηση που βγήκε από ελεύθερες εκλογές του λαού, που νομοθετεί με τη βούληση του εντολέα της και ορίζει με σαφείς διατάξεις ποιες είναι οι υποχρεώσεις των πολιτών απέναντι στο Κράτος. Ιδίως οι χρηματικές, οι λεγόμενοι φόροι, χωρίς τους οποίους δεν μπορεί να συντηρηθεί, να λειτουργήσει η πολιτεία. Οι πολίτες όλων των πολιτισμένων χωρών του κόσμου σέβονται και τηρούν με θρησκευτική ευλάβεια αυτούς τους νόμους. Καταβάλλουν στο δημόσιο ταμείο τις υποχρεώσεις τους ... Και εάν διαφωνούν στον υπολογισμό τους, προσπαθούν με νόμιμο τρόπο να συμπληρώσουν τα κενά ή να διορθώσουν τις αδυναμίες του νόμου. Εμείς τι κάνουμε; Σας βλέπω να κοκκινίζετε και συμμαερίζομαι την αμηχανία σας. Εμείς - ας το πούμε καθαρά - δολιευόμαστε το νόμο για να πληρώσουμε τα λιγότερα. Το Κράτος για μας είναι ο εχθρός, και θεωρούμε αξιοσύνη μας να τον εξαπατήσουμε. Έχει θεσμοθετηθεί στον τόπο μας "μια νόμιμη δυσπιστία" των αρχών στα φορολογικά. Προσπαθούμε να γελάσουμε τον έφορο αποκρύβοντας τα εισοδήματά μας, και εκείνος για να προλάβει ή να μετριάσει την απάτη μας πανωβάζει από πριν την εκτίμησή του. Στο τέλος συμβιβάζομαστε απάνω σε πλαστά ποσά, τρίβουμε τα χέρια μας με ικανοποίηση και κανείς από τους δύο δεν ντρέπεται τον άλλο. Είναι συμπεριφορά αυτή πολιτισμένου ανθρώπου; Έτσι φέρονται οι άξεστοι λαοί, οι υποανάπτυκτοι, όσοι αργά ή γρήγορα καταντούν να ζήσουν με την κηδεμονία άλλων ισχυρών και συμφεροντολόγων. Δεν

ξέρω αν ανέχεστε εσείς το σύστημα, εγώ ομολογώ ότι ...

- Συνομιλογώ μαζί σας, διέκοψε ο δεύτερος συνομιλητής, και εγώ το βλέπω με μεγάλη δυσφορία. Τόσο περισσότερο μάλιστα όσο διαπιστώνω ότι δυστυχώς διαφεύγουν από τον φορολογικό έλεγχο τα μεγαλύτερα εισοδήματα και οι υπουργοί μας των Οικονομικών αγωνίζονται διαρκώς να επινοήσουν μεθόδους, για να ματαιώσουν τις φοροδιαφυγές. Θα σας παρακαλέσω όμως να προσέξετε και εδώ τον αντίλογό μου. Δεν είναι τυχαίο το πώς συμπεριφερόμαστε εμείς οι Νεοέλληνες απέναντι στο Κράτος. Λόγοι ιστορικοί και ψυχολογικοί το εξηγούν. Ελεύθεροι είμαστε μόνο εδώ και 150 χρόνια πάνω - κάτω. Και πριν από αυτά υπήρξαμε επί αιώνες δούλοι. Των Τούρκων πρώτα, των Φράγκων πριν, των Βυζαντινών αρχόντων και των Ρωμαίων υπάτων παλαιότερα. Το "γκουβέρνο" ήταν τότε στα χέρια τους, εχθρικό προς τον υποτελή, και αυτόν προσπαθούσε να τον απομυζά με ποικίλους τρόπους. Σπάνια σε αυτούς τους τρόπους υπήρχε η "νομιμοφροσύνη". Τι κάνει σε αυτές τις περιπτώσεις ο σκλάβος; Τι "μαθαίνει" να κάνει για να περισώσει ό,τι μπορεί από τα αγαθά του; Σοφίζεται πώς να το εξαπατήσει - με την πανουργία, την ψευδοταπείνωση, τη δωροδοκία. Αυτό συμβαίνει και σε μας, δυστυχώς ως σήμερα, ενώ άλλοι λαοί μαζί με την πολιτική ελευθερία απόκτησαν και την ηθική ελευθερία να πειθαρχούν στους νόμους. Κοιτάξτε όμως πού είναι η διαφορά και προς το μέρος τίνος κλίνει η πλάστιγγα. Αυτός ο φοροφυγάς που τσιγκουνεύεται την δεκάρα, ανοίγει το πουγγί του και δίνει αφειδώς τα τάλιρα στο Κράτος, με χορηγίες, με δωρεές με ευεργετήματα, όταν τούτο (και συμβαίνει συχνά, δυστυχώς) βρίσκεται στην ανάγκη. Έχετε να μου δείξετε έναν ξένο λαό που μπορεί να επιδείξει μεγαλύτερη σειρά ευεργετών, "εθνικών" ευεργετών, από τον ελληνικό; Δεξιά και αριστερά μάς περιστοιχίζουν τα χαρίσματά τους. "Δεν είναι όλα προϊόντα τίμιας συναλλαγής" θα μου πείτε Και το παραδέχομαι. Τελικά όμως μπαίνουν στην υπηρεσία του λαού, και αυτό δεν είναι καθόλου μικρό πράγμα. Έχω ζήσει σε Κοινότητες της ελληνικής διασποράς και ξέρω τι οφείλει το σχολείο, η εκκλησία το νοσοκομείο σε δωρητές "εχθρούς του κράτους", ακόμα και φιλάργγυρους. Την αταξία δεν την συγχωρώ, και θέλω το γρηγορότερο να εξαλειφθεί. Οφείλω όμως να ομολογήσω την μεγαλοφροσύνη και να αποκαλυφθώ μπροστά της.

Ο διάλογος αυτός - το βεβαιώνω - δεν σταμάτησε εδώ. Μάλιστα εξακολουθεί να γίνεται σε πολλούς και ποικίλους κύκλους. Χωρίς φυσικά τελική απόληξη. Γιατί ο κάθε συνομιλητής φωτίζει ορισμένες πλευρές του θέματος και αφήνει στη σκιά τις άλλες, που θα τις προσέξει όποιος διαφωνεί μαζί του. Έπειτα, ποιος μας λέει ότι η πραγματικότητα (η φυσική όσο και η ιστορική) είναι απαλλαγμένη από αντιφάσεις; Ένα ίσως είναι σίγουρο: ότι εμείς οι Νεοέλληνες, με τα ελαττώματα και τις αρετές μας, είμαστε και δεν είμαστε υπερήφανοι για τον λαό μας. Και όταν πικραμένοι εγκαταλείπουμε τον τόπο μας, όσο μακρύτερα πάμε τόσο πιο βαθιά μας τρώει ο καημός να ξαναγυρίσουμε. Κανείς δεν διαλέγει την πατρίδα, όπως και τη μητέρα του.

Ε. Παπανούτσος, "Τα μέτρα της εποχής μας", εκδ. Φιλιππότης

**Κείμενα: "Εννοιολογική σύγχυση
και πολιτική εκμετάλλευση", Π. Κονδύλη
"Φιλοπαίγμονες εν ου παικτοίς", Π. Σούρλα**

Πώς "διαλέγεται" το ένα κείμενο με το άλλο:

Οι μαθητές μπορούν

- Να διεισδύσουν στην καρδιά της διαφορετικότητας των δύο απόψεων. Μπορούν, π.χ. να παρατηρήσουν ότι ο Π. Κονδύλης ρίχνει το βάρος στην εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ ο Π. Σούρλας στον καθορισμό και στη διατύπωση των γνωρισμάτων αυτών.
- Να προσπαθήσουν να προσδιορίσουν τι θέλει να πετύχει με το κείμενό του ο συγγραφέας του κάθε κειμένου: να τονίσει με έμφαση τις σκοτεινές πλευρές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ώστε να προκληθεί πίεση για την ευρύτερη εφαρμογή τους (Κονδύλης) / να τονίσει τις φωτεινές πλευρές με τα όσα έχουν επιτευχθεί στον τομέα αυτό, φοβούμενος ότι η πολλή συζήτηση γύρω από την έννοια "ανθρώπινα δικαιώματα" μπορεί να επιφέρει σύγχυση και να δυσχεράνει την καλύτερη εφαρμογή των δικαιωμάτων αυτών (Σούρλας).

Κονδύλης: Δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα, γιατί δεν εφαρμόζονται πανανθρώπινα, πέρα από τα όρια του κράτους και της εθνότητας.

Σούρλας: Υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα, γιατί συμφωνούμε σε ορισμένες βασικές ηθικές αρχές, πέρα από εθνότητες, από κρατικά σύνορα, από πολιτικά συστήματα κτλ.

Σύνθεση της διαφορετικότητας των απόψεων: Υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα, ως αξία τουλάχιστον, μόνο που δεν έχει ακόμα επιτευχθεί να γίνονται σεβαστά πάντοτε και παντού.

- Ο Π. Σούρλας χρησιμοποιεί, φυσικά, την επίκληση στη λογική, αλλά παράλληλα προσπαθεί να προκαλέσει τη συγκίνηση του αναγνώστη με τα παραδείγματα που επικαλείται, έτσι ώστε να λειτουργήσει η επιχειρηματολογία του αποτελεσματικότερα.

Στη συνέχεια παρατίθενται ολόκληρα τα κείμενα των Π. Κονδύλη και Π. Σούρλα, για να τα αξιοποιήσει ο καθηγητής όπως νομίζει.

**Κείμενο του Π. Κονδύλη:
"Εννοιολογική σύγχυση και πολιτική εκμετάλλευση"**

Δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα. Για να το πούμε ακριβέστερα: εν έτει 1998 δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα και κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει αν θα υπάρξουν στο μέλλον. Η διαπίστωση αυτή είναι αναπό-

δραστη, αν επιθυμούμε να ορίσουμε την έννοια του "δικαιώματος" και του "ανθρώπινου δικαιώματος" αυστηρά και αδιαφορώντας απέναντι σε πολιτικές - ιδεολογικές σκοπιμότητες. "Δικαίωμα" δεν είναι κάτι που απλώς διάγει βίο φαντάσματος μέσα στα κεφάλια των φιλοσόφων ή που ευδοκιμεί στα χείλη των προπαγανδιστών. Στην ουσία του δικαιώματος ανήκει εξ ορισμού η δυνατότητα να απαιτείται και να επιβάλλεται. Και ως "ανθρώπινο δικαίωμα" επιτρέπεται να θεωρείται μονάχα ένα δικαίωμα το οποίο απολαμβάνουν όλοι οι άνθρωποι μόνο και μόνο επειδή είναι άνθρωποι, δηλαδή χωρίς τη διαμεσολάβηση εξουσιαστικών αρχών και συλλογικών υποκειμένων (π.χ. εθνών και κρατών) που, από εννοιολογική και φυσική άποψη, είναι στενότερα από την ανθρωπότητα ως σύνολο.

Επιπλέον, ένα γνήσιο ανθρώπινο δικαίωμα θα πρέπει να ισχύει και να απολαμβάνεται παντού όπου υπάρχουν άνθρωποι, δηλαδή παντού όπου επιθυμεί να εγκατασταθεί καθένας. Όστε σε τελευταία ανάλυση δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα δίχως απεριόριστη ελευθερία κίνησης και εγκατάστασης και δίχως αυτόματη νομική εξίσωση όλων των ατόμων με όλα τα άτομα χάρη στην οικουμενική ισχύ μιας ενιαίας νομοθεσίας. Όσο ο Αλβανός, π.χ., δεν έχει στην Ιταλία τα ίδια δικαιώματα με τον Ιταλό, μπορούμε *stricto sensu* να μιλάμε για πολιτικά και αστικά, όχι για ανθρώπινα δικαιώματα.

Βεβαίως, τα κράτη μπορούν να βαφτίζουν ορισμένα τουλάχιστον από τα δικαιώματα, τα οποία δίνουν στους πολίτες τους, "ανθρώπινα δικαιώματα", όμως η έκφραση αυτή θα είχε νόημα μόνον εάν το κράτος επεφύλασσε αποκλειστικά στους δικούς του υπηκόους τον χαρακτηρισμό "άνθρωπος", όπως κάνουν μερικές πρωτόγονες φυλές. Γιατί σε ενάντια περίπτωση κανένα κράτος δεν μπορεί να εγγυηθεί ότι δικαιώματα τα οποία θεωρούνται κατ' εξοχήν ανθρώπινα δικαιώματα, όπως π.χ. το δικαίωμα της σωματικής ακεραιότητας ή της ελευθερίας του λόγου, είναι δυνατό να τα απολαύσουν άτομα που βρίσκονται έξω από τα σύνορά του. Και αντίστροφα: κανένα κράτος δεν μπορεί, χωρίς να αυτοδιαλυθεί, να αναγνωρίσει σε όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως ορισμένα δικαιώματα που θεωρούνται πολιτικά ή αστικά δικαιώματα, π.χ. το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι ή το δικαίωμα της ελεύθερης εγκατάστασης.

Εγκαθίδρυση ενός παγκόσμιου κράτους

Η κατάσταση στον σημερινό κόσμο είναι σαφής: δεν επιτρέπεται σε όλους τους ανθρώπους, υπό μόνη την ιδιότητά τους ως ανθρώπων, να κατέχουν όλα τα δικαιώματα (είτε αυτά λέγονται πολιτικά και αστικά είτε λέγονται ανθρώπινα) ανεξάρτητα από το πού γεννιούνται ή το πού βρίσκονται. Ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία θα άξιζαν πράγματι αυτό το όνομα, θα μπορούσε να χορηγήσει μονάχα ένα παγκόσμιο κράτος, προς το οποίο όλα τα άτομα θα βρίσκονταν σε ίση και άμεση σχέση, δηλαδή θα αποκτούσαν άμεσα όλα τους τα δικαιώματα απ' αυτό ως τον εκπρόσωπο ολόκληρης της ανθρωπότητας. Μόνο όποιος εκπροσωπεί ολόκληρη την αν-

θρωπότητα μπορεί και να θεωρήσει τον κάθε άνθρωπο υπό μόνη την ιδιότητά του ως άνθρωπο, ανεξάρτητα από φυλετικά ή εθνικά κατηγορήματα, και να του χορηγήσει ανθρώπινα δικαιώματα.

Η εγκαθίδρυση ενός παγκόσμιου κράτους στο μέλλον, και επομένως η καθιέρωση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δεν μπορεί να αποκλεισθεί, έτσι όμως δεν θα επιτυγχανόταν αυτόματα η εναρμόνιση ανάμεσα στην ηθική - κανονιστική και στη νομική έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και μάλιστα υπό την αιγίδα της πρώτης. Γιατί το παγκόσμιο κράτος θα μπορούσε, π.χ., να καθιερώσει τα ανθρώπινα δικαιώματα υπό συνθήκες μεγάλης πληθυσμιακής πυκνότητας και σπάνης αγαθών, έτσι ώστε τα δικαιώματα αυτά πολύ λίγο θα αντιστοιχούσαν στις σημερινές δυτικές ηθικές - κανονιστικές αντιλήψεις. Όποιος λοιπόν είναι σε θέση να κάνει εννοιολογικές διακρίσεις δεν μπορεί να θεωρήσει αναγκαία τη σχέση ανάμεσα στην εγκαθίδρυση ενός παγκόσμιου κράτους και στην ηθικοποίηση της παγκόσμιας κοινωνίας, όπως αρέσκονται να πράττουν οι οπαδοί του ηθικού οικουμενισμού.

Η διαφορά όμως ανάμεσα στις δύο παραπάνω έννοιες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων καταφαίνεται και αν κάνουμε μιαν αισιόδοξη υπόθεση. Εννοούμε το εξής: είναι δυνατό να μην εγκαθιδρυθεί ένα παγκόσμιο κράτος, αλλά παρ' όλα αυτά να επικρατήσει καθολικά το ηθικό - κανονιστικό περιεχόμενο εκείνου που ονομάζουμε σήμερα "ανθρώπινα δικαιώματα", γιατί όλα τα κράτη ανεξαιρέτως θα το καθιστούσαν γνώμονα και οδηγό προκειμένου να διατυπώσουν τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα που παραχωρούν στους υπηκόους τους. Αυτό σημαίνει: τα ηθικά αιτήματα μπορούν να ικανοποιηθούν και χωρίς να καταφύγει κανείς στη ρητορική των πανανθρώπινων δικαιωμάτων, και όποιος θεωρεί τούτην εδώ κενή δεν ανήκει σώνει και καλά σε όσους χαίρονται όταν γίνονται αυθαίρετες συλλήψεις και βασανιστήρια, όπως αφήνουν συχνά να εννοηθεί οι οπαδοί της οικουμενικής ηθικής.

Συμπέρασμα: η πρόταση "δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα" είναι αυτονόητη, αν δεν τη συγγέουμε με κανέναν τρόπο και σε κανένα επίπεδο με τις προτάσεις "δεν είναι ορθό να υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα" (με την ηθική - κανονιστική έννοια) και "δεν θα υπάρξουν ποτέ ανθρώπινα δικαιώματα". Η πρόταση "δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα" επιβεβαιώνεται άλλωστε καθημερινά από την πολιτική, νομική και αστυνομική πρακτικής της ίδιας της Δύσης, η οποία προσπαθεί να παρακάμψει τις οδυνηρές έσχατες συνέπειες της δικής της προπαγάνδας περί "ανθρωπίνων δικαιωμάτων" εμμένοντας στην κρίσιμη διάκριση ανάμεσα σε ανθρώπινα και πολιτικά δικαιώματα και δίδοντας το προβάδισμα στα δεύτερα, δηλαδή αρνούμενη να αναγνωρίσει όλα του δικαιώματα σε όλους τους ανθρώπους υπό μόνη την ιδιότητά τους ως ανθρώπων.

Η συνταγή της Δύσης για το "κράτος δικαίου"

Τα "ανθρώπινα δικαιώματα" ασκούνται πάντοτε υπό την επιφύλαξη των (εθνικών, "ευρωπαϊκών" κτλ.) κυριαρχικών δικαιωμάτων. Το κάθε κυρίαρχο κράτος ή η κάθε κυρίαρχη εξουσία έχει το δικαίωμα να συλλαμβάνει ανθρώπους από άλλες χώρες μόνο και μόνο επειδή αυτοί εισέρχονται ή παρεπιδημούν, δίχως άδεια, στην επικράτειά της, όμως δεν έχει π.χ. το δικαίωμα να τους ξυλοκοπήσει, γιατί η ίδια διακηρύσσει το ανθρώπινο δικαίωμα της σωματικής ακεραιότητας - λες και η σύλληψη καθ' εαυτήν δεν αποτελεί *eo ipso* άρση του δικαιώματος του ατόμου να διαθέτει το σώμα του όπως θέλει! Με αυτή τη συνταγή η Δύση νομίζει ότι "δύναται δυσί κυρίοις δουλεύειν", όμως το κάνει με αντίτιμο τη λαθραία εισαγωγή των αρχών και της πρακτικής του "κράτους δικαίου" μέσα στον χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Οι παράνομοι μετανάστες, οι οποίοι απελαύνονται, υφίστανται βέβαια τη μοίρα τους σύμφωνα με τις (μεταβλητές) διατάξεις του "κράτους δικαίου", όμως δεν την υφίστανται επειδή δεν είναι άνθρωποι, παρά επειδή δεν είναι Γάλλοι, Έλληνες, Γερμανοί κτλ. Στην κρίσιμη αυτή περίπτωση αποφασιστικό αποδεικνύεται το κριτήριο της εθνικότητας, όσα και αν ισχυρίζεται η ρητορική της Δύσης περί "αξιοπρέπειας του ανθρώπου" κ.τ.τ. Το "κράτος δικαίου" εμφανίζεται εδώ καταχρηστικά ως φύλακας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συμπεριφέρεται εξίσου ανακόλουθα όσο και ένας οπαδός του ηθικού οικουμενισμού, ο οποίος, όταν βρίσκεται σε μια ξένη χώρα και αντιμετωπίζει δυσκολίες, προκειμένου να διευκολυνθεί δεν τηλεφωνεί στην... ανθρωπότητα, αλλά στην πρεσβεία της χώρας εκείνης που έχει εκδώσει το διαβατήριό του.

Επιλεκτική επίκληση και χρήση

Η εννοιολογική σύγχυση συχνότατα βολεύει εξαιρετικά τα άτομα και τα κράτη, επειδή συγκαλύπτει κραυγαλέες αντιφάσεις ανάμεσα στη θεωρία και στην πράξη. Ωστόσο η δική μας πρόθεση εδώ δεν είναι να εξαναγκάσουμε κατά κάποιο τρόπο τα δρώντα υποκείμενα να υιοθετήσουν ηθικά "ορθολογική" συμπεριφορά, αποσαφηνίζοντας τις έννοιες και ξεσκεπάζοντας ασυνέπειες και υποκρισίες. Τέτοιες δουλειές μπορεί να τις αφήσει κανείς στους πολλούς υψηλόφρονες φιλοσόφους, οι οποίοι περιμένουν την ώρα της πανηγυρικής τους εμφάνισης. Η εννοιολογική σύγχυση και η αμφιλογία θα επικρατούν στην παγκόσμια σκηνή όσο επικρατούν και τα συμφέροντα που κρύβονται πίσω τους. Και η πολιτική εκμετάλλευση των "ανθρωπίνων δικαιωμάτων" θα καταφαίνεται πρώτα πρώτα στην επιλεκτική τους επίκληση και χρήση με βάση εξωηθικά κριτήρια.

Ήδη την εποχή του Ψυχρού Πολέμου η προγραμματική επιστράτευση των "ανθρωπίνων δικαιωμάτων" εναντίον του "ολοκληρωτισμού" δεν εμπόδισε τις στενές συμμαχίες του δυτικού στρατοπέδου με ωμές δικτα-

τορίες. Η πολύ διαφορετική συμπεριφορά των Ηνωμένων Πολιτειών, π.χ., έναντι της Σαουδικής Αραβίας και του Ιράν, μολονότι και οι δύο αυτές χώρες αντιμετωπίζουν κατά τον ίδιο τρόπο τα "ανθρώπινα δικαιώματα", μαρτυρεί ότι η Δύση δεν εννοεί να ξεκόψει από τις παραδόσεις της στο σημείο αυτό. Βεβαίως, τα διδακτικά παραδείγματα είναι πολυάριθμα. Ας περιοριστούμε λοιπόν σε μια γενική παρατήρηση. Η πολιτική εκμετάλλευση των "ανθρωπίνων δικαιωμάτων", δηλαδή η χρήση τους ως μέσου πίεσης και επέμβασης, είναι αναπόδραστη ήδη λόγω του γεγονότος ότι τα τέτοια "δικαιώματα" μπορούν να επιβληθούν μονάχα από τους ισχυρότερους πάνω στους ασθενέστερους, το αντίστροφο όμως είναι αδύνατο να γίνει, ούτε είναι δυνατό στην περίπτωση αυτή να υπάρξουν οποιεσδήποτε θεσμικές ρυθμίσεις.

Επαναλαμβάνουμε: εδώ δεν καυτηριάζουμε ηθικά παραπτώματα, αλλά περιγράφουμε μια κατάσταση μέσα στην οποία τα ηθικά παραπτώματα είναι αναπόδραστα. Αναπόσπαστο στοιχείο της περιγραφής αυτής είναι βέβαια και η επισήμανση της αντίφασης ανάμεσα στην εξιδανικευμένη εικόνα των δρώντων υποκειμένων για τον εαυτό τους και στην πραγματική τους ιδιοσυστασία και πρακτική. Πριν από λίγα χρόνια ακόμη παρόμοιες επισημάνσεις προέρχονταν συχνά από τα αναλυτικά εργαστήρια της μαρξιστικής "Αριστεράς", στο μεταξύ όμως η πηγή αυτή έχει στερέψει. Μετά την κατάρρευση της ουτοπίας της Ανατολής η εξημερωμένη πλέον δυτική "Αριστερά" έχει εγκλωπωθεί την ουτοπία της Δύσης, δηλαδή την ουτοπία μιας παγκόσμιας κοινωνίας που τείνει προς την αρμονία πάνω στη βάση των "ανθρωπίνων δικαιωμάτων".

Ψευδαισθήσεις "αριστερών"

Διάφοροι "αριστεροί", και μάλιστα πρώην κομμουνιστές ή φιλοκομμουνιστές, επιστρατεύουν σήμερα ποικίλες εκλογικευτικές ακροβασίες προκειμένου να προσαρμόσουν την "προοδευτική" τους συνείδηση στην πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώθηκε μετά την αμερικανική νίκη στον Ψυχρό Πόλεμο. Η παθιασμένη ομολογία πίστεως στα "ανθρώπινα δικαιώματα" τους προσφέρει τη δυνατότητα να στήσουν γέφυρες συμβιβασμού ανάμεσα στο παρελθόν και στο παρόν, χωρίς να εξευτελιστούν φανερά, γιατί αυτή την ομολογία πίστεως στην ιδεολογία του πρώην εχθρού την καλύπτουν πίσω από την δήθεν εμμονή στο αρχικό "ανθρωπιστικό ιδεώδες" της "δυτικής Αριστεράς". Έτσι, η ίδια εκείνη "Αριστερά", η οποία χθες ακόμη έπαιζε τον ρόλο του "χρήσιμου ηλίθιου" (Λένιν) στις διάφορες εκστρατείες ειρήνης του Κρεμλίνου και δεν υπέφερε την έκφραση "ανθρώπινα δικαιώματα", όταν αυτή έβγαине από τα χείλη του Ρίγκαν και της Θάτσερ - η ίδια εκείνη "Αριστερά" αποτελεί σήμερα τον "χρήσιμο ηλίθιο" των πολυεθνικών εταιρειών και του οικουμενιστικού αμερικανισμού. Κίνητρά της είναι η πολιτική αφέλεια και τα χειροπιαστά κοινωνικά οφέλη, αν και σε πολύ διαφορετικές δόσεις και μείξεις εκάστοτε.

Βέβαια, πολλοί "αριστεροί" τρέφουν ακόμη την ψευδαίσθηση ότι εκπροσωπούν την αντίθεση προς το "σύστημα" μόνο και μόνο επειδή ενίοτε επικαλούνται την ιδεολογία του συστήματος ενάντια στην πραγματικότητά του. Έτσι πορίζονται τον άσπιλο μανδύα τον οποίον κατόπιν φορούν επιδεικτικά. Η ιδεολογία όμως του συστήματος, δηλαδή, η συνείδησή του, αποτελεί εξίσου μέρος του όσο αποτελεί και η πρακτική του, δηλαδή η κοιλιά του. Και υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι εδώ η κοιλιά κοιμάται λιγότερο από την συνείδηση και την κατευθύνει.

Τα "ανθρώπινα δικαιώματα" είναι πολιτικό εργαλείο μέσα σε μια πλανητική κατάσταση, η πυκνότητα της οποίας καθιστά βέβαια απαραίτητη τη χρήση οικουμενιστικών ιδεολογημάτων, μέσα στην οποία όμως η δεσμευτική ερμηνεία των ιδεολογημάτων αυτών συνεχίζει να εναπόκειται στις διαθέσεις και στα συμφέροντα των ισχυρότερων εθνών.

Τα "ανθρώπινα δικαιώματα" υπόκεινται στην επαμφοτερίζουσα λογική αυτής της κατάστασης και αντικατοπτρίζουν τις αντιφάσεις και τις εντάσεις που σημαδεύουν κατά τρόπο δραματικό την παγκόσμια κοινωνία. Γι' αυτό ο αγώνας για την ερμηνεία τους αναγκαστικά θα μετατραπεί σε έναν αγώνα μεταξύ ανθρώπων γύρω από ότι θεωρεί εκάστοτε ο καθένας τους δικό του αναφαίρετο δικαίωμα. Αυτός ο αγώνας περί ερμηνείας έχει αρχίσει από καιρό ανάμεσα σε "Βορρά" και "Νότο" ή "Δύση" και "Ανατολή" και οξύνεται στον βαθμό όπου τα δισεκατομμύρια του "Νότου" ή της "ανατολής" ερμηνεύουν όχι τυπικά, παρά υλικά τα "ανθρώπινα δικαιώματα", απαιτώντας μια ουσιαστική ανακατανομή του παγκόσμιου πλούτου χωρίς να τους ενδιαφέρει η ηθική των χορτασμένων. Όπως η εσωτερική λογική του "ελεύθερου εμπορίου", έτσι και η εσωτερική λογική των "ανθρωπίνων δικαιωμάτων" θα στραφεί σύντομα εναντίον της Δύσης, και τότε αυτή θα εγκαταλείψει τις σημερινές ιδεολογικές της θέσεις. Είναι βέβαια πολύ αμφίβολο αν και έτσι ακόμη θα μπορέσει να κερδίσει τους τρομακτικούς αγώνες κατανομής, οι οποίοι θα συγκλονίσουν τον 21ο αιώνα.

Κείμενο του Π. Σούρλα, Φιλοπαίγμονες εν ου παικτοίς

"Η αντίρρηση ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι ιδεολογήματα που απλώς συγκαλύπτουν σχέσεις δύναμης και επιβολής κρύβει μια καταγγελία της εξαπάτησης, εκμετάλλευσης και αδικίας, η οποία δεν έχει νόημα παρά μόνο εφόσον στηρίζεται σε μια αντίληψη περί δικαιοσύνης που είναι όμοια με εκείνη που εκφράζουν τα δικαιώματα του ανθρώπου".

Η εμπέδωση της ιδέας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ήτοι της παραδοχής ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν αξίωση προστασίας ορισμένων θεμελιωδών αγαθών συνεπεία της ανθρώπινης ιδιότητάς τους και μόνο, είναι μία από τις μεγαλύτερες ηθικές και πολιτικές κατακτήσεις στην ιστορία της

ανθρωπότητας. Οι τρεις αυτές λέξεις, "δικαιώματα του ανθρώπου", συνοψίζουν μακράιωνους αγώνες, συνοδευόμενους από την θυσία χιλιάδων ανθρώπων που αφιέρωσαν την ζωή τους παλεύοντας για να καταργηθεί η δουλεία, για να πάψουν τα βασανιστήρια, για να σταματήσουν οι αυθαίρετες συλλήψεις, κρατήσεις και εκτελέσεις ανθρώπων, για να αρθούν οι περιορισμοί στην ελευθερία της συνείδησης και του λόγου, για να τεθεί τέρμα στις γενοκτονίες και στα εγκλήματα πολέμου, για να προστατευθούν τα μικρά παιδιά και οι μητέρες τους από κάθε είδους βία, για να καταπολεμηθούν η φτώχεια, ο πόνος, η αρρώστια και οι κάθε είδους ταπεινώσεις οπουδήποτε της γης. Οι αγώνες αυτοί δεν έμειναν χωρίς αντίκρισμα. Τα δικαιώματα του ανθρώπου αποτελούν σήμερα πυρήνα της πολιτικής μας ηθικής και βάση, πάνω στην οποία, παρ' όλες τις αδυναμίες τους, στηρίζονται η διεθνής έννομη τάξη και οι συνταγματικοί θεσμοί μας.

Θα νόμιζε λοιπόν κανείς ότι εναντίον της αξίας και της ισχύος των δικαιωμάτων του ανθρώπου δεν υπάρχουν έντονες αντιρρήσεις. Είναι ίσως εκπληκτικό, όμως συμβαίνει, τόσο στον πολιτικό όσο και στον ακαδημαϊκό χώρο, το αντίθετο. Και δεν εννοώ μόνο το ακροδεξιό κέρασ του πολιτικού φάσματος, όπου βρίσκονται οι συνεχιστές της παράδοσης άρνησης (και βίαιης καταπάτησης) των δικαιωμάτων του ανθρώπου που εγκαινίασε το ναζιστικό καθεστώς. Ακόμη και σε κύκλους διανοουμένων που αρέσκονται να αυτοαποκαλούνται "κριτικοί" και να ανακαλύπτουν παντού αδικίες και υποκρισίες της κοινωνίας μας (δεν λέω ότι αυτό δεν γίνεται συχνά με εύστοχο τρόπο), η αρνητική στάση απέναντι στα δικαιώματα του ανθρώπου έχει τα τελευταία χρόνια γίνει

σχεδόν ένα είδος ακαδημαϊκής μόδας. Η συμπίεση των κύκλων αυτών, στην αρνητική αυτή στάση τους, με τους ιστορικούς αρνητές και καταπατητές των δικαιωμάτων του ανθρώπου τους ενοχλεί περίεργα λίγο και δεν διεγείρει επαρκώς την κριτική τους διάθεση, ώστε να γίνουν και αυτοκριτικοί. Δεν είναι λοιπόν καθόλου περιττό να προσπαθήσουμε και να ελέγξουμε τα επιχειρήματα που προβάλλονται συνήθως εναντίον των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Επιχειρήματα διπλής φύσεως

Τα επιχειρήματα αυτά διακρίνονται κατ' αρχήν σε επιχειρήματα επιστημολογικής και επιχειρήματα ηθικοπολιτικής φύσεως. Επιστημολογικής φύσεως είναι όλα εκείνα τα επιχειρήματα που στοχεύουν να δείξουν ότι ο λόγος περί δικαιωμάτων του ανθρώπου είναι κενός περιεχομένου, ότι δηλαδή στερείται νοήματος και δεν δηλώνει τίποτε το υπαρκτό και υποστατό. Τα επιχειρήματα αυτά είναι δύο ειδών: αρνούνται είτε τη νομική δεσμευτικότητα των δικαιωμάτων του ανθρώπου είτε την ηθική τους σημασία. Στην πρώτη περίπτωση ανήκουν όλα εκείνα που προσπαθούν να μας πείσουν ότι ναι μεν είναι ενδεχομένως ηθικά σωστό να μην υπάρχει δουλεία, να μην γίνονται βασανιστήρια κ.ο.κ., ωστόσο οι σχετικές διακηρύξεις, παραμένοντας στο ηθικό επίπεδο, είναι απλά ευχολόγια, γιατί δεν υπάρχει δυνατότητα νομικού εξαναγκασμού στο πλαίσιο της παγκόσμιας κοινωνίας και έτσι η τήρησή τους εξαρτάται από την καλή θέληση των κρατών και ιδίως των ισχυρών, που ποσώς κόπτονται για τις συναφείς ηθικές επιταγές και απλώς τα επικαλούνται μόνο κάθε φορά που τους συμφέρει.

Στην δεύτερη περίπτωση ανήκουν όλα τα επιχειρήματα, σύμφωνα με τα οποία όχι μόνο τα δικαιώματα του ανθρώπου ως νομικά κατασκευάσματα, αλλά και οι υποκρυπτόμενες ηθικές αρχές είναι ανυπόστατες, είναι απλώς το αποτέλεσμα σύμβασης, ιστορικής τυχαιότητας ή και ιδεολογικής εξαπάτησης. Πρόκειται για τα ποικίλα εκείνα σχετικιστικά ή σκεπτικιστικά επιχειρήματα που από καθαρά γνωσιολογική - υποτίθεται - αφετηρία ελέγχουν όσους επιμένουν να επικαλούνται τέτοια δικαιώματα ότι υποπίπτουν σε έναν μεταφυσικό δογματισμό πλατωνικού τύπου ή ότι υποκύπτουν αφελώς στη γοητεία ενός φανταστικού και ανύπαρκτου "φυσικού δικαίου".

Καθολική αξία και δεσμευτικότητα

Ηθικοπολιτικής υφής είναι τα επιχειρήματα, σύμφωνα με τα οποία πρέπει να είμαστε πολύ επιφυλακτικοί απέναντι στα δικαιώματα του ανθρώπου, γιατί οι αξίες που υποτίθεται ότι εκφράζουν δεν είναι τελικά τόσο προφανείς ή τόσο αγαθές. Τέτοιου είδους επιχειρήματα προβάλλονται από πολ-

λές πλευρές. Ορισμένοι μαρξιστικών αποχρώσεων διανοητές ισχυρίζονται ότι όποιος αποδέχεται τα δικαιώματα του ανθρώπου έχει, συχνά χωρίς να το αντιληφθεί, παρασυρθεί στην κατάφαση μορφών κοινωνικής οργάνωσης συνοδευόμενων από αδικία και εκμετάλλευση. Τα δικαιώματα του ανθρώπου, κατά την άποψη αυτή, "πάνε πακέτο" με τον καπιταλισμό και την οικονομία της αγοράς και δεν απομονώνονται ώστε να μπορούμε να υιοθετήσουμε τα μεν και να απορρίψουμε τα δε. Άλλοι πάλι, εμπνεόμενοι από έναν άκρως συντηρητικό κοινοτισμό, απορρίπτουν συλλήβδην κάθε έννοια δικαιώματος, ισχυριζόμενοι ότι τα δικαιώματα γενικά προδίδουν ένα πνεύμα ατομισμού και ηθικά κατακριτέου εγωισμού, ότι κάνουν τους ανθρώπους όχι απλώς να ξεχνούν τους άλλους, αλλά ιδίως να αδιαφορούν για τις αξίες της κοινότητας και της συσσωμάτωσης, για την συλλογική ταυτότητα, τις κοινές παραδόσεις και την κοινωνική συνοχή.

Αξίζει τον κόπο να ασχοληθεί κανείς διαδοχικά με όλα αυτά τα επιχειρήματα για να τα αντικρούσει ένα προς ένα. Βέβαια κάτι τέτοιο ξεφεύγει από τα όρια ενός άρθρου. Γι' αυτό και θα επιχειρήσω εδώ κάτι συνολικό - αλλά και πιο ριζικό. Θα υποστηρίξω ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου διαθέτουν καθολική αξία και δεσμευτικότητα, γιατί από πουθενά δεν έχει διατυπωθεί κάποιο πειστικό επιχείρημα που να θίγει τον κανονιστικό τους πυρήνα. Με άλλα λόγια, τα δικαιώματα του ανθρώπου θα πλήττονταν μόνο στην περίπτωση που κάποιος κατόρθωνε να μας πείσει όχι για όλα αυτά τα δευτερεύοντα και παρεπόμενα που επικαλούνται τα επιχειρήματα που προαναφέραμε, αλλά για την καρδιά του ζητήματος: για το ότι δεν διαθέτουν όλοι οι άνθρωποι αξία, για το ότι η ανθρώπινη ζωή δεν είναι παντού αξία σεβασμού, για το ότι ο πόνος και η απόγνωση κάποιου άλλου - του οποιουδήποτε άλλου - είναι πράγματα για τα οποία μπορούμε ενίοτε και να αδιαφορήσουμε, για το ότι τα βασανιστήρια ή ο εξανδραποδισμός ενός ανθρώπου - του οποιουδήποτε ανθρώπου - μπορούν κατά τις περιστάσεις να αποτελέσουν κάτι ανεκτό ή και αποδεκτό. Όσο λοιπόν κανείς δεν έχει κατορθώσει να μας πείσει με αυτόν τον τρόπο για την απαξία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όλα τα άλλα είναι είτε υπεκφυγές είτε ενσυνείδητη παραδοξολογία. Μια παραδοξολογία που κάνει την σύγχρονη ακαδημαϊκή μόδα να εμφανίζεται ως φιλοπαιγμοσύνη - αλλά εν ου παικτοίς.

Τι κρύβουν οι αντιρρήσεις

Θα ήθελα μάλιστα να επισημάνω επιπλέον ότι πολλές από τις αντιρρήσεις κατά των δικαιωμάτων του ανθρώπου οφείλουν την όποια ελκυστικότητά τους στο γεγονός ότι στηρίζονται ανομολόγητα στις ίδιες ακριβώς αξίες τις οποίες αυτά εκφράζουν. Έτσι, για παράδειγμα, η αντίρρηση ότι οι ισχυροί της γης επικαλούνται τα δικαιώματα του ανθρώπου επιλεκτικά και απλώς ως πρόφαση δεν έχει νόημα παρά μόνο ως καταγγελία ότι είναι υποκριτές και δεν τα σέβονται πραγματικά, έτσι όπως θα όφειλαν. Η

αντίρρηση ότι τα δικαιώματα του ανθρώπου είναι ιδεολογήματα που απλώς συγκαλύπτουν σχέσεις δύναμης και επιβολής κρύβει μια καταγγελία της εξαπάτησης, εκμετάλλευσης και αδικίας, η οποία δεν έχει νόημα παρά μόνο εφόσον στηρίζεται σε μια αντίληψη περί δικαιοσύνης που είναι όμοια με εκείνη που εκφράζουν τα δικαιώματα του ανθρώπου. Η αντίρρηση ότι υπήρξαν εποχές και κοινωνίες που αγνόησαν τα δικαιώματα του ανθρώπου και ότι εμείς δεν δικαιούμαστε να μεμφόμαστε τη ζωή τους επειδή δεν έχουν τις δικές μας αντιλήψεις στηρίζεται ανομολόγητα στην (αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την αντίληψη περί δικαιωμάτων του ανθρώπου) παραδοχή ότι η αξία της ανθρώπινης ζωής και προσωπικότητας απαγορεύει την προς οποιονδήποτε άλλον υποδείξη και επιβολή του τρόπου με τον οποίον οφείλει να ζει. Η αντίρρηση ότι γενικά τα δικαιώματα παρασύρουν σε ένα πνεύμα ατομισμού και στην παραγνώριση αξιών της συλλογικότητας βασίζεται στην (βέβαια εσφαλμένη και ιστορικά ουδέποτε επαληθευθείσα) προσδοκία ότι οι αξίες που εκφράζονται από τα δικαιώματα του ανθρώπου ενσωματώνονται και προστατεύονται επαρκώς από τις αξίες της συλλογικότητας χωρίς να χρειάζονται ξεχωριστή κατοχύρωση.

Γι' αυτό λοιπόν, κάθε φορά που προβάλλεται κάποιο επιχείρημα εναντίον των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η επιβαλλόμενη αντίδραση είναι να ρωτήσουμε τον επικριτή εν ονόματι τίνος ασκεί την κριτική του. Το πιθανότερο είναι να ενεργεί, ηθελήμενα ή αθέλητα, ως ηθικός λαθρεπιβάτης. Δηλαδή να ασκεί κριτική στηριζόμενος ανομολόγητα σε αξίες τις οποίες με τα λόγια καμώνεται ότι αμφισβητεί.

Υπάρχει βέβαια και ένα άλλο ενδεχόμενο: να αρνηθεί γενικά ότι στηρίζεται σε αξίες, να αμφισβητήσει δηλαδή ότι ο λόγος του έχει οποιαδήποτε ηθική χροιά και να ισχυρισθεί ότι μιλάει ηθικά ουδέτερα, ότι απλώς περιγράφει με ρεαλισμό και δίχως ιδεοληψίες την ωμή πραγματικότητα. Ούτε και αυτή την υπεκφυγή μπορούμε όμως να πάρουμε στα σοβαρά. Είναι δυνατόν να ισχυρισθεί κάποιος, ο οποίος απευθύνεται στους άλλους λέγοντάς τους "οι αξίες, πάνω στις οποίες στηρίζατε τους αγώνες σας, πάνω στις οποίες χτίσατε τους θεσμούς σας, για τις οποίες πολλοί από εσάς θυσιάστηκαν, είναι, αν τις δούμε ψυχρά και αντικειμενικά, ανυπόστατες, ανύπαρκτες, απλά ιδεολογήματα" - είναι δυνατόν αυτός να ισχυρισθεί ότι μιλάει ουδέτερα, ότι βρίσκεται εκτός ηθικής, ότι αγνοεί αφελώς την απήχηση που ο λόγος του μπορεί να έχει στην ηθική αυτοκατανόηση, και στη διαμόρφωση της ζωής τους;

Γ. ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΟ "ΗΘΟΣ" (ΤΟΥ ΠΟΜΠΟΥ)

σ. 43

Το ήθος του ομιλητή χαρακτηρίζεται από: συναίσθηση της ευθύνης, αισθήματα ευγνωμοσύνης, θυσία προσωπικών ενδιαφερόντων για το κοινό συμφέρον, θάρρος της γνώμης, τήρηση των ηθικών του αρχών, συνέπεια στην εφαρμογή του πολιτικού προγράμματος, πρόθεση να μην προδώσει τις προσδοκίες του λαού. Με τα χαρακτηριστικά αυτά ο ρήτορας σκιαγραφεί γενικότερα το μοντέλο του ιδεώδους πολιτικού άνδρα.

- Ο πομπός παρουσιάζεται ως αξιόπιστο πρόσωπο, όταν με το λόγο του δίνει την εντύπωση στο δέκτη ότι κατέχει πλήρως το αντικείμενό του και ότι διακρίνεται για την ηθική του συμπεριφορά. Όταν ο πομπός αντιμετωπίζει με ειλικρίνεια, κατανόηση και ανθρωπιά, με καλή θέληση και χιούμορ την αντιτιθέμενη ομάδα, όταν σε περίπτωση διαφωνίας δεν επιτίθεται στα πρόσωπα με τα οποία διαφωνεί αλλά στην άποψη που αυτά υποστηρίζουν, τότε προκαλεί την εντύπωση ότι η συμπεριφορά του είναι ηθική.

- Στην προσπάθειά του να πείσει το δέκτη, ο πομπός προβάλλει την κατάλληλη εικόνα (Image) του εαυτού του. Η εικόνα αυτή δεν είναι ένα προσωπαίο (Persona) πίσω από το οποίο ο πομπός επιδιώκει να κρύψει το πραγματικό του πρόσωπο, απλώς πρόκειται για ένα "φίλτρο" που χρησιμοποιεί, για να τονίσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του και έτσι να κερδίσει την εμπιστοσύνη του δέκτη. Η εικόνα αυτή είναι συνήθως αξιόπιστη και πειστική, όταν ο πομπός έχει προσδιορίσει με σαφήνεια το σκοπό του και έχει προβλέψει το είδος του δέκτη στον οποίο απευθύνεται. Επομένως δε χρειάζεται να επικεντρώσει ο πομπός την προσπάθειά του στη δημιουργία μιας αξιόπιστης εικόνας: η εικόνα αναδύεται μόνη της από τον ίδιο το λόγο του, εφόσον ο πομπός λαμβάνει υπόψη του τις βασικές παραμέτρους της επικοινωνίας (το σκοπό του δέκτη), και φροντίζει να διαθέτει ο λόγος του ενότητα, πληρότητα, καλή οργάνωση, συνοχή, σαφήνεια και ακρίβεια. Σκόπιμο είναι να υποβάλει ο πομπός στον εαυτό του τις παρακάτω ερωτήσεις, για να προβλέψει το είδος του δέκτη στον οποίο απευθύνεται και να διαμορφώσει ανάλογα το λόγο του:

1. Σε ποιο βαθμό είναι πιθανό να γνωρίζει ο δέκτης το θέμα; Για ποιες πλευρές του θέματος πρέπει να ενημερώσω το δέκτη αναλυτικά;
2. Είναι πιθανό να ενδιαφέρεται ο δέκτης για το θέμα; Πώς μπορώ να προκαλέσω ή να αυξήσω το ενδιαφέρον του; Σε τι είδους επικλήσεις είναι πιθανό να ανταποκρίνεται;
3. Ποια είναι ή προβλεπόμενη αντίδραση του δέκτη; Θα δεχτεί ή θα αντικρούσει τις απόψεις μου; Με ποια επιχειρήματα ή τεκμήρια μπορώ να αντιμετωπίσω τις πιθανές αντιδράσεις του;
4. Ενδέχεται να με αντιμετωπίσει ο δέκτης ως αξιόπιστο πρόσωπο που κατέχει επαρκώς το θέμα ή όχι; Αν όχι, πώς μπορώ να κερδίσω την εμπιστοσύνη του;

Λεξιλόγιο

σ. 46 *ορθολογισμός*: το να σκέφτεται και να κρίνει κάποιος σύμφωνα με τον ορθό λόγο

ευθυκρισία: ορθή κρίση, λογικός τρόπος του σκέπτεσθαι

απόρροια: συνέπεια, αποτέλεσμα

απότοκος: αυτός που παράγεται ως αποτέλεσμα από προηγούμενο γεγονός-αίτια

προσεταιρισμός: η απόκτηση φίλου, οπαδού

πειθαναγκασμός: να αναγκάζεις κάποιον να πεισθεί μεταχειριζόμενος ψυχολογική βία ή απειλές

στρεψοδικία: χρήση κακόπιστων ή σοφιστικών επιχειρημάτων σε κάποια δίκη

δειγματοληψία: λήψη δείγματος για δοκιμή

εμπαιγμός: περίπαιγμα, χλευασμός / απάτη, φενάκη

συμπαιγνία: τέχνασμα μετά από συνεννόηση δύο ή περισσότερων ατόμων για εξαπάτηση άλλου ή άλλων

ραδιούργος: δολοπλόκος, μηχανορράφος

ευλογοφανής: αυτός που φαίνεται δικαιολογημένος, ορθός, λογικός

αυτόδηλος: αυτός που δεν έχει ανάγκη αποδείξεως, ολοφάνερος, αυτονόητος

χειραγωγός: (κυριολ.) οδηγός κάποιον από το χέρι, (μεταφ.) καθοδηγώ, κατευθύνω

δημαγωγός: παραπλανώ το λαό με απατηλά μέσα, για να εξασφαλίσω την εύνοιά του

► ■ αναντίρρητα, χωρίς την παραμικρή αμφιβολία, επιβεβαίωση, διαπίστωση, είμαι βέβαιος για την ορθότητα, - για την αλήθεια, είναι έγκυρο, είναι εξακριβωμένο, είναι γενικώς παραδεκτό, δεν επιδέχεται αμφισβήτηση

■ είναι πιθανό, -ενδεχόμενο, υπάρχει ελάχιστη προοπτική, πιθανολογείται, εκλαμβάνεται ως πιθανό, μου φαίνεται, νομίζω, ενδεχομένως, μάλλον, ίσως, όπως φαίνεται, κατά τις ενδείξεις

■ ακαταμάχητο επιχείρημα, ατράνταχτο-, λογικό-, πειστικό-, σοβαρό-, τετράγωνο-ανεδαφικό-, αστήριχτο-, διασκεδαστικό-, σαθρό-, κακόπιστο-, παραπλανητικό-, στρεψόδικο-, σοφιστικό-, αντιφατικό-

■ σωρεία επιχειρημάτων, αλυσίδα-, οπλοστάσιο-, σειρά-, τα υπέρ και τα κατά-, γυμνότητα-, κενότητα-, προβολή-, παράταξη-, ανατροπή-, αντίκρουση-, απόκρουση-, έλεγχος-, κατάρριψη-, αντίταξη-, εξουδετέρωση-, αφοπλισμός-,

■ παρατάσσω επιχειρήματα, αραδιάζω-, φέρω-, χρησιμοποιώ-, οχυρώνομαι πίσω από-, αντλώ-, αναιρώ-, ανασκευάζω-, αντικρούω-, αποκρούω-.

► Συνώνυμα των λέξεων απόδειξη, αποτέλεσμα, απάτη
α) κατάδειξη, διατράνωση, επιβεβαίωση, τεκμηρίωση,
β) απόληξη, έκβαση, απόρροια, επακόλουθο, επιγέννημα, συνέπεια, προϊόν, καρπός, πόρισμα, απότοκος.
γ) φενάκη, ψεύδος, δέλεαρ, μηχανεύμα, δόλος, κόλπο, απατηλό τέχνασμα, παραπλανητικό / δόλιο επινόημα, παγίδα, ενέδρα, πλεκτάνη, δούρειος ίππος, δολοπλοκία, μηχανορραφία, ραδιουργία, ίντριγκα, συμπαιγνία, αγυρτεία, αλχημεία, φενακισμός, εμπαιγμός, παραπλάνηση, δολιότητα, παγίδευση.

► *μεταστροφή της κοινής γνώμης*: αλλαγή των απόψεων των ανθρώπων
προσηλυτισμός: το να παίρνω κάποιον με το μέρος μου
φενάκη: απάτη, δόλος
εξύφανση δόλου: μηχανεύομαι, ετοιμάζω κάποια απάτη
παρείσφρηση λάθους: εισχώρηση λάθους
βολιδοσκόπηση: προσπάθεια να εξιχνιάσει κάποιος τις σκέψεις ενός άλλου
παραχάραξη της αλήθειας: διαστροφή της αλήθειας

► *εγκεφαλικός άνθρωπος*: ψυχρός, λογικός άνθρωπος
αναιρέσιμο επιχείρημα: επιχείρημα που μπορεί να ανατραπεί
κατά μείζονα λόγο: κυρίως
κατά τις ενδείξεις: όπως φαίνεται, κατά τα φαινόμενα
εκλαμβάνω ως πιθανό: θεωρώ πιθανό
βανκαλίζω: καθησυχάζω κάποιον με ψεύτικες υποσχέσεις
περιγράφω αδρομερώς: περιγράφω σε γενικές γραμμές
απορρέει το συμπέρασμα: προκύπτει το συμπέρασμα
εικάζω ότι...: υποθέτω ότι...
εκλαϊκεύω: απλοποιώ κάποιο θέμα, για να γίνει κατανοητό από το λαό
μηχανορραφώ: επινοώ απάτες
εμπλέκω σε πλεκτάνη: αναμειγνύω κάποιον σε απάτη
υπονομεύω: βλάπτω με δόλιες ενέργειες
χρησιμοποιώ στρεψοδικίες: χρησιμοποιώ κακόπιστα ή σοφιστικά επιχειρήματα σε κάποια δίκη

σ. 47

► Τα αντώνυμα των λέξεων ή φράσεων:
- συμβιβάζεται με τη λογική # αντιβαίνει στη λογική
- παραδέχομαι ως έγκυρο # απορρίπτω ως άκυρο
- εκλαμβάνω ως πιθανό # θεωρώ βέβαιο
- διατηρώ αμφιβολίες # αποκρούω, διαλύω, απομακρύνω τις αμφιβολίες
- ίσως (μάλλον, πολύ πιθανόν) # βέβαια, με απόλυτη βεβαιότητα, σίγουρα, οπωσδήποτε

- ατράνταχτο επιχείρημα # αστήριχτο, σαθρό επιχείρημα
- ορθός συλλογισμός # εσφαλμένος, λανθασμένος συλλογισμός
- επαρκής απόδειξη # ανεπαρκής απόδειξη
- προβλεπόμενο συμπέρασμα # απρόβλεπτο, απροσδόκητο, αναπάντεχο συμπέρασμα

► κυριολεκτική σημασία των παρακάτω μεταφορικών λέξεων και φράσεων

- *ενεδρεύω*: παραμονεύω, δολιεύομαι κάποιον
- *αποκοιμίζω*: εξαλείφω τις υποψίες ή ανησυχίες κάποιου, εξαπατώ
- *αφιονίζω*: κάνω κάποιον φανατικό, φανατίζω
- *πέφτω σε παγίδα/ενέδρα*: εξαπατώμαι
- *πέφτω θύμα απάτης/πλεκτάνης*: εξαπατώμαι
- *μαλλιάζει η γλώσσα μου*: μιλώ συνεχώς προσπαθώντας να πείσω
- *χρησιμοποιεί αλχημείες για να πείσει*: ανακατεύει διάφορα επιχειρήματα
- *με κάρφωσε πισώπλατα*: με πρόδωσε, με επιβουλεύτηκε
- *ρίχνω στάχτη στα μάτια*: ξεγελώ
- *η πράξη του έγινε δούρειος ίππος για τους άλλους*: τους εξαπάτησε
- *το βασάνισα το μυαλό μου*: το σκέφτηκα πολύ
- *είναι φαύλος κύκλος*: κύκλος που δεν κλείνει ποτέ
- *αποκρυστάλλωση γνώμης*: διαμόρφωση οριστικής γνώμης
- *πλαστογράφηση της αλήθειας*: παραποίηση της αλήθειας
- *χαλκευμένες ειδήσεις*: ψευδείς ειδήσεις
- *ιδού η Ρόδος ιδού και το πήδημα*: απόδειξέ το
- *φωνή βοώντος εν τη ερήμω*: λόγια που δεν ακούγονται

► εννοιολογικές διαφορές - κλιμάκωση

πειστικότητα: ικανότητα να πείθεις

προσεταιρισμός: απόκτηση φίλου, οπαδού

πειθαναγκασμός: να αναγκάζεις κάποιον να πεισθεί χρησιμοποιώντας ψυχολογική βία ή απειλές

προσηλυτισμός: απόκτηση οπαδού

προπαγάνδα: συστηματική προσπάθεια για τη διάδοση πολιτικών κοινωνικών αρχών, θρησκευτικών δοξασιών, εμπορικών προϊόντων

διαφώτιση: διευκρίνιση, διαλεύκανση, σαφής πληροφόρηση

προσέλκυση: το να παίρνεις κάποιον με το μέρος σου

παραπλάνηση: εκτροπή από το ορθό

Η κλιμάκωση είναι: (πειστικότητα), διαφώτιση, προσέλκυση, προσεταιρισμός, προσηλυτισμός, παραπλάνηση, προπαγάνδα, πειθαναγκασμός

σ. 48**► Συμπλήρωση κενών**

παραχάραξη (διαστρέβλωση, παραποίηση), παρέταξε (πρόβαλε) επιχειρημάτων, εξουδετέρωσαν, (αναίρεσαν κτλ.), χειροπιαστές, στρεψόδικος, δικολάβος, σοφιστείες, χονδροειδή λάθη, παραλογισμούς αποκαταστήσεις, αυταπόδεικτη, εικασίες, ορθολογισμό, ψυχρή χειραγωγήση, αναπόφευκτο (αναπότρεπτο), μεταστρέψουν, ραδιούργος, παρασύρει, πλεκτάνες.

II. ΜΟΡΦΕΣ ΠΕΙΘΟΥΣ

Στο δεύτερο μέρος της ενότητας παρουσιάζονται ορισμένες μορφές πειθούς. Η πειθώ στη διαφήμιση, στο δικανικό, στον πολιτισμό και στον επιστημονικό λόγο. Η επιλογή τους οφείλεται στην ιδιαίτερη σημασία που έχουν οι μορφές αυτές στην κοινωνική μας ζωή.

1. Η ΠΕΙΘΩ ΣΤΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΗ

σ. 50 Ασκήσεις

Σχετικά με τα βασικά στοιχεία της επικοινωνίας στη διαφήμιση βλ. το παρακάτω απόσπασμα. Εξάλλου βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα της επικοινωνίας αυτής είναι να γνωρίζει καλά ο πομπός (διαφημιστής) τα δεδομένα: α) σχετικά με το διαφημιζόμενο προϊόν (ιδιότητες, χρήση, πλεονεκτήματα απέναντι των άλλων ανταγωνιστικών προϊόντων κλπ.), και β) σχετικά με το δέκτη (καταναλωτή) στον οποίο απευθύνεται (φύλο, ηλικία, προτιμήσεις, αγοραστική συμπεριφορά κλπ). Με βάση τα δεδομένα αυτά ο πομπός θα διαμορφώσει ανάλογα το μήνυμά του, ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή του, και θα επιλέξει το κατάλληλο επικοινωνιακό μέσο.

Λέγεται ότι απαραίτητη προϋπόθεση για μια πετυχημένη διαφήμιση είναι ο σχεδιασμός του διαφημιστικού προγράμματος, το οποίο αναλύει την υπάρχουσα κατάσταση της αγοράς. Η ανάλυση βασίζεται στη συγκέντρωση, ταξινόμηση και αξιολόγηση πληροφοριών σχετικά: με το προϊόν, με τα κανάλια διανομής, με την προώθηση, με την τιμολογιακή πολιτική, με την αγορά, με τους καταναλωτές, με τον ανταγωνισμό, με το φυσικό, οικονομικό, πολιτικό και νομικό περιβάλλον κτλ.

Ο πομπός (επιχείρηση) απευθύνεται στην αγορά-στόχο ή σε ομάδα ατόμων τα οποία δεν γνωρίζει. Κάθε άτομο σύμφωνα με τα κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά του, την θέση που κατέχει στην παραγωγική διαδικασία, τις ιδιαιτερότητες και τις ιδιομορφίες του ξεχωρίζει κάποια στοιχεία από το "μήνυμα" της διαφήμισης, αφού τα περάσει από το κριτήριο της προσωπικής επιλογής. Η επιλεκτικότητα είναι ως ένα βαθμό αναπόφευκτη γιατί απευθύνεται σε μεγάλο βαθμό ατόμων. Το σημαντικότερο πρόβλημα για την επιχείρηση είναι να προσεγγίσει τα άτομα που αποτελούν την αγορά-στόχο, με μεγαλύτερη δυνατή επιτυχία. Έχοντας στρέψει την προσοχή στην αγορά-στόχο, που παρουσιάζει μεγαλύτερη ομοιογένεια (ως προς ορισμένα χαρακτηριστικά των καταναλωτών), προσπαθεί να μειώσει την επιλεκτική διαδικασία απορρόφησης του μηνύματος και να πετύχει το μέγιστο δυνατό αποτέλεσμα σύμφωνα με τον προκαθορισμένο στόχο (π.χ. αύξηση της προτίμησης του προϊόντος, αναγνώριση του προϊόντος, αύξηση των πωλήσεων κτλ.). [...] Πομπός είναι η επιχείρηση ή κάποιος άλλος οργανισμός που αξιοποιούν τις ειδικευμένες γνώσεις

ενός διαφημιστικού γραφείου. Το "μήνυμα" που αποστέλλει ο πομπός, είναι η συγκεκριμένη διαφήμιση στις ποικίλες μορφές και εκφράσεις της. Για να γίνει κατανοητό θα πρέπει να "συνταχθεί" με βάση έναν κώδικα που είναι αναγνώσιμος σε γενικές γραμμές από το δέκτη. Ως δίαυλοι διοχέτευσης και διάχυσης του μηνύματος χρησιμοποιούνται τα μέσα μαζικής επικοινωνίας (ραδιόφωνο, τηλεόραση, εφημερίδα, περιοδικά κ.ά.). Οι θόρυβοι ή οι διαταράξεις είναι παράγοντες που ελαττώνουν τις πιθανότητες μιας πετυχημένης επικοινωνίας. Ως τέτοιοι χαρακτηρίζονται τα φυσικά στοιχεία, π.χ. θόρυβοι στην κυριολεκτική έννοια του όρου, τα κοινωνικοοικονομικά στοιχεία όπως: α) αρνητική επίδραση στην αφομοίωση του μηνύματος φίλων, συναδέλφου, β) αρνητική οικονομική συγκυρία: μείωση διαθέσιμου εισοδήματος, γ) ανταγωνισμός: παρεμβολή πολλαπλών ανταγωνιστικών "μηνυμάτων", δ) προσωπική επιλεκτική διαδικασία κ.ά. Δέκτες είναι οι αγοραστές ή οι τελικοί καταναλωτές. Η επικοινωνία ολοκληρώνεται με την διαδικασία της επαναπληροφόρησης - επανατροφοδότησης (feedback), όπου ο δέκτης (αγοραστής καταναλωτής) μετατρέπεται σε πομπό και αποστέλλει στην επιχείρηση "μηνύματα".

(Γ.Χ. Ζώτος, Διαφήμιση, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1986)

Σχετικά με τη γλώσσα της διαφήμισης, βλ. τα παρακάτω αποσπάσματα:

σ. 51

■ Καλύτερο μέτρο για την αξιολόγηση της μορφής ενός μηνύματος είναι σε ποιο βαθμό μετέδωσε τις πληροφορίες σχετικά με το προϊόν και αν έπεισε το καταναλωτικό κοινό. Η χρησιμοποίηση απλής και εύληπτης γλώσσας, αλλά και εκφράσεων του καθημερινού προφορικού λόγου αποτελούν προϋποθέσεις για τη διαμόρφωση ενός πετυχημένου μηνύματος. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι οι ασύντακτες προτάσεις, η αλόγιστη παράθεση προσδιοριστικών επιθέτων, η συχνή χρήση του υπερθετικού βαθμού, οι επαναλαμβανόμενες συγκρίσεις, η χρησιμοποίηση ορισμένων λέξεων αλλά και ο "βιασμός" της γλώσσας με τις επινοούμενες σύνθετες λέξεις που κάνουν αναφορές στις λέξεις που κάνουν αναφορές στο προϊόν, αποτελούν τη συνηθισμένη πρακτική αρκετών διαφημίσεων [...].

■ "Slogan". Η ετυμολογική του προέλευση βρίσκεται στην έκφραση της κελτικής διαλέκτου "slugh gairm" που σημαίνει κραυγή μάχης. Αποτελεί συμπύκνωση του κειμένου, αλλά και όλης της διαφήμισης, σε τέτοια μορφή που μπορεί να απομνημονευθεί εύκολα. Λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος των παλιών διαφημιστικών εκστρατειών με τις νέες, μια και εμφανίζεται αναλλοίωτο για μεγάλα χρονικά διαστήματα σε πολλές διαφημίσεις. Θεωρείται ως ένας από τους σημαντικούς παράγοντες για μια πετυχημένη διαφημιστική προσπάθεια. Είναι δυνατό να είναι προϊόν σχεδιασμού ή να

δημιουργείται τυχαία μέσα από την ανάπτυξη ενός μηνύματος. Η συνεχής επανάληψη οποιασδήποτε φράσης του μηνύματος ή ακόμη και μια επικεφαλίδα, μπορεί να οδηγήσει στη γέννηση ενός "slogan". Θα πρέπει να είναι σύντομο, να έχει ρυθμό, ομοιοκαταληξία ή να χρησιμοποιεί παρήχηση ορισμένων γραμμάτων για να γίνεται ευκολότερη η απομνημόνευση. Το "slogan" θα πρέπει να είναι ανταγωνιστικό, να τονίζει δηλαδή ένα "συγκριτικό πλεονέκτημα", να προτείνει "κάτι" στον καταναλωτή: υπενθύμιση, παρότρυνση για αγορά κτλ. [...].

■ Ο David Ogilvy, με τη μεγάλη πείρα του, αλλά και με το χαρακτηριστικό του τρόπο, παρέχει τις συμβουλές για την ανάπτυξη κατευθυντήριων γραμμών (για την ανάπτυξη του "μηνύματος"), τονίζοντας τα εξής:

1. "Μην μακρηγορείτε, πηγαίνετε κατευθείαν στην ουσία. Αποφύγετε αντιστοιχίες τύπου "όπως ακριβώς, έτσι επίσης". Ο Dr. Gallup απέδειξε πως αυτά τα επιχειρήματα σε δύο επίπεδα γενικά παρεξηγούνται.

2. Αποφεύγετε τους υπερθετικούς βαθμούς, τις γενικεύσεις και τις καινοτομίες. Γίνετε συγκεκριμένοι και πραγματικοί. Γίνετε ενθουσιώδεις, φιλικοί και αξιοσημείωτοι. Μην είστε βαρετοί. Πείτε την αλήθεια, αλλά κάντε την συναρπαστική [...]. Οι έρευνες δείχνουν πως η ανταγωνιστικότητα μειώνεται απότομα σε κείμενα πάνω από πενήντα λέξεις, αλλά πέφτει πολύ λίγο ανάμεσα σε πενήντα και πεντακόσιες λέξεις [...].

3. Αν το κείμενο δεν ξεπερνά τις 170 λέξεις, πρέπει να το τοποθετήσετε με τη μορφή λεζάντας κάτω από τη φωτογραφία".

Θα ήταν περίεργο να μην ανακαλύψει η διαφήμιση τη δύναμη της ομοιοκαταληξίας, για να περάσει μηνύματα, που η ηλιθιότητά τους είναι πολλές φορές ολοφάνερη. Το ανώτερο, ή πιο σωστά, το κατώτερο κατασκευάσμα του είδους είναι το διαφημιστικό τραγούδι. Τα καθιερωμένα μαγικά λόγια και ξόρκια (αβρακαδάβρα, και πολλά άλλα) ήταν συνήθως έμμετρα και ομοικατάληκτα και το ύφος πολλών προσευχών - για να μη μιλήσουμε για τη μονοτονία των παρακλήσεων - χρωστάει πολλά στην υποβλητική δύναμη της ρίμας και του ρυθμού [...].

Ιδιαίτερη περίπτωση, που συνδυάζει όμως μερικά από τα ανωτέρω στοιχεία, είναι ο ευφημισμός, "η αντικατάσταση μιας έκφρασης, που έχει σημασία προσβλητική ή δυσάρεστη, με άλλη μη προσβλητική ή και ευχάριστη", όπως λένε τα λεξικά. Πάντως, για το μελετητή της θεραπευτικής επικοινωνίας θα ταίριαζε περισσότερο να προσδιοριστεί ο ευφημισμός σαν ένα ακόμη από τα είδη των μηνυμάτων, με τα οποία μπορεί να δημιουργηθεί - ή να διαστρεβλωθεί, αν προτιμάτε - κάποια πραγματικότητα. Σπάνια έχουμε συναίσθηση για τον καταιγισμό από εξωραϊστικά λογοπαίγνια, με τα οποία μας βομβαρδίζουν η κουλτούρα, η παράδοση, η προπαγάνδα, κι οι διαφημίσεις. Δεν πεθαίνουν - χυδαϊστί - οι γέροι μας, αλλά "οι εξ ημών πρεσβύτεροι" τυχαίνει κάποτε να "αποχωρούν". Τους σκουπιδιάρηδες τους προβιβάσαμε στο αξίωμα των "λειτουργών της υγιεινής". Η σεξουαλική ασυδοσία φέρνει "κοινωνικά" νοσήματα ή και κανένα "παιδί του έρωτα". Ο ομοφυλόφιλος είναι "γυναικεία ψυχή αιχμαλωτισμένη σε ανδρικό σώ-

μα". Το "Υπουργείο ανεργίας" έγινε "Γραφείο αναπτύξεως της απασχολήσεως". Τα υπουργεία των ενόπλων δυνάμεων ονομάστηκαν με πολλή σεμνότητα "Υπουργείον Αμύνης", και η ακάθαρτη εκείνη λέξη δεν εμφανίζεται πια παρά με τον προσδιορισμό του δίκαιου "απελευθερωτικού πολέμου". Αποκτήσαμε ακόμη και "καθαρή βόμβα". Σπάνια υπονομεύεται αυτή η ζαχαρένια γλώσσα - όπως από κείνο τον κωμικό που έλεγε πως η αγάπη (love) και η εργασία (work) είναι λέξεις τεσσάρων γραμμμάτων.

Σωστό είναι βέβαια, σύμφωνα και με τον Vance Packard, ότι στη διαφήμιση χρωστάμε την τελειοποίηση της πειστικότητας με τον παραλογισμό, τον κρυμμένο στους ευφημισμούς, ιδιαίτερα τους εμπλουτισμένους με αναγραμματισμούς, παρηχήσεις, σκόπιμη ώθηση σε ψευτοσυμπεράσματα ("γάλα από ικανοποιημένες αγελάδες"), ψευτοεξηγήσεις ("καπνίζω για ευχαρίστηση", ώστε σε μένα το κάπνισμα δεν είναι κακή συνήθεια), υπερθετικά χωρίς νόημα [υπάρχουν τριών ειδών μαλλιά στην Ιταλία: lana (μαλλί), pura (αγνό) lana και purissima (αγνότατο) lana - το τελευταίο, αγνότερο και από το αγνό, θα πρέπει να είναι σκέτο μαλλί], σκόπιμες σημασιολογικές καταχρήσεις ("γνήσιο εισαγόμενο πολυέστερ" - για το Θεό, τι θα μπορούσε να ήταν η απομίμηση πολυέστερ και σε τι θα διέφερε το εισαγόμενο;) και πολλά άλλα γελοία τεχνάσματα [...]. (Π. Βατζλάβικ, Η γλώσσα της αλλαγής. Στοιχεία θεραπευτικής επικοινωνίας. Κέδρος 1986).

■ Ένα από τα συνηθέστερα και πιο συχνά χαρακτηριστικά του ιδεολογικού λόγου είναι η πληθωρική μορφή. Ο πληθωρισμός συνίσταται στην παρουσία μεγαλύτερου αριθμού λέξεων από τις απαραίτητες για την δημιουργία νοήματος, στην επιλογή σπάνιων λέξεων και στη γραμματική και συντακτική επιτήδευση. Η πληθωρική μορφή λειτουργεί σε βάρος του νοήματος, στην καλύτερη περίπτωση το κάνει δυσκολότερο στην κατανόηση και πολύ συχνά ασαφέστερο. [...].

Ο λεκτικός πληθωρισμός είναι πολύ εύκολο να εντοπισθεί στη διαφήμιση, είδος λόγου που έχει την ιδιότητα να μην κρύβει το στόχο του. Όταν, π.χ. λέει "υπεραριστούργημα", το λεκτικό τέρας, που μετατρέπει το συγκεκριμένο επίθετο από σημασία σε κραυγή, σε θαυμαστικό επιφώνημα, με την υπερβολή του την ίδια ομολογεί τον στόχο του. Ακριβώς επειδή η διαφήμιση δεν έχει επιλογή και δεν μπορεί να κρύψει την επιδίωξή της, μετατρέπει έντεχνα αυτή την αδυναμία σε "ειλικρίνεια", που είναι και αυτή μέρος της αποτελεσματικότητάς της. Γνωρίζοντας ότι οι δέκτες αντιστέκονται λογικά και αμφιβάλλουν έντονα για την αλήθεια των λεγομένων της, η διαφήμιση κατασκευάζει τη συννενοχή με την αποδοχή της αμφιβολίας, κλείνει το μάτι στους δέκτες λέγοντας έμμεσα, "ξέρουμε ότι ξέρετε ότι επιδιώκουμε να σας πείσουμε να αγοράσετε το τάδε προϊόν, γι' αυτό και σας λέμε ότι πράγματι το επιδιώκουμε, άρα είμαστε ειλικρινείς". Λέγοντας έτσι την "αλήθεια", κάνει αποτελεσματικότερη τη θαυματοποιητική αλήθεια ότι το τάδε ξυραφάκι είναι σαν ερωτικό χάδι. Η γιγάντια υπερβολή της διαφήμισης με τον τρόπο αυτό επηρεάζει σαν τις νεράιδες και τους δράκους των παραμυθιών, που γοητεύουν χωρίς κανέναν να τα πι-

στεύει. Οι μαγικές και θαυματοποιητικές συνεμφάσεις και παρομοιώσεις της, όπου μια κατασάρολα κάνει τη νοικοκυρά βασίλισσα, μια κολώνια τον υπάλληλο ακαταμάχητο εραστή, και (εκείνο το ακραίο θαύμα, εξαιρετικά βαρύ και δηλωτικό άλλης ιδεολογίας) κάποια κρέμα εξαφανίζει τις ρυτίδες και κάνει τις γυναίκες να μένουν πάντα είκοσι χρονών, όλη αυτή η μαγεία πηγάζει σε μεγάλο βαθμό από την υπερβολή, τον πληθωρισμό (και βέβαια την λειτουργία της εικόνας, αλλά αυτό είναι μεγάλο θέμα έξω από τα πλαίσια αυτής της εργασίας) και την κατάχρηση αξιολογικών χαρακτηρισμών.

(Α. Φραγκουδάκη, Γλώσσα και ιδεολογία, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1987, σελ. 156-157)

σ. 56 Σχετικά με τη χρήση συμβόλων στη διαφήμιση βλέπε και τα παρακάτω αποσπάσματα:

Όπως αναφέρθηκε, η διαφήμιση μέσα από την προσπάθεια προώθησης και πώλησης των προϊόντων δημιουργεί "συμβολισμούς". Δεν παίρνει μόνο υπόψη τις ιδιότητες και την ποιότητα που προσφέρει το προϊόν, αλλά διαμορφώνει τις προϋποθέσεις, έτσι ώστε αυτές οι ιδιότητες να αντιστοιχίζονται με κάποιο "συμβολισμό", να έχουν σημασία για τον καταναλωτή. Η δημιουργία ιδεών και νοημάτων εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο όπου η σημασία του προϊόντος τονίζεται από το συγκεκριμένο τρόπο ζωής που αφήνεται να βοηθεί από τη διαφήμιση ότι θα τον απολαύσει ο καταναλωτής με την αγορά του προϊόντος. Παράδειγμα διαφήμισης τσιγάρου "LENT": Υπάρχει η εικόνα ενός "γιοι", θάλασσα, δάσος από πεύκα, ακρογιαλιά. Το οποίο χαρακτηρίζεται από μία ηπιότητα, μοιάζει μεσογειακό, ενώ ένα ζευγάρι ανάλαφρα ντυμένο στα άσπρα, προχωράει αγκαλιασμένο στην ακρογιαλιά, κρατώντας στο χέρι και το τσιγάρο LENT. Η ποιότητα ζωής που προβάλλει η συγκεκριμένη εικόνα αποτελεί το πλαίσιο ή τη γενικότερη θεματογραφία, μέσα στην οποία εντάσσεται και το προϊόν που διαφημίζεται.

Τα μηνύματα που μπορεί να εντοπίσει κανείς ότι προβάλλονται από τη συγκεκριμένη διαφήμιση είναι τα εξής:

1. Αυτοί που καπνίζουν LENT, είναι άτομα που τους αρέσει η ζωή στην εξοχή, στην ακρογιαλιά, πηγαίνουν εκδρομές, απολαμβάνουν τις ομορφιές της φύσης. Θα πρέπει να αναφερθεί ότι τα τελευταία χρόνια οι περισσότερες διαφημίσεις των ξένων τσιγάρων προβάλλουν το καθαρό περιβάλλον και τις ομορφιές της εξοχής. Είναι μια απόπειρα απάντησης στις έρευνες που δημοσιεύονται όλο και πιο συχνά για τις βλαβερές συνέπειες του καπνίσματος, αλλά και την υποχρέωση που έχουν οι βιομηχανίες να τοποθετούν πάνω στο κουτί την προειδοποίηση για την υγεία του καταναλωτή. Οι διαφημίσεις επιχειρούν να μετριάσουν τον αρνητικό αντίκτυπο μέσα από την προβολή εικόνων που έμμεσα αναφέρονται στον υγιεινό τρόπο ζωής και στη συσχέτιση του με το κάπνισμα.

2. Τονίζεται η ατμόσφαιρα της ανέμελης ζωής που πηγάζει από το όλο περιβάλλον, δίνεται μια γιορταστική όψη στις συνθήκες ζωής (χαρακτηριστική η παρουσία της ποιότητας σε οτιδήποτε παρουσιάζεται στην εικόνα).

3. Για το μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος των καταναλωτών που παρακολουθούν τηλεόραση ή κινηματογράφο, η εικόνα αυτής της διαφήμισης αποτελεί φυγή από τη σκληρή πραγματικότητα. Υπάρχει μια αίσθηση χαλάρωσης και έμμεσα κάνει νύξεις ότι είναι δυνατό να γίνουν μέτοχοι μιας τέτοιας ζωής, αγοράζοντας το συγκεκριμένο προϊόν.

4. Η διαφήμιση υποβάλλει, δημιουργώντας "πρότυπα" που θα επιχειρήσουν να τα πλησιάσουν οι καταναλωτές. Βέβαια υπάρχουν οι οικονομικοί περιορισμοί που είναι αντικειμενικοί.

5. Παρέχεται μια εξωραϊσμένη εικόνα της πραγματικότητας και, σε επίπεδο φανταστικό, ο καταναλωτής συμμετέχει στην απόλαυση που του προσφέρει το μαγευτικό τοπίο. Διαμορφώνεται μια θετική διάθεση απέναντι στο προϊόν, που δεν οφείλεται στο ίδιο, αλλά σε εκείνα τα στοιχεία που το περιβάλλουν στη διαφήμιση. Με αυτόν τον τρόπο καταβάλλεται προσπάθεια να μετατραπεί η θετική διάθεση σε συγκεκριμένη ενέργεια που είναι αγορά του προϊόντος. Η απόλαυση που αισθάνθηκε ο καταναλωτής στο φανταστικό επίπεδο, θα πρέπει να μεταφερθεί στο επίπεδο της πραγματικότητας και να συσχετισθεί με την "απόλαυση" που θα νιώσει καπνίζοντας τα επώνυμα τσιγάρα.

Διαπιστώνεται ότι η διαφήμιση δεν αποτελεί το δίαυλο μέσα από τον οποίο μεταβιβάζεται ένα διάφανο μήνυμα. Αντίθετα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι μεταβιβάζεται ένα πολυσήμαντο μήνυμα που δεν είναι πάντοτε διάφανο, αλλά είναι άλλοτε υπολανθάνον, άλλοτε υπονοούμενο, άλλοτε περασμένο μέσα από συμβολισμούς.

Οι "κώδικες" ως μέθοδος ανάλυσης παρέχουν την δυνατότητα να εντοπισθεί η λειτουργία της διαφήμισης στο χώρο του εποικοδομήματος και να ερμηνευτεί το "μήνυμά" της. Ο "κώδικας" (sign) αποτελεί ενότητα και ως τέτοια θα πρέπει να αντιμετωπίζεται, του υποδηλώνοντος ή σημαίνοντος (signifier) και του υποδηλούμενου ή σημαινόμενου (signified). Υποδηλώνον ή σημαίνον μπορεί να είναι ένα πρόσωπο, ένα αντικείμενο, μία λέξη, μία εικόνα. Υποδηλούμενο ή σημαινόμενο είναι η έννοια που αποδίδεται στο πρόσωπο, στο αντικείμενο, στη λέξη, στην εικόνα. Η διαφήμιση σε συνεχή βάση μεταλλάσσει, μεταφράζει έννοιες, ιδέες, αξίες που δημιουργούνται κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον και τις χρησιμοποιεί εναλλασσόμενα. Χρησιμοποιεί ένα σύνολο εννοιών για να αναλύσει και να μεταφράσει ένα άλλο σύνολο εννοιών.

(Γ.Χ. Ζώτος, ό.π. σελ 89-91)

Η (Α) διαφήμιση είναι αθέμιτη, γιατί δεν σέβεται την προσωπικότητα και την ελεύθερη βούληση του καταναλωτή. Απευθύνεται στο υποσυνείδητό του και δεν του επιτρέπει να αντισταθεί στην επιρροή της. Η (Β) διαφήμιση είναι αθέμιτη, γιατί ασκεί ψυχολογική βία στον καταναλωτή. Προκαλεί και εκμεταλλεύεται αισθήματα φόβου. Η (Γ) είναι παραπλανητική, γιατί μας παραπλανά σχετικά με την επιστημονική ιδιότητα του προσώπου που εμφανίζεται στη διαφήμιση και συνεπώς σχετικά με την επιστημονική εγκυρότητα των λόγων του που συνιστούν τη διαφημιστική πληροφορία.

Βλέπε παρακάτω και απόσπασμα από το νομοσχέδιο για την αθέμιτη και την παραπλανητική διαφήμιση:

Στο σχέδιο νόμου "ως αθέμιτη διαφήμιση" ορίζεται εκείνη που είναι αντίθετη προς τα χρηστά ήθη και έχει σκοπό ή είναι πρόσφορη να έχει αποτέλεσμα:

- α) την πρόκληση ή εκμετάλλευση αισθημάτων φόβου
- β) την πρόκληση μειωτικών διακρίσεων σχετικά με το φύλο, τη φυλή ή το θρήσκευμα και ιδίως την παρουσίαση του ενός φύλου σαν χαμηλότερου πνευματικού επιπέδου από το άλλο
- γ) την εξώθηση προσώπων σε πράξεις βίας
- δ) την εκμετάλλευση της απειρίας και ιδίως της φυσικής ευπιστίας παιδιών
- ε) την άσεμνη εκμετάλλευση μέρους ή ολόκληρου του ανθρώπινου σώματος ως σεξουαλικού αντικειμένου
- στ) την προσβολή της προσωπικότητας συγκεκριμένων ή αορίστου αριθμού προσώπων με ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά, ιδιαίτερα με φυσικά ή διανοητικά ελαττώματα. Ως παραπλανητική θεωρία κάθε διαφήμιση που με πράξη ή παράλειψη, ή οποιονδήποτε άλλο τρόπο, συμπεριλαμβανομένου και του τρόπου με τον οποίο αυτή παρουσιάζεται, δημιουργεί ή ενδέχεται να δημιουργήσει πλάνη στα πρόσωπα στα οποία απευθύνεται ή στων οποίων τη γνώση περιέρχεται και που είναι δυνατό να επηρεάσει την οικονομική τους συμπεριφορά ή να βλάπτει ή να ενδέχεται να βλάψει, οποιοδήποτε πρόσωπο παράγει ή εμπορεύεται όμοια ή παραπλήσια προϊόντα ή υπηρεσίες.

Προκειμένου να εκτιμηθεί αν μία διαφήμιση είναι παραπλανητική, λαμβάνονται υπόψη όλα τα στοιχεία της και ιδίως οι ενδείξεις σχετικά με:

- α) τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των προϊόντων ή υπηρεσιών, όπως η φύση, η σύνθεση, η επάρκεια, η μέθοδος και η ημερομηνία κατασκευής ή παροχής, η χρήση, η ποσότητα, οι προδιαγραφές, τα ιδιαίτερα γνωρίσματα, η γεωγραφική καταγωγή ή εμπορική προέλευση, ή εμπορική προέλευση, τα αποτελέσματα που αναμένονται από τη χρήση τους, τα αποτελέσματα και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των δοκιμών ή ελέγχων των εμπορευμάτων ή υπηρεσιών.

- β) την τιμή ή τον τρόπο διαμόρφωσής της, καθώς και τους όρους υπό τους οποίους παρέχονται τα εμπορεύματα ή οι υπηρεσίες.
- γ) την ιδιότητα, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα και τα δικαιώματα του διαφημιζόμενου όπως π.χ. η ταυτότητα και η περιουσία του, οι ικανότητες και τα δικαιώματα βιομηχανικής ή πνευματικής ιδιοκτησίας ή τα βραβεία και οι διακρίσεις του.
- δ) τα επιστημονικά ή τα τεχνολογικά δεδομένα στα οποία στηρίζεται το διαφημιζόμενο εμπόρευμα ή υπηρεσία.

Η διαφήμιση είναι παραπλανητική ιδίως όταν:

- α) η πειστικότητά της βασίζεται στην επιστημονική ή άλλη ιδιότητα προσώπων, τα οποία εμφανίζονται στη διαφήμιση χωρίς να διαθέτουν την ιδιότητα υπό την οποία εμφανίζονται.
- β) Δημιουργεί την εντύπωση ότι η τεχνολογία ή η επιστήμη μιας ορισμένης χώρας είναι άμεσα ή έμμεσα δηλωτικές της ποιότητας των διαφημιζόμενων προϊόντων ή υπηρεσιών.
- γ) Εμφανίζεται με την μορφή δημοσιογραφικής είδησης ή σχόλιου ή αρθρογραφίας ή με τη μορφή επιστημονικής ανακοίνωσης, χωρίς να δηλώνεται ρητά και ευδιάκριτα ότι πρόκειται για διαφήμιση.

Ο παραβάτης των διατάξεων αυτού του άρθρου μπορεί να εναχθεί για παράλειψη των ανακριβών δηλώσεων ή της παραπλανητικής διαφήμισης και για επανόρθωση της προσγενόμενης ζημίας.

■ Σχετικά με την προστασία του καταναλωτή βλέπε και τα παρακάτω αποσπάσματα:

Το Εθνικό Συμβούλιο Καταναλωτών

Στο πλαίσιο της προσπάθειας που καταβάλλεται, από το Υπουργείο Εμπορίου για την προστασία του καταναλωτή, καθιερώθηκε πρόσφατα το Εθνικό Συμβούλιο Καταναλωτών.

Στο Εθνικό Συμβούλιο μετέχουν οι εκπρόσωποι όλων των οργανώσεων καταναλωτών, εκπρόσωποι των εργαζομένων, δηλαδή της Α.Δ.Ε.Δ.Υ. (Ανωτέρα Διοικούσα Επιτροπή Δημοσίων Υπαλλήλων), της Γ.Σ.Ε.Ε. (Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος), εκπρόσωποι της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων), καθώς και διαφόρων γυναικείων οργανώσεων. Το Συμβούλιο αυτό που προεδρεύεται από τον Υφυπουργό Εμπορίου ή τον προϊστάμενο της Υ.Π.Ε.Κ. (Υπηρεσία Προστασίας και Ενημέρωσης Καταναλωτή), έχει ως κύριους στόχους:

- α. Να ενθαρρύνει και να ενισχύει κάθε πρωτοβουλία για τη δημιουργία κινήματος καταναλωτών, σε κάθε περιοχή της Ελλάδος.
- β. Να δίνει τη δυνατότητα στο Υπουργείο Εμπορίου να συντονίζει και να καθοδηγεί τη δραστηριότητα των οργανώσεων καταναλωτών. Ταυτόχρονα να δίνει την δυνατότητα στις οργανώσεις αυτές να ευαισθητοποιούν τους αρμόδιους Υπουργούς σε διάφορα επίκαιρα ή μακροχρόνια θέματα που απασχολούν τον Έλληνα καταναλωτή.
- γ. Να βοηθά τις οργανώσεις καταναλωτών από διάφορα μέρη της Ελλάδας να ανταλλάσσουν τις απόψεις τους.
- δ. Να δίνει την ευκαιρία στους φορείς των εργαζομένων και στις γυναικείες οργανώσεις να προβάλλουν τις απόψεις τους για τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να προστατεύονται τα συμφέροντα του καταναλωτή στη χώρα μας.

Βασικές αρμοδιότητες και καθήκοντα του ΕΣΚ είναι:

- α. να μελετά την τακτική που ακολουθεί η Κυβέρνηση σε κάθε περίπτωση, για να προστατέψει τον καταναλωτή και να κάνει συγκεκριμένες προτάσεις,
- β. να υποβάλλει προτάσεις για να ρυθμιστούν νομοθετικά διάφορα θέματα που έχουν σχέση με την κατανάλωση ή για να εφαρμοστούν αποτελεσματικότερα οι σχετικοί νόμοι,
- γ. να καταρτίζει και να προτείνει προγράμματα για την ενημέρωση και εκπαίδευση των καταναλωτών,
- δ. να μελετά τις συνθήκες της αγοράς και να υποβάλλει προτάσεις για την καλύτερη λειτουργία της,
- ε. να παρακολουθεί τις εξελίξεις στον τομέα της κατανάλωσης, από άποψη τεχνολογική, οικονομική,
- στ. να συνεργάζεται με αντίστοιχες οργανώσεις του εξωτερικού και να ανταλλάσσει απόψεις μαζί τους,

- ζ. να συνεργάζεται με κινήματα για την προστασία του καταναλωτή στο εξωτερικό και στο εσωτερικό,
- η. να έρχεται σε επαφή με το καταναλωτικό κοινό με οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο.

Ο καταναλωτής, περικυκλωμένος από νέα, άγνωστα και σύνθετα προϊόντα, και μη έχοντας αρκετή πληροφόρηση, έμεινε στην κυριολεξία ανυπεράσπιστος, γιατί δεν ήξερε ούτε πώς να χρησιμοποιήσει το εισόδημά του ούτε ποιο προϊόν να διαλέξει για να αποκομίσει μεγαλύτερο όφελος.

Έχοντας λοιπόν οι καταναλωτές να αντιμετωπίσουν τον κόσμο των οικονομικών ανισοτήτων, που μεταβάλλεται συνεχώς, και αναγνωρίζοντας ότι μεμονωμένοι δεν έχουν καμία δύναμη για να ασκήσουν πίεση, αποφάσισαν στην αρχή - και μάλιστα αρκετά νωρίς - να οργανωθούν σε ομάδες για να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους.

Η εμφάνιση του κινήματος καταναλωτών στην Ευρώπη

Οργανωμένο πραγματικά το κίνημα των καταναλωτών εμφανίζεται στην Ευρώπη στα τέλη του 1960 και στις αρχές του 1970.

Από το 1947 όμως είχε ήδη δημιουργηθεί στη Δανία η πρώτη ιδιωτική οργάνωση των καταναλωτών, ενώ το 1950 είχαν αρχίσει να εμφανίζονται και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές χώρες παρόμοιες οργανώσεις.

Το 1960 οι ισχυρότερες οργανώσεις καταναλωτών άρχισαν να παρουσιάζουν πραγματικά αξιοσημείωτη δράση με αποτέλεσμα να επιδρούν άμεσα στις αποφάσεις των επιχειρήσεων και των Κυβερνήσεων. Οπωσδήποτε αυτή η προσπάθεια διέφερε από χώρα σε χώρα, και έπαιρνε διαφορετική έκταση, ανάλογα με το ρυθμό της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης κάθε χώρας.

Τρεις είναι κυρίως οι τύποι των καταναλωτικών οργανώσεων που αναπτύχθηκαν:

- α. Οι οικονομικά ανεξάρτητες που χρηματοδοτούνται από δικούς τους πόρους, π.χ. από τις συνδρομές των μελών τους. Στις οργανώσεις αυτές μπορούν να συμμετέχουν μεμονωμένα άτομα ως μέλη π.χ. ιδιώτες καταναλωτές ή οργανώσεις ατόμων, π.χ. εμπορικές οργανώσεις, πολιτικές οργανώσεις κτλ., που ενδιαφέρονται για την προστασία των οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων τους.
- β. Οι οργανώσεις που χρηματοδοτούνται κατά ένα μέρος από το Κράτος. Στην Ιταλία, π.χ. οι οργανώσεις των καταναλωτών χρηματοδοτούνται - κατά 20% - περίπου από το Κράτος, ενώ στη Δανία το ποσοστό χρηματοδότησης ανέρχεται στο 80%.
- γ. Οι κρατικές υπηρεσίες, που συστάθηκαν εξ ολοκλήρου από κρατικούς φορείς με κύριο στόχο να πληροφορούν τους καταναλωτές για θέματα ποιότητας των αγαθών και των υπηρεσιών που προσφέρονται στην αγορά.

Η συμμετοχή στις οργανώσεις καταναλωτών είναι ακόμα περιορισμένη, όχι μόνο στον ελληνικό χώρο, αλλά και στο εξωτερικό.

Από μία έρευνα που έκανε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 1975, βρέθηκε ότι μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού συμμετέχει σε οργανώσεις καταναλωτών, κυρίως άτομα μορφωμένα, ενώ το μεγαλύτερο ποσοστό γνωρίζει την ύπαρξή τους, αλλά δεν συμμετέχει.

Πρέπει να γίνει συνείδηση ότι στόχος των οργανώσεων καταναλωτών δεν είναι να προστατεύουν τα μέλη τους μόνο, αλλά τους καταναλωτές στο σύνολό τους. Σκοπός τους είναι να προστατεύουν ακόμα και τον τελευταίο μικροκαταναλωτή, που δεν μπορεί να διαθέσει αποτελεσματικά το μικρό του εισόδημα, γιατί ούτε καλά πληροφορημένος είναι και έτσι γίνεται εύκολο θύμα για τις διαφημιστικές εξορμήσεις των μεγάλων επιχειρήσεων, αλλά και σε μικρές ποσότητες αγοράζει, και γι' αυτό δεν έχει την δύναμη να ασκήσει πίεση.

Οι οικονομικές ανισότητες της αγοράς, που συνεχώς αυξάνουν, και οι πιέσεις των οργανώσεων καταναλωτών ανάγκασαν τις Κυβερνήσεις σε διάφορα κράτη να προστατέψουν τους καταναλωτές τους θεσπίζοντας νόμους.

Παρόλα τα μέτρα όμως που θεσπίστηκαν, ο καταναλωτής παραμένει απροστάτευτος μέσα στο διεθνές εμπόριο που εξαπλώνεται ολοένα περισσότερο. Αυτό συμβαίνει, γιατί ο καταναλωτής δεν χρειάζεται μόνο προστασία από τις οικονομικές ανισότητες που δημιουργεί η σύγχρονη οικονομία, αλλά παράλληλα χρειάζεται και κάποιον φορέα που να προωθεί τα αιτήματα και τα συμφέροντά του.

Είναι αναγκαίο γι' αυτόν οι απόψεις του να εισακούονται και να αντιμετωπίζονται με την ίδια σοβαρότητα που αντιμετωπίζονται και οι απόψεις των παραγωγών, όταν σχεδιάζεται η οικονομική και κοινωνική πολιτική κάθε χώρας.

Μερικά από τα μέτρα που θέσπισαν τα διάφορα κράτη είναι:

- α. επιβάλλουν στις επιχειρήσεις την υποχρέωση να τοποθετούν πάνω στα προϊόντα τους ετικέτες που να πληροφορούν τον καταναλωτή για την σύνθεση του προϊόντος, τους κανονισμούς ασφαλείας που τηρεί κτλ.,
- β. θεσπίζουν μέτρα για την καταναλωτική πίστη, δηλαδή για την πίστη που δίνεται στον καταναλωτή, με διάφορους τρόπους π.χ. δάνειο, με δόσεις, πιστωτικές κάρτες κτλ.,
- γ. θεσπίζουν μέτρα για να εμποδίσουν την αθέμιτη και παραπλανητική διαφήμιση,
- δ. παίρνουν μέτρα για την αποζημίωση των καταναλωτών σε περίπτωση που θα αγοράσουν ελαττωματικά ή επικίνδυνα προϊόντα.

Αλλά, όπως οι προσπάθειες των οργανώσεων των καταναλωτών πήραν διαφορετική έκταση και είχαν διαφορετικό αποτέλεσμα σε κάθε χώρα, το ίδιο ακριβώς έγινε και με τις προσπάθειες των κυβερνήσεων. Οι νομοθεσίες, τα μέτρα, οι ποιοτικές προδιαγραφές, διέφεραν από χώρα σε χώρα, με αποτέλεσμα να έρχονται σε αντίθεση μεταξύ τους, και τελί-

κά ο καταναλωτής να βρίσκεται και πάλι απροστάτευτος, αφημένος στην τύχη του. Εξάλλου οι καταναλωτές των κρατών που δημιούργησαν την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ήταν πια μέλη μιας ενιαίας καταναλωτικής κοινωνίας και έπρεπε να προστατευτούν όλα με τον ίδιο τρόπο και με την ίδια αποτελεσματικότητα, και αυτό σίγουρα δεν επιτεύχθηκε ούτε με τις οργανώσεις καταναλωτών ούτε με τα νομοθετικά μέτρα των κρατών.

Το πρόβλημα αυτό δεν άργησε να γίνει συνείδηση στα διάφορα κράτη μέλη, και έτσι το 1972 σε μία συνάντησή τους στο Παρίσι οι αρχηγοί των κρατών-μελών, αποφάσισαν να διαμορφώσουν και να εφαρμόσουν ενιαία κοινοτική πολιτική για την προστασία και την πληροφόρηση του καταναλωτή.

Η κοινοτική πολιτική για την προστασία του καταναλωτή

Δύο από τους κύριους στόχους της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας: ήταν να απελευθερώσει το εμπόριο από τον προστατευτισμό και να δημιουργήσει και να προωθήσει τις συνθήκες λειτουργίας του ελεύθερου συναγωνισμού.

Προστατευτισμός είναι ή υπερβολική παρέμβαση του Κράτους στην οικονομική ζωή.

Είναι γεγονός ότι, επιτυγχάνοντας στους στόχους αυτούς, αύξησε τις δυνατότητες που έχει κάθε χώρα μέλος να εισάγει κοινοτικά προϊόντα από τις άλλες και έτσι έδωσε στους καταναλωτές των χωρών μελών περισσότερες δυνατότητες επιλογής.

Το προκαταρτικό πρόγραμμα για την προστασία και την πληροφόρηση του καταναλωτή

Το προκαταρτικό πρόγραμμα για την προστασία και την πληροφόρησή του καταναλωτή, εγκρίθηκε από την Κοινότητα στις 14/4/1975 και περιλαμβάνει:

1. ένα πίνακα των θεμελιακών δικαιωμάτων του καταναλωτή,
2. ένα πρόγραμμα δράσης για καλύτερη προστασία του καταναλωτή κάτω από ενιαία κοινοτική πολιτική,
3. ένα πρόγραμμα που επιδιώκει να προσεγγίσουν οι νομοθεσίες των κρατών μελών, σε θέματα που αφορούν την προστασία, την ασφάλεια και την πληροφόρηση των καταναλωτών.

Στη συνέχεια, σε μία προσπάθεια να ενισχύσει τις σχέσεις της με τον μέσο πολίτη, η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, αποφάσισε στις 19/5/1981 να εγκρίνει ένα δεύτερο πρόγραμμα προστασίας και πληροφόρησης του καταναλωτή.

Σκοπός του προγράμματος αυτού είναι να επιτρέπει στην Κοινότητα να συνεχίσει και να εντείνει τη δράση της πάνω στις βάσεις που είχαν τεθεί από το προκαταρτικό πρόγραμμα και επιπλέον να συμβάλει στην δη-

μιουργία των προϋποθέσεων για ένα καλύτερο διάλογο μεταξύ των καταναλωτών και των παραγωγών.

Και το δεύτερο αυτό πρόγραμμα βασίζεται στα *θεμελιακά δικαιώματα του καταναλωτή* που είχαν θεσπιστεί στο προκαταρκτικό πρόγραμμα και τα οποία είναι τα ακόλουθα:

1. η προστασία της υγείας και της ασφάλειάς του,
2. η προστασία των οικονομικών του συμφερόντων,
3. η αξίωση να του παρέχονται συμβουλές και βοήθεια καθώς και εκπροσώπηση στα δικαστήρια,
4. η ενημέρωση και η εκπαίδευσή του σχετικά με τα διάφορα προϊόντα,
5. η προώθηση των συμφερόντων του.

(*Είσαι καταναλωτής; Τι ξέρεις γι' αυτό;* Έκδοση του Υπουργείου Εμπορίου και της Υπηρεσίας προστασίας και ενημέρωσης καταναλωτών).

Ενδεικτική βιβλιογραφία για τη διαφήμιση

1. Δήμου Ν. Κι *εσείς Διαφημιστής, Γιόχαν Σεμπάστιαν*; εκδ. Δ. Δήμου, Αθήνα 1981
2. Ζώτος Γ. Χ. "*Διαφήμιση*", εκδ. University studio Press, Θεσσαλονίκη 1968
3. Λιανού Θ., "*Η διαφήμιση και ο ρόλος της*", εφημ. Βήμα 28/5/78
4. Σαρμανιώτη Χρ. "*Η χρησιμοποίηση του φόβου στις διαφημίσεις. Μια κοινωνική προσέγγιση*", Δελτίο ΕΒΕΘ, τεύχος 6, Ιούνιος 1984
5. Σύγχρονη διαφήμιση, τεύχος 117, Φεβρ. 85
6. Τζεβελέκη Σ., "*Τι αλλαγές μπορούμε να περιμένουμε στο μέλλον*" Α και Β μέρος. Εργασία του συμποσίου. "*Διαφήμιση: τα προβλήματα και οι προοπτικές της*", αναδημοσίευση στην εφ. Κέρδος, 10/1/86 και 11/1/86
7. Χατζηκωνσταντίνου Γ.Θ., "*Οικονομική πληροφόρηση και προπαγανδιστική διαφήμιση*" Δελτίο Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, Νοεμ.-Δεκ. 1978
8. Ogilvy D. "*Εξομολογήσεις ενός διαφημιστή*", μετ. Ε. Δήμου, εκδ. Ερμείας, Αθήνα 1979
9. Hopkins C, "*Επιστημονική διαφήμιση*", μετ. Α. Ριζόπουλος, εκδ. Ερμείας, Αθήνα 1979
10. Νάκα Θ., "*Διαφήμιση και λογοτεχνία*", περ. "Η Λέξη", τ. 99-100, Δεκ. 1990.

2. Η ΠΕΙΘΩ ΣΤΟ ΔΙΚΑΝΙΚΟ ΛΟΓΟ

Ασκήσεις:

σ. 66 Ευρύτερες νοηματικές ενότητες:

1η: "Υπήρξαν εποχαί ... συμπληρούνται": Η ελευθερία της σκέψεως και η (θετική) σημασία στην κοινωνική ζωή.

2η: "Είναι λοιπόν σαφές ... και τον νόμον": Ο χαρακτήρας του νόμου στον οποίο στηρίζεται η κατηγορία

3η: "Κύριοι ένορκοι ... του Πιλάτου": Προσπάθεια για ανακατασκευή της κατηγορίας

4η: "Κύριοι ένορκοι. Γνωρίζω ... ΣΑΣ ΚΡΙΝΕΙ": Επίλογος

α) Με την εκτεταμένη παρέμβαση για την "ελευθερία της σκέψεως" δεν διασπάται καθόλου η ενότητα του δικανικού λόγου, όπως μπορεί να φανεί με μια πρώτη ανάγνωση. Πρόκειται για μια πολύ εύστοχη παρέμβαση, με την οποία ο ρήτορας εντάσσει την επιχειρηματολογία του σε ένα ευρύτερο ιδεολογικό πλαίσιο. Δηλαδή: Η ελευθερία της σκέψης είναι απαραβίαστο δικαίωμα κάθε πολίτη. Άρα, και στην συγκεκριμένη περίπτωση, οι κατηγορούμενοι είχαν το δικαίωμα να εκφράσουν την γνώμη τους ελεύθερα.

Η κριτική που ασκεί στο νόμο "περί εξυβρίσεως του βασιλέως" στοχεύει να αποδείξει ότι η συγκεκριμένη δίκη δεν θα έπρεπε να είχε αρχίσει ή θα έπρεπε να γίνει κάτω από άλλες συνθήκες, εφόσον ο νόμος αυτός, στον οποίο στηρίζεται η κατηγορία, είναι ανελεύθερος, δεν ισχύει στην Ευρώπη και, όπου ισχύει, εφαρμόζεται με μεγάλη προσοχή.

β) Ο συνήγορος περιορίζεται στην ανασκευή της κατηγορίας στην τρίτη νοηματική ενότητα, το πρώτο μέρος της οποίας έχει παραλειφθεί. Πιστεύει πως η διακήρυξη των κατηγορουμένων είναι "τιμία πολιτική πράξις" και ότι οι κατηγορούμενοι εξέφρασαν "μίαν πολιτικήν γνώμην" την οποίαν είχαν καθήκον να εκφράσουν.

γ) Στο κείμενο υπάρχει συνδυασμός της λογικής και συγκινησιακής γλώσσας. Ο συνήγορος προσπαθεί βέβαια να ανασκευάσει την κατηγορία με λογικά επιχειρήματα, αλλά δεν είναι συναισθηματικά ουδέτερος. Έτσι χρησιμοποιεί μεταφορική γλώσσα, πομπώδεις εκφράσεις κτλ., π.χ. "Το ρεύμα της ιστορικής εξελίξεως ... τέλμα". "Η Σωκρατική διδασκαλία ... θύμα", "και ένας Λαός περήφανος ... του Πιλάτου!", "Είναι δίκη της Δικαιοσύνης ... της Ελλάδος !" κτλ.

σ. 66 "Να παρατηρήσετε ... της υπεράσπισης;"

α) Η αναλογία με τον Πιλάτο είναι κυριολεκτική, αλλά εξωθεϊται πέρα από τα επιτρεπτά όρια, καθώς προϋποθέτει απόλυτη ομοιότητα ανάμεσα στα δύο σκέλη: αν οι ένορκοι ταυτίζονται με τον Πιλάτο, τότε οι κατηγορούμενοι θα πρέπει να ταυτιστούν με το Χριστό.

Όλη η διάσταση που δίνει στη δίκη είναι υπερβολική. Έτσι, ενώ το συμπέρασμα απορρέει από τις προκειμένες με λογική συλλογιστική πορεία, το ίδιο το επιχείρημα δεν χρησιμοποιείται ως λογική απόδειξη, αλλά κυρίως στοχεύει στην πρόκληση ορισμένων συναισθημάτων, συγκεκριμένα της ευθύνης, του καθήκοντος κτλ. Επίσης, με τη διάσταση που δίνεται στη δίκη, ασκείται πάνω στους ενόρκους ψυχική βία, καθώς αυτοί τοποθετούνται απέναντι στην Ιστορία.

β) επίκληση στην αυθεντία: Η αναφορά στο Λασσάλ, σχετικά με την ελευθερία της σκέψης

επίκληση στο συναίσθημα: όταν αναφέρεται ο συνήγορος στο ήθος των κατηγορουμένων ("Και πώς θα ήτο δυνατόν ... τίμιοι άνθρωπο"). Επίσης, όταν απευθύνεται προς τους ενόρκους ("Κύριοι ένορκοι, ούτε η διακήρυξις ... Σας ΚΡΙΝΕΙ!").

γ) Το συμπέρασμα δεν συνάγεται με απόλυτη βεβαιότητα από τις προκειμένες. Από τα προτερήματα δηλαδή τα οποία αναφέρει ο συνήγορος δεν απορρέει υποχρεωτικά η αθωότητα των κατηγορουμένων για την συγκεκριμένη κατηγορία. Η αποτελεσματικότητα ωστόσο των επιχειρημάτων είναι αρκετά ισχυρή: προβάλλεται το κύρος και η ηθική ποιότητα των κατηγορουμένων, κι έτσι η πειθώ λειτουργεί με την επίκληση στο συναίσθημα του ακροατηρίου και των ενόρκων (αιδώς, λύπη, οργή για τους κατηγορούμενους κτλ.). Αν η "εξύβριση του βασιλέως" ταυτίζεται με την υπονόμευση της πατρίδας, τότε η αναφορά στη φιλοπατρία των κατηγορουμένων αποκτά μεγαλύτερη λογική ισχύ.

δ) Με τη φράση αυτή γίνεται επίκληση στο ήθος του πομπού. Ο συνήγορος έμμεσα προβάλλει την ακεραιότητα του χαρακτήρα του.

σ. 67 "Ο ομιλητής στο σχετικό απόσπασμα ... στο συμπέρασμα αυτό".

■ *Η συλλογιστική πορεία:*

α) Από θεωρητική άποψη:

Αν περιοριστεί η ελευθερία της σκέψης, και συγκεκριμένα αν απαγορευτεί η ελευθερία της ψευδούς και επιβλαβούς γνώμης, τότε το συμφέρον του συνόλου θα εξυπηρετηθεί καλύτερα. Όμως απαραίτητη προϋπόθεση, για να απαγορευτεί η ελευθερία της ψευδούς και επιβλαβούς γνώμης, είναι να διακρίνουμε ποια γνώμη είναι πράγματι ψευδής και ποια αληθής, δηλαδή απαραίτητη προϋπόθεση είναι να γνωρίζουμε την αλήθεια. Αλλά η απόλυτη αλήθεια δεν είναι προσιτή στον άνθρωπο.

Άρα δεν πρέπει να περιοριστεί η ελευθερία της σκέψης.

β) Από πρακτική άποψη:

Η ελευθερία της σκέψης πρέπει να περιοριστεί, εάν είναι επιβλαβής στην πράξη, δηλαδή αν οδηγεί στην αναρχία και στην αποσύνθεση.

Αλλά αντιθέτως η ελευθερία της σκέψης συμβαίνει να είναι *"φορεύς Μεταρρυθμίσεως ... και να οδηγεί ειρηνικά στο Μέλλον"*.

Άρα, η ελευθερία της σκέψης πρέπει να είναι απεριόριστη.

Πρώτο είδος ερωτήσεων: Ρητορικές ερωτήσεις (πχ. *"Ποιος πλέον θα ηδύνατο να ισχυρισθεί, ότι κατέχει ολόκληρον την αλήθειαν;"*. *"Πώς θα ήτο δυνατόν να είναι ένοχος ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου..."*; κτλ. Στις ερωτήσεις αυτές υπονοείται η απάντηση.

Στόχος των ερωτήσεων είναι να δοθεί έμφαση στο θέμα στο οποίο επικεντρώνει κάθε φορά την προσοχή του ο ρήτορας, και να κινητοποιηθεί ο ακροατής.

Δεύτερο είδος ερωτήσεων: Ο ρήτορας, βλέποντας το θέμα από την οπτική γωνία του αντιπάλου, διατυπώνει ο ίδιος ερωτήσεις - αντιρρήσεις που τυχόν θα είχαν οι κατηγορούμενοι (π.χ. *"Αλλά θα ήτο αδύνατον, κύριοι ένορκοι, να τεθεί το ερώτημα ... εξυπηρετεί το καλύτερον;"*, *"Αλλά ίσως θα ήτο δυνατή ... αποσύνθεσιν;"* κλπ.). Με αυτό τον τρόπο ανασκευάζει ορισμένα από τα αντίπαλα επιχειρήματα και συγχρόνως δίνει την εντύπωση ότι είναι σε θέση να αντιμετωπίσει με επιτυχία κάθε ένσταση των κατηγορών.

3. Η ΠΕΙΘΩ ΣΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΛΟΓΟ

Κείμενο: Ο λόγος του Ε. Βενιζέλου

σ. 68 Νοηματικές ενότητες:

1. "Γνωρίζετε ... δικαίων του": Η κατάσταση της χώρας - τα αίτια της επανάστασης.
2. "Τοιαύτη πραγμάτων κατάσταση ... εις ναυάγιον": Η επανάσταση (το αποτέλεσμα της κατάστασης που επικρατούσε στη χώρα).
3. "Κατά την κρισιμότητην ... πανηγυρικώς": Ο "ιθύνων πολιτικός νους" το κύρος των νέων ιδεών.
4. "Το επ' εμοί συναισθάνομαι ... την πρόοδον και την ευημερίαν": Προγραμματικές δηλώσεις του Βενιζέλου.

σ. 69 ■ Ο ομιλητής περιγράφει την κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα, σε διάφορους τομείς της πολιτικής και κοινωνικής ζωής.

Η περιγραφή περνάει από ένα τομέα στον άλλο ασύνδετα, ενώ παραλείπονται πολλές φορές τα ρήματα και χρησιμοποιούνται συχνά μετοχές. Με τον τρόπο αυτό ο λόγος αποκτά ένα ιδιαίτερο ύφος, ένα προσωπικό στιλ. Ο ομιλητής κατορθώνει να δώσει έμφαση στα γεγονότα, έτσι ώστε να ακολουθήσουν με απόλυτη φυσικότητα και πειστικότητα τα μηνύματα που επιθυμεί να μεταδώσει.

■ Η παράγραφος αναπτύσσεται με την επανάληψη του μοτίβου της ειδικής πρότασης. Ιδιαίτερο ύφος και έμφαση. Αποτελεσματικότητα της επανάληψης (&6).

■ Οι συγκεκριμένες παράγραφοι λειτουργούν ως μεταβατικές. Η πρώτη, για να περάσει ο ομιλητής στα αποτελέσματα που είχε προκαλέσει η πολιτική και κοινωνική κατάσταση της Ελλάδας, προτού γίνει η εξέγερση, και η δεύτερη (&8), για να περάσει από τα γενικά θέματα στην προσωπική συμβολή του στην πολιτική αλλαγή και στην ανόρθωση της Ελλάδας.

σ. 69 ■ Ρηματικές εκφράσεις που εκφράζουν απλώς υπόσχεση:

"Θα εργασθώ" (Συλλόγου) "μέλλοντος ν' αποτελέσει", "θα ασχοληθώ", "θέλει αποτελέσει" (τον δεσμόν), "πιστεύω ακραδάντως ότι ... (οι υλικοί και ηθικοί πόροι του Έθνους) είναι ακόμη τοσούτοι, ώστε ... να αρκέσωσιν".

Ρηματικές φράσεις που δηλώνουν ηθική δέσμευση: (ο πολιτικός ανήρ) "οφείλει να έχει" (χρησιμοποιείται επανειλημμένα), "μηδέποτε θυσιάζων", "πρέπει να αποβλέπη", "μηδέποτε σπεύδων", "μηδέποτε διστάζων".

Οι πρώτες αποδίδουν την απόφαση του ομιλητή να εφαρμόσει το πολιτικό του πρόγραμμα, παρ' όλες τις αντίξοες συνθήκες. Οι δεύτερες

σκιαγραφούν το πορτραίτο του σωστού πολιτικού (κάθε σωστού πολιτικού). Να προσεχθεί ότι ο Βενιζέλος, μιλώντας για τις ηθικές δεσμεύσεις του πολιτικού απέναντι στο λαό, χρησιμοποιεί το γ' εν. αντί του α' εν. ρηματικού προσώπου, για να δώσει γενική / διαχρονική ισχύ στο λόγο του.

σ. 69 Ο ομιλητής χρησιμοποιεί συχνά το α' εν. ρηματικό πρόσωπο στο μέρος του λόγου του που αναφέρεται στην προσωπική του συμβολή στην επανάσταση και στα σχέδια του για το μέλλον ("Κατά την κρισιμοτάτην περίοδον ... έως το τέλος του λόγου). Είναι χαρακτηριστικό ότι χρησιμοποιεί το α' πληθ. πρόσωπο μόνο μια φορά "εφερόμεθα ανεργάτιστοι", για να τονίσει τις κοινές δυσάρεστες που είχε κατά το παρελθόν με τους υπόλοιπους Έλληνες. Σε όποια άλλη περίπτωση αναφέρεται σε συνεργασία με τους πολίτες, χρησιμοποιεί αόριστες / δεικτικές αντωνυμίες, κατάλληλα επίθετα (π.χ. "θα εργασθώ μετ' εκείνων τους οποίους η εξέλιξις ...", "μετά των ομοφρόνων τούτων θα ασχοληθώ"), γ' εν. πρόσωπο ("έχει να παλαίσει ο ανορθωτικός αγών") κτλ.

Όπως φαίνεται και από το κείμενο, δεν έχει συγκροτηθεί το νέο κόμμα που προτίθεται να οργανώσει ο ομιλητής, και επομένως, δικαιολογημένα αποφεύγει να χρησιμοποιήσει το α' πληθ. ρηματικό πρόσωπο, αφού δεν ανήκει ακόμη στην ίδια ομάδα με το ακροατήριό του.

Κείμενο: Ο λόγος του Κ. Καραμανλή στο Ζάππειο Μέγαρο (28-5-1979)

■ "Επιβεβαιώθηκε έτσι για άλλη μια φορά ότι η ΕΟΚ δεν είναι ούτε επιθυμεί να γίνει κλειστή Λέσχη και μάλιστα Λέσχη πλουσίων". Στο απόσπασμα αυτό ο ομιλητής εκφράζει την ικανοποίησή του, γιατί η ΕΟΚ αντιμετωπίζει θετικά τη διεύρυνσή της με την προσχώρηση και άλλων χωρών και μάλιστα όχι πλουσίων όπως η Ελλάδα. Συγχρόνως εκφράζει με διπλωματικό τρόπο τη βούληση της Ελλάδας να διατηρήσει η ΕΟΚ και στο μέλλον αυτή τη στάση. Μπορούμε, επομένως, να πούμε ότι στο σημείο αυτό ο ομιλητής επαινεί και συγχρόνως κάνει εμμέσως μια παραίνεση στους Ευρωπαίους εταίρους.

■ Ο ομιλητής παρουσιάζοντας τον ευρωπαϊκό πολιτισμό ως σύνθεση του ελληνικού, του ρωμαϊκού και του χριστιανικού πνεύματος, τονίζει την προσφορά του ελληνισμού, ενώ συγχρόνως αναγνωρίζει και τη συμβολή άλλων παραγόντων. Με τον τρόπο αυτό όχι μόνον αποφεύγει τις εθνικιστικές υπερβολές, αλλά επιπλέον δείχνει στους ευρωπαίους εταίρους ότι με βάση τα κοινά πολιτισμικά στοιχεία που μας συνδέουν μπορούμε να οικοδομήσουμε τη νέα Ευρώπη. Αξιοσημείωτο είναι, εξάλλου, ότι τονίζεται το κοινό θρήσκευμα και ότι έτσι παρακάμπτεται η διαφορά δόγματος (η Ελ-

λάδα είναι η μόνη ορθόδοξη χώρα της ΕΟΚ.).

. Η συγκεκριμένη επίκληση σε τρεις αυθεντίες, σε δύο Ευρωπαίους ξένους και σε έναν Έλληνα, είναι ιδιαίτερα επιτυχημένη, γιατί με τον τρόπο αυτό τονίζονται τα κοινά στοιχεία που συνδέουν την Ελλάδα με την Ευρώπη.

. Οι παράγοντες που παραμόρφωσαν το πολιτιστικό πρότυπο της Ευρώπης είναι, σύμφωνα με τον ομιλητή: η σύγχυση ιδεών, ο ευδαιμονισμός και ο στυγνός ορθολογισμός. Ο ομιλητής πιστεύει ότι πρέπει να επανασυνδεθεί ο ορθολογισμός με το συναίσθημα, ότι πρέπει να επικρατήσει η αρχαιολογική αντίληψη του μέτρου και της ισορροπίας, ότι για εξανθρωπισμό των αξιών απαραίτητη προϋπόθεση είναι η υλική ευημερία.

. Κύριος στόχος του λόγου που εκφώνησε ο Κ. Καραμανλής φαίνεται ότι είναι να πείσει τόσο τον ελληνικό λαό όσο και τους ευρωπαίους εταίρους ότι η προσχώρηση της Ελλάδας στην ΕΟΚ ήταν μια σωστή πολιτική απόφαση. Επιμέρους στόχοι φαίνεται ότι είναι οι εξής: να εξάρει τη σημασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης, να δείξει ότι η ενοποίηση δεν αφορά μόνο την οικονομική ανάπτυξη και την αξιοποίηση του ευρωπαϊκού δυναμικού, αλλά ότι αποτελεί το μεγαλύτερο πολιτικό γεγονός στην ιστορία της Ευρώπης που θα επηρεάσει θετικά την πορεία όλου του κόσμου· να καταδείξει ότι η πορεία προς την ενοποίηση είναι αμετάκλητη και να τονίσει ότι η Ελλάδα θέλει και μπορεί να συμβάλει στην προώθηση της ευρωπαϊκής ιδέας· να εκθέσει, τέλος, το όραμά του για την Ευρώπη του μέλλοντος, μια Ευρώπη που θα αποτελεί παράγοντα ειρήνης, δημοκρατίας, πολιτισμικής και οικονομικής ανάπτυξης.

Λεξιλογικές ασκήσεις

■ *αταλάντευτη πίστη*: ακλόνητη / σταθερή πίστη

οικείος χώρος: γνώριμος / φιλικός χώρος

εμπεδώνεται: εδραιώνεται / σταθεροποιείται

θα προαχθεί ο ευρωπαϊκός πολιτισμός: θα ενισχυθεί / θα αναπτυχθεί

■ *"Η ενοποίηση κινείται με χαρακτήρα νομοτελειακό"*: η ενοποίηση προχωράει σύμφωνα με ορισμένους σταθερούς και अपαραβάτους νόμους.

■ *"Η λογική της ιστορίας κατέστησε την ένωση κατηγορική προσταγή"*: Η λογική της ιστορίας κατέστησε την ένωση ηθική επιταγή με απόλυτη ισχύ".

■ *παραμορφώνω*: αλλοιώνω προς το χειρότερο

διαμορφώνω: δίνω σχήμα και μορφή

αναμορφώνω: τροποποιώ προς το καλύτερο

συμμορφώνω: διορθώνω τη συμπεριφορά κάποιου χρησιμοποιώντας τα κατάλληλα μέσα αγωγής

επιμορφώνω: παρέχω πρόσθετες γνώσεις επιστημονικής ή επαγγελματικής κατάρτισης

■ **κοινότητα:** 1. Ένωση προσώπων που έχουν κοινή καταγωγή ή κοινά συμφέροντα π.χ. οι ελληνικές κοινότητες της Αμερικής, η πανεπιστημιακή / μαθητική / θεραπευτική κοινότητα.

2. κατώτερη βαθμίδα διοικητικής διαίρεσης του κράτους σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης.

■ *"σκαπανείς της ευρωπαϊκής ιδέας"*: πρωτοπόροι της ευρωπαϊκής ιδέας *"Δε συνεπάγεται αλλαγή κλίματος για τη χώρα μου"*: δεν συνεπάγεται αλλαγή συνθηκών για τη χώρα μου.

"γίνεται με τη συνεργασία όλων κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος" γίνεται με τη συνεργασία όλων κοινό επίτευγμα η κοινωνική και οικονομική πρόοδος.

"η Ευρώπη ήταν η πυριτιδαποθήκη του κόσμου": η Ευρώπη αποτελούσε λανθάνουσα εστία πολέμου / μπορούσε να γίνει αφορμή για την έναρξη ενός γενικότερου πολέμου

"Η Ελλάδα είναι ο ακρίτας των ευρωπαϊκών συνόρων και ο μεσογειακός εξώστης της Κοινής Αγοράς": Η Ελλάδα λόγω της θέσης της μπορεί να περιφρουρήσει τα ευρωπαϊκά σύνορα και να συμβάλει στην προβολή της Κοινής Αγοράς στις χώρες της Μεσογείου.

■ **πολιτειακό (πρόβλημα)**: αυτό που σχετίζεται με το πολίτευμα, π.χ. το πολιτειακό ζήτημα λύθηκε στην Ελλάδα με το δημοψήφισμα του 1974.

Πολιτικό (πρόβλημα): αυτό που αναφέρεται στην πολιτική.

Τα παρακάτω αποσπάσματα (α - ε) αναφέρονται στην διαφώτιση και στην προπαγάνδα. Ακολουθούν οι δημηγορίες των Πλαταιέων και των Θηβαίων στις οποίες είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς ποιος έχει το δίκαιο με το μέρος του, όπως και στις συνεντεύξεις του Ιρανού και Ιρακινού πρεσβευτή, που εδώ παρατίθενται χωρίς περικοπές. Τέλος, το κείμενο του Γ. Μπαμπινιώτη αναφέρεται στον πολιτικό λόγο και στην σχέση του με την εξουσία.

α) Μηχανισμός στρατηγικής και στόχος της διαφωτιστικής μας προσπάθειας.*

Όλοι παραδεχόμαστε πως η διαφώτιση αποτελεί σήμερα το πιο σημαντικό, και ίσως το μόνο όπλο που η Κύπρος διαθέτει για την αντιμετώπιση της ξένης επιδρομής και της εχθρικής προπαγάνδας.

Στα επόμενα λεπτά θα προσπαθήσω, όσο πιο απλά και σύντομα γίνει-

---

* Απόσπασμα από την ομιλία που έγινε από τον συγγραφέα στη Γενική Συνέλευση των Κομμάτων και Οργανώσεων της Κύπρου, που μετέχουν στη διαφωτιστική προσπάθεια του Κυπριακού Λαού, με την ιδιότητά του ως Γραμματέα της Ενδοκυβερνητικής Συντονιστικής Επιτροπής Διαφωτίσεως, τον Μάρτιο του 1979.

ται, να σας εξηγήσω ποιος είναι ο μηχανισμός της διαφώτισης και πώς δουλεύει, ποιες προϋποθέσεις, πρέπει να ακολουθούνται ώστε να έχουμε θετικά αποτελέσματα από μια διαφωτιστική προσπάθεια και ποιοι είναι οι κυριότεροι στόχοι αυτής της προσπάθειας.

1. Ο μηχανισμός της Διαφώτισης.

Η Διαφώτιση δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια μορφή επικοινωνίας. Όπως σε κάθε μορφή επικοινωνίας, έτσι και στη διαφώτιση διακρίνουμε τον πομπό ή πηγή, το μήνυμα και τον λήπτη ή δέκτη. Πομπός είναι εκείνος που στέλνει το μήνυμα και δέκτης είναι εκείνος που το λαμβάνει. Στην δική μας περίπτωση πομπός ή πηγή επικοινωνίας μπορεί να είναι η Κυπριακή Κυβέρνηση, η Ενδοκυβερνητική Επιτροπή Διαφωτίσεως, οι Κυπριακές Οργανώσεις ή ολόκληρος ο Κυπριακός λαός. Δέκτης ή λήπτης προς τον οποίο απευθυνόμαστε μπορεί να είναι οι Κυβερνήσεις, τα Κοινοβούλια, συγκεκριμένες οργανώσεις άλλων χωρών ή η Διεθνής Κοινή Γνώμη. Μηνύματα μπορεί να είναι οι απόψεις μας πάνω σε διάφορες πτυχές του Κυπριακού προβλήματος, οι θέσεις μας σε συγκεκριμένα προβλήματα, οι απαιτήσεις μας για εφαρμογή των αποφάσεων των Ηνωμένων Εθνών για την Κύπρο κτλ.

Προσπάθεια και επιθυμία μας είναι να πείσουμε τους δέκτες των μηνυμάτων μας ότι οι απόψεις ή θέσεις μας είναι ορθές, ότι το δίκαιο είναι με το μέρος μας, ότι έχουμε όλη την καλή διάθεση για συνεργασία και ειρηνική συμβίωση με τους συνοίκους μας ή ότι επιθυμούμε μια δίκαιη λύση του προβλήματος που να ικανοποιεί όλους τους κατοίκους του νησιού.

Η προσπάθεια, όμως, αυτή δεν είναι εύκολη. Αντίθετα και δύσκολη και πολύπλοκη είναι, γιατί στηρίζεται σε αστάθμητους παράγοντες, είναι συνυφασμένη με ένα κύκλωμα οικονομικών, πολιτικών και άλλων συμφερόντων και έχει να αντιμετωπίσει και την ανίερη εχθρική προπαγάνδα.

2. Προϋποθέσεις επιτυχίας της διαφώτισης

Απαραίτητες προϋποθέσεις για κάποια επιτυχία μιας διαφωτιστικής προσπάθειας είναι οι ακόλουθες:

- α. Πρέπει να υπάρχουν συγκεκριμένες αποφάσεις και καθορισμένη γραμμή, δηλ. καλά σχεδιασμένα μηνύματα, που να εκπέμπονται καθαρά και με τέτοιο τρόπο ώστε να προκαλούν το ενδιαφέρον και να γίνονται εύκολα κατανοητά από τον δέκτη.
- β. Ο πομπός πρέπει να γνωρίζει καλά τον δέκτη, τα προβλήματα, το περιβάλλον και τα ενδιαφέροντά του. Πρέπει να γνωρίζουμε καλά τη χώρα, το λαό, τα συμφέροντα και τα προβλήματά της, όταν απευθυνόμαστε σ' αυτή και πρέπει να προσαρμόζουμε ανάλογα τα μηνύματά μας. Ουδέποτε πρέπει να ενεργούμε στο κενό ή στα τυφλά. Δεν είναι δυνατόν να απευθυνόμαστε με τον ίδιο τρόπο και με τα ίδια μέσα και

μηνύματα στις χώρες του τρίτου κόσμου, του δυτικού ή ανατολικού συνασπισμού, στις ισλαμικές χώρες κλπ.

- γ. Τα μηνύματα πρέπει να αναφέρονται σε γνώσεις και εμπειρίες που είναι κοινές στον πομπό και το δέκτη που συμπλέκονται και αναφέρονται σε κοινές με το δέκτη ανάγκες και σε κοινά ενδιαφέροντα, ώστε να κατανοούνται ορθά και να λαμβάνονται υπόψη. Όταν εκπέμπονται δηλαδή τα μηνύματα μας, πρέπει να τοποθετούνται μέσα σε κοινά ευρύτερα πλαίσια κοινών διακηρύξεων, αρχών, συμφωνιών ή συμφερόντων, τα οποία ενδιαφέρουν και την χώρα ή την κοινή γνώμη στην οποία απευθυνόμαστε.
- δ. Τα μηνυμάτά μας πρέπει να απευθύνονται στη λογική, αλλά και το συναίσθημα, ανάλογα με την περίπτωση, δηλ. ανάλογα με την χώρα στην οποία απευθυνόμαστε. Υπάρχουν λαοί που χρειάζονται στατιστικές, λογικά επιχειρήματα και αριθμούς για να πειστούν, ενώ άλλοι λαοί πείθονται ευκολότερα, όταν αγγίζουμε τον εθνικισμό, ή το θρησκευτικό ή συναισθηματικό τους κόσμο.
- ε. Η διαφωτιστική εκστρατεία πρέπει να χαρακτηρίζεται από την συνέχεια, την συνέπεια και την επανάληψη των μηνυμάτων της. Τα συνθήματα πρέπει να επαναλαμβάνονται σταθερά και συνεχώς για να έχουν αποτελέσματα. Αυτό δεν σημαίνει ότι η διαφώτιση πρέπει να είναι στατική και μονόπλευρη. Αντίθετα πρέπει να είναι πολύπλευρη και ευέλικτη, ώστε να προσαρμόζεται στις νέες εξελίξεις και ανάγκες, όπως κάθε φορά διαμορφώνονται χωρίς παράλληλα να εγκαταλείπει τους βασικούς της στόχους.
- στ. Η διαφώτιση πρέπει να είναι καθολική. Όλοι όσοι την ασκούν πρέπει να έχουν κοινούς στόχους και σκοπούς. Πρέπει μονολιθικά να συμφωνούν στους στόχους, τα μηνύματα και τον τελικό σκοπό. Γιατί διαφορετικά υπάρχει κίνδυνος να προκαλείται σύγχυση στους ξένους, όταν ακούν διαφορετικές απόψεις από διαφορετικούς Κυπριακούς φορείς. Και το σημείο αυτό είναι εκείνο που πρέπει ιδιαίτερα σήμερα να προσέξουμε με τις εσωτερικές μας διαμάχες και το διασπασμένο εσωτερικό μας μέτωπο. Κοινοί σκοποί, στόχοι και επιδιώξεις πρέπει να χαρακτηρίζουν τον αγώνα μας, διαφορετικά η διαφωτιστική μας προσπάθεια θα υστερεί και θα χωλαίνει.

Σαν τελευταία προϋπόθεση θα έθετα την μέτρηση των αποτελεσμάτων της διαφωτιστικής εκστρατείας. Πρέπει να καταβάλλουμε προσπάθειες και να βρίσκουμε τρόπους καταμέτρησης των αποτελεσμάτων της διαφωτιστικής μας προσπάθειας. Μία αξιολόγηση και εκτίμηση των αποτελεσμάτων θα μας βοηθά πάντα στην αναθεώρηση ή αναπροσαρμογή των προγραμμάτων, των μηνυμάτων και των μέσων ώστε να πετυχαίνουμε τα

καλύτερα δυνατά αποτελέσματα. Αυτό είναι το δυσκολότερο μέρος του μηχανισμού και του όλου κυκλώματος της προσπάθειας και συνδέεται και με την έγκαιρη και αποτελεσματική διανομή του υλικού. Χωρίς, όμως, την καταμέτρηση και εκτίμηση αυτή είναι δυνατό να ξοδεύουμε τεράστια ποσά και πολλές δυνάμεις με μηδαμινά αποτελέσματα. Σημασία δεν έχει μόνο να επισημαίνεις το στόχο σου και να ετοιμάσεις το μήνυμα αλλά πολύ μεγάλη σημασία έχει, επίσης, πού, πότε και πώς θα το στείλεις.

(Α. Κ. Σοφοκλέους, *Δοκίμια Επικοινωνίας*, Λευκωσία 1981, σελ. 109-112)

β) Ένα βασικό χαρακτηριστικό μιας διαφωτιστικής προσπάθειας, που έχει καλές προοπτικές επιτυχίας, είναι να μην αποτελεί στατική και άτεγκτη επανάληψη κατά κόρο των ίδιων συνθημάτων, αλλά να είναι δυναμική και να έχει την ελαστικότητα και ικανότητα προσαρμογής των μηνυμάτων της στις κατά καιρούς επικρατούσες συνθήκες. Χωρίς να σημαίνει ότι οι αρχικοί στόχοι εγκαταλείπονται, υπάρχει πληθώρα μέσων υλοποίησης των στόχων αυτών και επαφίεται στον πομπό, στην ικανότητα, στις γνώσεις και την φαντασία του, να αξιοποιεί τα μέσα που έχει στην διάθεσή του για επίτευξη των προκαθορισμένων στόχων έχοντας πάντα σαν βάση το ακροατήριο ή το κοινό στο οποίο απευθύνεται. Οι διασυνδέσεις, τα συμφέροντα, το πολιτικό, πολιτιστικό, θρησκευτικό, κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο του κοινού στο οποίο απευθυνόμαστε πρέπει να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη πριν από την διαμόρφωση και αποστολή των μηνυμάτων μας που θα φτάσουν σ' αυτό. Βασικό αξίωμα κάθε μορφής διαφώτισης είναι ότι ουδέποτε διεξάγεται στο κενό. Ουδέποτε πρέπει να ενεργούμε στην τύχη χωρίς μελέτη, προγραμματισμό και συγκεκριμένους στόχους.

Η επιστημονική έρευνα στον τομέα των επικοινωνιών έχει αποδείξει πως διαφωτιστικές ενέργειες που απευθύνονται στην καρδιά και το συναίσθημα είναι κάποτε αποτελεσματικές στην προσπάθεια επηρεασμού των απόψεων και πεποιθήσεων των ανθρώπων. Κάποτε, όμως, προσπάθειες που απευθύνονται στην λογική και τεκμηριώνονται με στατιστικά στοιχεία, αριθμούς και γεγονότα είναι πιο αποτελεσματικές. Ποια από τις δύο μεθόδους θα χρησιμοποιηθεί εξαρτάται από τη μορφή του μηνύματος και από το ακροατήριο στο οποίο απευθυνόμαστε. Έχει πειραματικά αποδειχθεί πως όσο πιο ανεπτυγμένο και μορφωμένο είναι το κοινό στο οποίο απευθυνόμαστε, τόσο και λιγότερο πείθεται από προσπάθειες που απευθύνονται στα συναισθήματά του.

Η πείρα των τελευταίων έξι χρόνων που αποκτήθηκε στην προσπάθειά μας για ενημέρωση της διεθνούς κοινής γνώμης στο Κυπριακό μάς έχει πείσει για την αλήθεια των πιο πάνω πορισμάτων και μας οδήγησε σε αναγκαίες διαφοροποιήσεις στην τακτική του αγώνα μας.

Όπως όλοι θυμόμαστε, αμέσως μετά την Τουρκική εισβολή και στα πρώτα χρόνια του αγώνα τα συναισθήματα πικρίας, αγανάκτησης και αδικίας που μας έπνιγαν για τη μεγάλη καταστροφή που επισώρευσε στον τό-

πο μας η Τουρκική εισβολή, επηρέαζαν και τα μηνύματα της διαφωτιστικής μας προσπάθειας. Η διαφώτιση τότε της διεθνούς κοινής γνώμης απευθυνόταν στην καρδιά και στο συναίσθημα. Ήταν φανερή η απεγνωσμένη προσπάθειά μας να συγκινήσουμε την ανθρωπότητα για το δράμα και την τραγωδία της Κύπρου. Το δράμα των προσφύγων, των συγγενών των αγνοουμένων, την αδικία, τις αρπαγές, τους βιασμούς, τις δηώσεις τις λεηλασίες κτλ. Αν ανατρέξουμε στα φυλλάδια, τις αφίσες, τα βιβλία, τα φιλμ και άλλα διαφωτιστικά μέσα της εποχής εκείνης, θα διαπιστώσουμε πως διαπνέονται από τα πιο πάνω με κάποια σοβινιστικά και εθνικιστικά κάποτε στοιχεία. Αποτελούσαν ένα ξέσπασμα των συναισθημάτων που μας έπνιγαν.

Όταν πέρασε η πρώτη περίοδος του συναισθηματισμού, επικράτησαν νηφαλιότερες σκέψεις και η λογική επικράτησε. Ο προβληματισμός για το τι πρέπει να γίνει οδήγησε στη λήψη νέων αποφάσεων και στη χάραξη κοινής γραμμής αγώνα από το Υπουργικό και το Εθνικό Συμβούλιο. Η δεύτερη αυτή περίοδος χαρακτηρίζεται από τη προσπάθεια να πείσουμε κάνοντας συγκρίσεις και παραθέτοντας στοιχεία και αριθμούς. *Τα μηνύματά μας απευθύνονται στην λογική.*

Στην τρίτη περίοδο της διαφωτιστικής μας προσπάθειας, που τώρα διανύουμε προβληματιστήκαμε για τις νέες μορφές αγώνα και τις διαφοροποιήσεις που θα έπρεπε να επιφέρουμε στα μηνύματα και στους τρόπους προσέγγισης, ώστε να εγείρεται το ενδιαφέρον, η προσπάθεια και η υποστήριξη της διεθνούς κοινής γνώμης στον αγώνα μας. Ο προβληματισμός και η πείρα μας οδήγησαν στα πιο κάτω συμπεράσματα:

Γινόμαστε πειστικότεροι και η διαφωτιστική μας προσπάθεια γίνεται πιο αποτελεσματική:

1. Όταν προβάλλουμε την καλή μας θέληση για συμβιβασμό και συμφιλίωση με την τουρκοκυπριακή κοινότητα.

2. Όταν δηλώνουμε πως είμαστε διατεθειμένοι να καταβάλλουμε κάθε ειλικρινή προσπάθεια για θεραπεία και διόρθωση κακών που προέκυψαν από πιθανά σφάλματα σε διάφορους τομείς πολιτικής δραστηριότητας και ιδιαίτερα στον τομέα προσεγγίσεως των δυο κοινοτήτων.

3. Όταν όλες οι τάξεις και πηγές της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας (Κυβέρνηση, Κόμματα, Οργανώσεις κ.τλ.) τηρούν την ίδια στάση και προβάλλουν τα ίδια επιχειρήματα δηλ. όταν όλα τα μηνύματα που προέρχονται από τους διάφορους πομπούς της Ελληνοκυπριακής Κοινότητας είναι σταθερά ταυτόσημα. Με άλλα λόγια όταν στο Εθνικό μας θέμα υπάρχει ομοφωνία Κυβερνήσεως και Κομμάτων όσον αφορά τους στόχους και τη μεθόδευση του αγώνα που θα οδηγήσει σε μια δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού προβλήματος.

4. Όταν προσαρμόζουμε τα μηνύματα μας ανάλογα προς το δέκτη και όταν χρησιμοποιούμε την έμμεση ή υπαινικτική διαφώτιση παρά την άμεση ή "ανοικτή" διαφώτιση, που δεν θα εγκαταλειφθεί, βέβαια, αλλά θα περιοριστεί στις απαραίτητες περιπτώσεις.

Οι πιο πάνω διαπιστώσεις οδήγησαν στη διαφοροποίηση της τακτικής και των μηνυμάτων της διαφωτιστικής μας προσπάθειας ώστε να υιο-

θετηθεί η σταθερή προβολή των προθέσεων και της πολιτικής μας για ειρηνική επαναπροσέγγιση των δυο κοινοτήτων σε όλα τα δυνατά επίπεδα και για την προβολή του Κυπριακού προβλήματος έμμεσα και υπαινικτικά μέσω της κουλτούρας μας.

(Α.Κ. Σοφοκλέους, Η διαφώτιση για την Κύπρο: Μορφές, στρατηγική και στόχοι ό.π. σελ. 120-122.)

γ) Προπαγάνδα.

Τι είναι όμως η Προπαγάνδα; Πολλοί κατά καιρούς προσπάθησαν να δώσουν τον ορισμό της προπαγάνδας χωρίς, όμως, να επιτύχουν να τον επιβάλουν και καθιερώσουν. Γιατί δεν είναι εύκολο να καθορίσει ένας τι είναι προπαγάνδα και τι όχι και ποια είναι η φύση και ο χαρακτήρας της.

Ο Jacques Driencourt λέει πως το καθετί είναι προπαγάνδα, γιατί όπως υποστηρίζει, στην πολιτική και οικονομική ζωή όλα επηρεάζονται και διαμορφώνονται από αυτή. Από την άλλη, μερικοί σύγχρονοι Αμερικανοί επιστήμονες των κοινωνικών επιστημών εισηγούνται να εγκαταλειφθεί ο όρος προπαγάνδα, γιατί δεν είναι δυνατό να οριστεί με ακρίβεια. Η υιοθέτηση της μιας ή της άλλης άποψης δεν είναι σωστή, γιατί μας οδηγεί στην εγκατάλειψη της μελέτης του φαινομένου που υπάρχει και πρέπει να διερευνηθεί.

Μεταξύ του 1920 και του 1940 η έμφαση στην προσπάθεια ορισμού της προπαγάνδας δόθηκε στην ψυχολογική πλευρά του θέματος. Ο John Albig λέγει πως "προπαγάνδα είναι η επιτήδεια χρήση ψυχολογικών συμβόλων για επίτευξη στόχων που ο ακροατής δεν υποψιάζεται". Ορίζει σαν απαραίτητα στοιχεία του ορισμού τον μυστικό χαρακτήρα και τους κρυφούς στόχους, την πρόθεση αλλαγής των στάσεων, την διάδοση συμπερασμάτων αμφιβόλου κύρους, την τάση εμβολιασμού ιδεών παρά την τάση για ανάλυση και ερμηνεία των ιδεών τούτων.

Μετά τις επιστημονικές εργασίες του Harold Lasswell η μελέτη της προπαγάνδας μπήκε πάνω σε νέες βάσεις. Η σημασία από τότε δόθηκε στις προθέσεις του προπαγανδιστή. Αργότερα η πρόθεση της κατηχήσεως, ιδιαίτερα σ' ότι αφορά πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά θέματα, απετέλεσε το χαρακτηριστικό γνώρισμα της προπαγάνδας.

Ο Marburg b. Ogle'ς έδωσε τον εξής ορισμό: "Προπαγάνδα είναι κάθε προσπάθεια αλλαγής των γνώμων ή απόψεων. Προπαγανδιστής είναι οποιοσδήποτε προβάλλει τις ιδέες του με πρόθεση να επηρεάσει τον ακροατή του". Αυτός ο ορισμός, όμως, θα μπορούσε να περιλάβει και τον δάσκαλο, τον ιερέα και ακόμη κάθε πρόσωπο που συνομιλεί καθημερινά με οποιονδήποτε άλλο πάνω σε οποιοδήποτε θέμα. Ένας τέτοιος πλατύς ορισμός δεν βοηθά στην κατανόηση του ειδικού χαρακτήρα της προπαγάνδας και ταυτίζει την προπαγάνδα με την ελεύθερη επικοινωνία.

Το Αμερικανικό Ινστιτούτο Ανάλυσης της Προπαγάνδας με την κα-

θοδήγηση του Lasswell, έδωσε τον ακόλουθο ορισμό: "Προπαγάνδα είναι η ελεύθερη έκφραση απόψεων ή η ελεύθερη ανάληψη ενεργειών από άτομα ή ομάδες ατόμων, με σκοπό τον επηρεασμό των στάσεων ή των πράξεων άλλων ατόμων ή ομάδων, με βάση προκαθορισμένους στόχους και με ψυχολογικούς χειρισμούς".

Θα μπορούσαμε να δώσουμε ένα μεγάλο αριθμό ορισμών που δεν θα ωφελούσε σε τίποτε, ούτε θα οδηγούσε πουθενά. Από τους ορισμούς, όμως, αυτούς βασικά προκύπτει πως η προπαγάνδα πρέπει να χαρακτηρίζεται από σύστημα και προγραμματισμό. Πρέπει να είναι καλά οργανωμένη και να κινείται με βάση προκαθορισμένους στόχους και όχι να ενεργεί στην τύχη η ευκαιριακά.

Ο Ανδρέας Χριστοφίδης δίδει τον ακόλουθο ορισμό της προπαγάνδας: "προπαγάνδα είναι η ιδιοτελής, εσκεμμένη και συστηματοποιημένη επιδίωξη ενός ατόμου ή μιας ομάδας να ελέγξει τη στάση άλλων ατόμων ή ομάδων με τη χρήση κάθε δυνατού μέσου επικοινωνίας και με σκοπό την πρόκληση επιθυμητής για την πηγή συμπεριφοράς του στόχου".

(Α. Κ. Σοφοκλέους, *Εισαγωγή στην επικοινωνία, πείθω, προπαγάνδα*, Λευκωσία 1977, σελ. 16-17)

δ) Σχέσεις προπαγάνδας - ψυχολογίας - κοινωνιολογίας

Πρώτα από όλα η σύγχρονη προπαγάνδα βασίζεται στην επιστημονική έρευνα - ανάλυση και στα πορίσματα της Ψυχολογίας και Κοινωνιολογίας. Βήμα προς βήμα ο προπαγανδιστής πρέπει να οικοδομεί τις μεθόδους και την τεχνική του πάνω στις γνώσεις για τον άνθρωπο, τις τάσεις και κλίσεις του, τις επιθυμίες και ανάγκες του και τους ψυχικούς μηχανισμούς του, στηριζόμενος πάνω στα πορίσματα της Κοινωνικής Ψυχολογίας ή της Ψυχολογίας του Βάθους. Πρέπει να καθορίζει την πορεία του με βάση τις γνώσεις του για τα άτομα, τις κοινωνικές ομάδες και τους βασικούς κανόνες σχηματισμού και διαλύσεώς του. Ο προπαγανδιστής πρέπει να είναι επίσης καλά ενήμερος της Ψυχολογίας των Μαζών και του Όχλου, των μαζικών επιδράσεων και επηρεασμών με τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, καθώς και των περιοριστικών παραγόντων του περιβάλλοντος.

Από όσα έχουμε αναφέρει υποστηρίζεται πως η προπαγάνδα είναι μια σύγχρονη τεχνική που στηρίζεται στην επιστημονική γνώση και στα επιστημονικά δεδομένα. Εκείνο που αποδεικνύει κυρίως τον επιστημονικό χαρακτήρα της σύγχρονης προπαγάνδας είναι η καταβαλλόμενη προσπάθεια για τον έλεγχο της, την καταμέτρηση των αποτελεσμάτων της και τον καθορισμό των επιδράσεών της.

Αυτό είναι δύσκολη δουλειά, αλλά απόλυτα αναγκαία, γιατί ο σύγχρονος προπαγανδιστής δεν πρέπει να ικανοποιείται με την πίστη ότι έχει επιτύχει μερικά αποτελέσματα. Πρέπει να επιδιώκει πλήρη και ακριβή αποτελέσματα, σύμφωνα με τους στόχους που έθεσε πλήρη και ακριβή

αποτελέσματα, σύμφωνα με τους στόχους που έθεσε στην αρχή. Πρέπει να προσπαθεί να δίδει απαντήσεις στα ερωτήματα "πώς" και "γιατί" και να καταμετρά τις ακριβείς επιρροές και επιδράσεις. Πρέπει να φλέγεται από τη γοητεία του επιστημονικού πειράματος και της έρευνας και της επιθυμίας να αναλύει τα αποτελέσματά τους. Από το σημείο αυτό μπορεί ένας να υποστηρίξει ότι αρχίζει η επιστημονική μέθοδος.

Πρέπει να γίνει αντιληπτό και παραδεκτό, ότι η προπαγάνδα σήμερα δεν γίνεται στην τύχη, αλλά ότι είναι αντικείμενο σοβαρής μελέτης και κινείται πάνω σε επιστημονικά δεδομένα και στα πορίσματα επιστημονικής εργασίας. Για παράδειγμα η Σταλινική Προπαγάνδα στηριζόταν κυρίως στην ψυχολογική θεωρία του Παυλώφ για "ελεγχόμενη αντίδραση" (conditioned reflex), η Χιτλερική προπαγάνδα στηρίχθηκε στις θεωρίες του Φρόυντ για περιστολή, αυτοσυγκράτηση (repression) και ζωηρή σεξουαλική επιθυμία (libido), και η σύγχρονη Αμερικανική προπαγάνδα ακολουθεί σε μεγάλο βαθμό τη θεωρία του Dewey για τις μεθόδους αγωγής (Theory of Teaching).

(Α. Κ. Σοφοκλέους, ό.π. σελ 41 και 44)

ε) Οι ορθές απαντήσεις σε ερωτήματα τέτοια που έχουμε αναφέρει αποτελούν προϋπόθεση επιτυχίας για τον προπαγανδιστή, που χρηματοδοτεί κατ' ακολουθίαν εκτεταμένες έρευνες γύρω από το θέμα της οργάνωσης του μηνύματος. Επιπλέον φροντίζει καθαρά να προωθεί το θέμα της κατά το δυνατόν καλύτερης διατυπώσεως του μηνύματος, με επιδίωξη αμετακίνητη τον έλεγχο της συμπεριφοράς του στόχου. Σ' αυτή την επιδίωξη σύμμαχο στοιχείο έχει βασικά το λόγο. Και τον τελευταίο καιρό έχει επιχειρήσει ένα τεράστιο άλμα προς την κατεύθυνση της χρησιμοποίησης της γλώσσας σαν οργάνου που είναι δυνατό να αποκτά διάφορη σημασία όχι απλώς σε διαφορετικές περιστάσεις αλλά και μέσα στο ίδιο σύνολο συχνά. Κι έτσι φτάσαμε σ' ό,τι είναι γνωστό στην προπαγανδιστική ορολογία σαν "double-talk" που κατά κυριολεξία σημαίνει "δισήμαντη ομιλία" ομιλία με δυο έννοιες. Δεν είναι το ίδιο με την παραβολή, αν και θα δούμε ότι παρόμοια αρχή διαπερνά το "δισήμαντο λόγο".

Ας τα πάρουμε όμως τα πράγματα με τη σειρά τους. Δεν θα εκπλαγούμε αν βρούμε στις ρίζες αυτού του δισήμαντου λόγου τον κορυφαίο σχολιαστή της πολιτικής ιστορίας, το Θουκυδίδη. Είναι τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου, στην Κέρκυρα έχει ξεσπάσει ολέθριος εμφύλιος σπαραγμός, τα πάθη έχουν εξαφθεί. Τότε επισημαίνεται η τάση για χρησιμοποίηση της γλώσσας κατά τρόπον που δεν ανταποκρινόταν στην ίδια της τη φύση αλλά στις περιστάσεις και τα συμφέροντα των διάφορων μερίδων. Να τι έχει να μας πει ο Θουκυδίδης γι' αυτή τη φάση της διαμάχης.

"Και την καθιερωμένη σημασία (έννοια) των λέξεων ανταλλάξανε στην πράξη με ό,τι εθεωρείτο ότι συνέφερε (ό,τι ήτο σκόπιμο). Δηλαδή: η ασυλλόγιστη τόλμη θεωρήθηκε ανδρεία προς χάρη των φίλων, η με περίσκεψη αναβολή ευπρεπής δειλία. Η σωφροσύνη πρόσχημα ανανδρείας, η σύνεση σχετικά με όλα, καθυστέρηση σε όλα, η υπερβολή οξυθυμία ανδροπρέπεια ...".

Με μεγαλύτερη καθαρότητα δεν θα ήταν δυνατόν να διαγραφεί η θεωρητική θεμελίωση και η μέθοδος εφαρμογής μιας τεχνικής που σήμερα έχει προωθηθεί με πολλή περίσκεψη. Η θεωρητική θεμελίωση: οι λέξεις έχουνε κατά φύση μια καθιερωμένη έννοια (ειωθυίαν αξίωσιν). Συγχρόνως είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν με διπλή έννοια, αφού η σκοπιμότης (δικαιώσις) δικαιολογεί τη δεύτερη, όχι φυσική, σημασία. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι επίσης φανερό. Υπάρχουν οι λίγοι που γνωρίζουνε καλά τη γλώσσα, στη φυσική έννοιά της και στις προεκτάσεις που είναι δυνατό να λάβει με δικαιολογία τη σκοπιμότητα. Αυτοί οι λίγοι στη σύνταξη του προπαγανδιστικού μηνύματος έχουνε υπόψη την πρώτη - θεμελιακή - έννοια των λέξεων, συγχρόνως όμως γνωρίζουνε την απήχηση που είναι δυνατό να έχει ένα μήνυμα, όταν δοθεί μια περιστασιακή χρήση της λέξης. Ένα βήμα παρακάτω θα συναντήσουμε το εξής: Οι λίγοι χρησιμοποιούν τη δισήμαντη γλώσσα. Βάζουνε στο μήνυμα λέξεις που γενικότερα αντιμετωπίζονται με την καθιερωμένη σημασία από το κοινό, ενώ διατηρούνε για τους λίγους και μεμνημένους μια ειδική σημασία, πιθανώτατα απαράδεκτη ή αντιπαθή στο στόχο.

Σήμερα οι λέξεις που περισσότερο υπόκεινται σε τέτοια χρήση από τους προπαγανδιστές είναι οι λέξεις ελευθερία, δημοκρατία, ειρήνη κι άλλες που ανάγονται στον τομέα των διεθνών σχέσεων σ' ένα κόσμο διηρημένο, βασανισμένο από την ένταση του ψυχρού πολέμου που γέρας έχει για το νικητή τους λαούς και τον προσηλυτισμό τους στη μια ή στην άλλη ιδεολογία. Για τον ορθόδοξο και ενήμερο λ.χ. κομμουνιστή ειρήνη σημαίνει την κατάσταση που επικρατεί σε μια κομμουνιστική κοινωνία. Σε μη κομμουνιστική κοινωνία συνεχίζεται αδιάκοπη πάλη και πόλεμος των τάξεων. Όταν όμως σε ένα κομμουνιστικό ανακοινωθέν γίνεται λόγος για την ειρήνη, η λέξη πια γίνεται δισήμαντη και για τους πολλούς ειρήνη είναι δυνατό να σημαίνει την απουσία πολέμου μεταξύ των λαών.

Η λέξη ελευθερία πάλι είναι δυνατό να χρησιμοποιείται αόριστα και για τους πολλούς να έχει μία σημασία, ενώ για τους λίγους μπορεί να σημαίνει είτε την ανατροπή είτε την επιβολή ενός κομμουνιστικού καθεστώτος, ανάλογα με την πηγή. Όσο για την λέξη Δημοκρατία είναι πασίγνωστο ότι και μέσα στα όρια του ίδιου κράτους είναι δυνατό να χρησιμοποιείται κατά τρόπο δισήμαντο. Για έναν ορθόδοξο καπιταλιστή είναι πιθανό να συμπίπτει με την άρνηση κάθε σοσιαλιστικού μέτρου και την επικράτηση του καθαρόαιμου κεφαλαιοκρατισμού - free enterprise - συστήματος. Για μια ολιγαρχική μερίδα που χρησιμοποιεί τη λέξη η δημοκρατία μπορεί να σημαίνει το τι συμφέρει στους πολλούς σύμφωνα με την άποψη των ολίγων κ.ο.κ.

Χρειάζεται εξαιρετική προσοχή και γνώση για να είναι σε θέση το άτομο να διακρίνει σ' ένα μήνυμα - κείμενο την πραγματική σημασία των λέξεων που το απαρτίζουν από την έννοια που τους προσδίδεται χάρη των πολλών στους οποίους απευθύνεται. Πολεμοκάπηλοι, φασίστες, ιμπεριαλιστές, ειρηνόφιλοι, ουδετερόφιλοι, δεσμευμένοι και αδέσμευτοι - λέξεις που καθημερινά επανέρχονται στον τύπο και στην ραδιοφωνία, σε διαφορετικά σύνολα και από διαφορετικές πηγές. Πώς ο κοινός άνθρωπος θα ξε-

χωρίσει τι αντιπροσωπεύουν εκάστοτε αυτές οι λέξεις και θα τους δώσει την "ειωθυίαν αξίωσιν" σε αντίθεση με την "δικαίωσιν" - που σαν σκοπιμότητα υποτάσσεται σε μια γενικότερη αρχή;

Είναι αναγκαίο γι' αυτό το σκοπό να γνωρίζει τι σημαίνει ακριβώς η λέξη ιδεολογία, τι ρόλο παίζει στη ζωή μας και πώς επηρεάζει την προπαγάνδα.

(Α. Χριστοφορίδης, Εισαγωγή στην προπαγάνδα, εκδ. ΡΙΚ, Λευκωσία 1966, σελ. 3335)

ΔΙΚΗ ΤΩΝ ΠΛΑΤΑΙΕΩΝ (427 π.Χ.)

Θουκυδίδου Ιστορία, Βιβλίον Γ' (κεφ. 52 - 68)

*Οι Πελοποννήσιοι, τώνοντι διέτρεφαν τους Πλαταιείς μερικάς ημέρας, έως ότου έφθασαν εκ Λακεδαιμόνος οι δικασταί, πέντε τον αριθμόν. Μετά την άφιξιν αυτών, καμμία κατηγορία δεν διευτώθη εναντίον των Πλαταιέων, αλλά προσκαλέσαντες αυτούς οι δικασταί, περιωρίσθησαν να τους ερωτήσουν μόνο, εάν κατά τον παρόντα πόλεμο είχαν προσφέρει καμμίαν υπηρεσίαν εις τους Λακεδαιμονίους και τους συμμάχους των. Οι Πλαταιείς, εν τούτοις, παρεκάλεσαν να τους επιτραπεί να ομιλήσουν δια μακρών, και διώρισαν πληρεξουσίους των τους συμπολίτας των Αστύμαχον, υιόν του Ασωπολάου, και Λάκωνα, υιόν του Αειμνήστου, πρόξενον των Λακεδαιμονίων, οι οποίοι, παρουσιασθέντες εις το δικαστήριον, ωμίλησαν ως εξής περίπου.

Απολογία των Πλαταιέων.

53. "Την πόλιν παρεδώσαμεν, Λακεδαιμόνιοι, από εμπιστοσύνην προς σας, διότι ενομίζαμεν, ότι θα υποβληθώμεν εις δίκην, όχι τοιαύτην οποία η παρούσα, αλλά δικαιότεραν, και αφού εδέχθημεν να παρουσιασθώμεν όχι ενώπιον άλλων δικαστών, αλλ' ενώπιόν σας, όπως πράγματι συμβαίνει, διότι επιστεύαμεν, ότι τοιουτοτρόπως εξησφαλίζαμεν αμερόληπτον δικαιοσύνην. Τώρα όμως φοβούμεθα, ότι εσφάλαμεν διττώς. Διότι ευλόγως υποπτεύομεν, ότι και η ζωή μας κινδυνεύει και σεις δεν θα δεχθήτε αμερόληπτοι. Και συμπεραίνομεν τούτο εκ του ότι ούτε προκατηγορία καμμία διευτώθη εναντίον μας, εις την οποίαν να ημπορούμεν ν' απαντήσωμεν, αλλ' ημείς εδέησε να ζητήσωμεν άδειαν να ομιλήσωμεν δια μακρών, και ότι η σύντομος ερώτησις, η οποία μας απευθύνεται, είναι τοιαύτη, ώστε η απάντησις εις αυτήν, εάν μεν είναι αληθής, μας καταδικάζει, εάν δε ψευδής, δύναται ευκόλως να ανασκευασθή. Αλλά μη έχοντες πού να στραφώμεν, αναγκαζόμεθα να αντιμετωπίσωμεν τον κίνδυνον, ομιλούντες

---

* Διατηρήθηκε η ορθογραφία, η στίξη του κειμένου, εκτός του πολυτονικού και της υπογεγραμμένης

απροκαλύπτως. Η οδός άλλωστε αυτή φαίνεται ασφαλεστέρα. Διότι όσοι ευρίσκονται εις την θέσιν που ευρισκόμεθα ημείς, εάν δεν ομιλήσουν, ημπορούν να μέμφονται εαυτούς ακολούθως, ότι εάν ωμιλούσαν, ημπορούσαν να σοβούν. Εις τα άλλα, εν τούτοις, μειονεκτήματα της θέσεώς μας προστίθεται και η δυσκολία του να σας πείσωμεν. Διότι, εάν είμεθα άγνωστοι οι μεν προς τους δε, θα ηδυνάμεθα ίσως να ωφεληθώμεν, προσάγοντες αποδείξεις περί πραγμάτων, τα οποία δεν γνωρίζετε. Αλλά τώρα, κάθε τι που ημπορούμεν να είπωμεν σας είναι γνωστόν, και φοβούμεθα όχι ότι εκρίνατε τας αρετάς μας κατωτέρας από τας ιδικάς σας, και τούτο θεωρείται κεφάλαιον κατηγορίας εναντίον μας, αλλ' ότι, όπως ευαρεστήσωμεν άλλους, προσερχόμεθα εις δίκην, η οποία είναι ήδη προαποφασισμένη.

54. Εκθέτοντες, εν τούτοις, τα επί του δικαίου στηριζόμενα επιχειρήματά μας, όσον αφορά τας διενέξεις μας προς τους Θηβαίους, και υπενθυμίζοντας, τας υπηρεσίας που έχομεν προσφέρει εις σας και τους λοιπούς Έλληνες, θα προσπαθήσωμεν να σας πείσωμεν. Εις την σύντομον, τωόντι, ερώτησιν, εάν κατά τον παρόντα πόλεμον έχωμεν προσφέρει καμμίαν υπηρεσίαν εις τους Λακεδαιμονίους και τους συμμάχους των, απαντώνμεν, αν μεν μας ερωτάτε ως εχθρούς, ότι το να μην ευεργετήθητε από ημάς δεν σημαίνει ότι ηδικήθητε, εάν δε πάλιν μας θεωρήτε φίλους, απαντώνμεν, ότι σεις αντιθέτως διεπράξατε σφάλμα εκστρατεύσαντες εναντίον μας. Κατά τον πόλεμον, εξ άλλου, προς τους Πέρσας και την επανακολουθήσασαν ειρήνην, η διαγωγή μας υπήρξεν άψογος. Ούτε την ειρήνην παρεβιάσαμεν τώρα πρώτοι, και μόνοι από όλους τους Βοιωτούς συνηγωνίσθημεν τότε υπέρ της ελευθερίας της Ελλάδος. Διότι, αφ' ενός, και εις την ναυμαχίαν του Αρτεμισίου ελάβαμεν μέρος, μολονότι χερσαίοι, και εις την μάχην, η οποία διεξήχθη επί του εδάφους μας, εστάθημεν παρά το πλευρό σας και το πλευρόν του Πausανίου, και κάθε άλλον κίνδυνον, ο οποίος τότε ηπειλῆσε την Ελλάδα, συνεμερίσθημεν υπέρ τας δυνάμεις μας. Αφ' ετέρου, προς σας ιδιαιτέρως, Λακεδαιμόνιοι, κατά την εποχήν ακριβώς που ο φόβος εκυρίευσε την Σπάρτην μετά τον σεισμόν, ένεκα των Ειλώτων, οι οποίοι επαναστατήσαντες κατέλαβαν την Ιθώμην, επέμψαμεν προς βοήθειάν σας το τρίτον των πολιτών μας. Τοιαύται υπηρεσίαι δεν πρέπει να λησμονούνται.

55. "Τοιούτοι εθεωρήσαμεν καθήκον μας να δειχθώμεν κατά τας αξιομνημονεύτους εκείνας περιστάσεις του παρελθόντος. Μόνον βραδύτερον περιήλθαμεν προς σας εις αντίθεσιν. Αλλ' η ευθύνη της αντιθέσεως αυτής βαρύνει σας. Διότι, όταν οι Θηβαίοι μετήλθαν εναντίον μας βίαν, και εξητήσαμεν την συμμαχίαν σας, σεις μας απεκρούσατε και μας ευσστήσατε να στραφώμεν προς τους Αθηναίους, λόγω του ότι είναι γείτονές μας, ενώ σεις κατοικείτε μακράν. Κατά τον παρόντα εν τούτοις πόλεμον, ούτε επάθατε, ούτε εκινδυνεύσατε ποτέ να πάθετε τίποτε το αθέμιτον εκ μέρους μας. Ούτε διεπράξαμεν έγκλημα, διότι ηρνήθημεν να συμμορφωθώμεν με την απαίτησίν σας να αποσπασθώμεν από τους Αθηναίους. Διότι εκείνοι μας εβοήθησαν εναντίον των Θηβαίων, όταν σεις εδι-

στάσατε να το πράξετε. Θα ήτον αισχρόν κατόπιν τούτου να προδώσωμεν την φιλίαν των, προ πάντων αφού κατ' αίτησίν μας εγίναμε δεκτοί εις την συμμαχίαν των και μας εδόθη το δικαίωμα της ισοπολιτείας. Ωφείλαμεν, τουναντίον, να συμμορφωθώμεν με τας διαταγάς των προθύμως. Διότι οσάκις, συνεπεία των διαταγών, τας οποίας είτε σεις, είτε εκείνοι δίδετε εις τους συμμάχους σας, γίνεται τίποτε αξιοκατάκριτον, την ευθύνην φέρουν όχι οι ακολουθούντες, αλλ' οι οδηγούντες εις τας αξιοκατακρίτους πράξεις.

56. "Οι Θηβαίοι, αντιθέτως, και άλλας πολλές αδικίας διέπραξαν εναντίον μας, και την τελευταίαν αυτήν, την οποίαν οι ίδιοι γνωρίζετε και η οποία είναι η αιτία της παρούσης δυστυχίας μας. Διότι, όταν επιχειρούν να καταλάβουν την πόλιν μας εν καιρώ ειρήνης, και μάλιστα εις ημέραν εορτάσιμον, και δικαίως τους ετιμωρήσαμεν, σύμφωνα με τα γενικώς κρατούντα, κατά τα οποία νόμιμον είναι ν' αποκρούη κανείς εκείνον που επέρχεται ως εχθρός, και δεν είναι δίκαιον να πάθωμεν σήμερον εξ αιτίας των. Διότι εάν κρίνεται περί του δικαίου, επί τη βάσει του παρόντος συμφέροντός σας και της εναντίον μας εχθρότητος εκείνων, θέλετε αποδειχθή όχι αληθείς κριταί του ορθού, αλλά δούλοι μάλλον του υλικού συμφέροντος. Μολονότι, εάν νομίζετε, ότι οι Θηβαίοι σας είναι σήμερον χρήσιμοι, πολύ περισσότερον χρήσιμοι υπήρξαμεν ημείς και οι άλλοι Έλληνες τότε, όταν ευρίσκεσθε εις μεγαλύτερον κίνδυνον. Διότι, σήμερον μεν επέρχεσθε τρομεροί εναντίον άλλων, τότε όμως, που ο βάρβαρος ηπειλεί την ελευθερίαν όλων των Ελλήνων, αυτοί ετάχθησαν με το μέρος του. Και δίκαιον είναι προς το σημερινόν σφάλμα μας, και αν τυχόν διεπράχθη τοιοῦτο, να αντισταθμισθεῖ ο ζήλος που εδείξαμεν τότε, και θα εύρετε, ότι ο ζήλος υπήρξε μεγαλύτερος από το σφάλμα, και ότι εδείχθη εις περιστάσεις, κατά τας οποίας ολίγοι ήσαν οι Έλληνες που αντέτασαν την ανδρείαν των κατά της δυνάμεως του Ξέρξου. Τότε περισσότερον επηνοῦντο όσοι, αντί να έρχονται εις συνεννοήσεις με τον εχθρόν, δια ν' ασφαλίσουν τα ιδικά των συμφέροντα απέναντι της εισβολής, ηψήφουν εκουσίως τους κινδύνους χάριν ευγενεστάτου σκοπού. Με τους τελευταίους αυτούς ετάχθημεν και ημείς τότε και ετιμήθημεν με τας μεγαλυτέρας τιμάς. Και όμως φοβούμεθα σήμερον μήπως εξολοθρευθώμεν, διότι την ιδίαν επιδείξαμεν διαγωγήν, προτιμήσαντες, να ταχθώμεν με τους Αθηναίους, όπως επέβαλε το δίκαιον, και όχι με σας, όπως υπαγόρευε το συμφέρον. Οφείλετε, εν τούτοις, να φαίνεσθε συνεπείς, κρίνοντες κατά τον ίδιον τρόπον περί των αυτών πραγμάτων, και να θεωρήτε, ότι τότε μόνον εξυπηρετείτε το συμφέρον σας, όταν η επιδίωξις του αμέσως τυχόν ωφελίμου συνδυάζεται με την αναλλοίωτον ευγνωμοσύνην προς τους συμμάχους σας, δια τας υπ' αυτών παρασχεθείσας υπηρεσίας.

57. "Σκεφθήτε, προς τούτοις, ότι τώρα μεν θεωρείσθε από τους περισσοτέρους Έλληνας υπόδειγμα ευθύτητος. Εάν όμως η περί ημών απόφασίς σας είναι άδικος (επειδή η παρούσα δίκη δεν θα μείνη μυστική, διότι όχι μόνο οι δικάζοντες είσθε ονομαστοί, αλλά και η εκτίμησις δι' ημάς τους αδικημένους είναι αγαθή), προσέξατε μήπως ο κόσμος αποδοκιμάση

το ότι εναντίον ανδρών αμέμπτων, σεις οι οποίοι είσθε ακόμη καλλίτεροι, εξεδώσατε απόφασιν αδικαιολόγητον, και ότι εις τους κοινούς ναούς ανεθέσατε ως αφιέρωμα τα σκύλα, τα οποία ελάβετε από ημάς, τους ευεργέτας της Ελλάδος. Θα θεωρείται τώντι τερατώδες, ότι σεις οι Λακεδαιμόνιοι εξωλοθρεύσατε τας Πλαταιάς, και ότι ενώ οι πατέρες σας ανέγραψαν εις τον τρίποδα των Δελφών το όνομα της πόλεώς μας, εις διαιώνισιν της ανδρείας της, σεις την εξηφανίσατε εκ θεμελίων από τον Ελληνικόν κόσμον, δια να ευχαριστήσετε τους Θηβαίους. Διότι εις τοιούτο σημείον δυστυχίας έχομεν καταντήσει, ώστε και όταν οι Πέρσαι εκυρίευσαν την χώραν μας κατεστράφημεν, και τώρα τιθέμεθα από σας, τους άλλοτε αρίστους φίλους μας, εις υποδεεστέραν των Θηβαίων θέσιν, και αντιμετωπίσαμεν δύο κινδύνους, τους φοβερωτάτους, προ ολίγων μεν ημερών ν' αποθάνωμεν από την πείναν, εάν δεν παρεδίδαμεν την πόλιν, τώρα δε να δικαζώμεθα περί ζωής ή θανάτου. Και ημεείς οι Πλαταιείς, οι οποίοι επεδείξαμεν υπέρ της ελευθερίας των Ελλήνων ζήλον υπέρ τας δυνάμεις μας, ευρισκόμεθα απολακτισμένοι από όλους, εγκαταλελειμμένοι και αβοήθητοι, και όχι μόνον κανείς από τους τότε συμμάχους δεν μας βοηθεί, αλλά φοβούμεθα ότι ούτε εις σας, την μόνην ελπίδα μας, ημπορούμεν να στηριχώμεν.

58. "Σας εξορκίζομεν, εν τούτοις, εις τους θεούς, οι οποίοι επροστάτευσαν άλλοτε τον κοινόν αγώνα μας, και εις την αφοσίωσίν μας υπέρ του κοινού συμφέροντος των Ελλήνων, να καμφθήτε και μεταβάλετε γνώμην, εάν τυχόν παρεσύρθητε οπωσδήποτε από τους Θηβαίους, και ν' απαιτήσετε σεις, αντιθέτως από αυτούς, ως χάριν, να μην θανατώσετε εκείνους, τους οποίους θα ήταν αισχρόν δια σας να θανατώσετε. Τοιουτοτρόπως, θα εξασφαλίσετε την άσπιλον ευγνωμοσύνην μας αντί της αισχράς ιδικής των, και δεν θα επισύρετε επάνω σας δυσφημίαν, απλώς δια να φανήτε ευχάριστοι προς άλλους. Διότι εύκολον πράγμα είναι ν' αφαιρέσετε την ζωήν μας, αλλά θα είναι δύσκολον να εξαλείψετε την εκ τούτου κακοφημίαν, αφού δεν είμεθα εχθροί σας, ότε η τιμωρία θα ήτο δικαία, αλλά φίλοι, οι οποίοι εξ ανάγκης επολέμησαν εναντίον σας. Δια τούτο, θα δικάσετε σύμφωνα με τον θεϊόν νόμον, εάν μας παράσχετε ατιμωρησίαν, και εάν πριν εκδώσετε την απόφασίν σας, δεν λησμονήσετε, ότι παρεδόθημεν εκουσίως, τείνοντες προς σας ικετίδας χείρας (κατά τα κρατούντα δε μεταξύ των Ελλήνων, απαγορεύεται ο φόνος των ικετών), και ότι σας προσεφέραμεν ανέκαθεν μεγάλας υπηρεσίας. Στρέψατε τα βλέμματα εις τους τάφους των πατέρων σας, τους οποίους, φονευθέντος από τους Πέρσας και ταφέντας εις το έδαφός μας, ετιμών μεν δημοσία καθ' έκαστον έτος, προσφέροντες ενδύματα και τας άλλας ειθισμένας προσφοράς, καθώς και τας απαρχάς όλων των καρπών της γης μας, φίλοι από χώραν φιλικήν και σύμμαχοι προς αρχαίους συναγωνιστάς. Τα εναντία ακριβώς τούτων θα πράξετε σεις, εάν εκφέρετε άδικον απόφασιν. Σκεφθήτε, τώντι, ότι ο μεν Πausanias τους έθαψεν εδώ τότε, διότι ενόμιζεν, ότι τους απέθετεν εις γην φιλικήν και εν μέσω φίλων. Ενώ σεις, εάν μας φονεύσετε και μεταβάλετε την γην των Πλαταιών εις γην των Θηβών,

τι άλλο θα κάμετε παρά να εγκαταλείψετε τους πατέρας και συγγενείς σας εις χώραν εχθρικήν και εις το μέσον των ιδίων των φονέων, στερημένους των τιμών, τας οποίας απολαύουν σήμεραν; και όχι μόνον, τούτο, αλλά και την γην εις την οποίαν οι Έλληνες εκέρδισαν την ελευθερίαν των, θα υποδουλώσετε, και τους ναούς των θεών, των οποίων επικαλεσθέντες την βοήθειαν ενίκησαν τους Πέρσας, ερημώνετε, και τας πατροπαράδοτους προς τους θεούς θυσίας θ' αφαιρέσετε από εκείνους, οι οποίοι εθέσπισαν και εκανόνισαν αυτάς.

59. "Τοιαύτη διαγωγή, Λακεδαιμόνιοι, τοιαύτη ενέργεια εναντία προς τα κοινώς κρατούμενα μεταξύ των Ελλήνων και υβριστική προς τους προγόνους σας, τοιαύτη απόφασις, όπως εξολοθρεύσετε ημάς τους ευεργέτας σας, ένεκα ξένης έχθρας και χωρίς σεις οι ίδιοι να έχετε πάθει από ημάς, είναι αναξία της κοινής προς σας εκτίμησεως. Η κοινή αυτή εκτίμησις επιβάλλει τουναντίον να φεισθήτε την ζωήν μας και να καμφθήτε κρίνοντές μας οικτιρμόνως, όπως απαιτεί η φρόνησις, αναλογιζόμενοι όχι μόνον το τρομερόν της ποινής, την οποίαν πρόκειται να υποστώμεν, αλλά και εις ποίους άνδρας πρόκειται να επιβληθή και πόσον δυσκόλως δύναται να προβλεφθή επί ποίου, και αθώου ακόμη, ημπορεί να επιπέση η δυστυχία. Ημείς, εξ άλλου, όπως αρμόζει εις την θέσιν μας και όπως επιβάλλει η ανάγκη, σας εκλιπαρούμεν, επικαλούμενοι τους κοινώς από όλους τους έλληνας και επί των αυτών βωμών τιμωμένους θεούς, όπως σας πείσουν περί της ορθότητος των λόγων μας, και αναφερόμενοι εις τους όρκους, τους οποίους οι πατέρες σας ωρκίσθησαν, γινόμεθα ικέται των τάφων, εις τους οποίους εκείνοι αναπαύονται, και επικαλούμεθα τους αποθανόντες να μην ανεχθούν, όπως περιέλθωμεν υπό την εξουσίαν των Θηβαίων, μήτε να παραδοθώμεν εις τους χειροτέρους εχθρούς των ημείς, οι οποίοι υπήρξαμεν οι καλλίτεροι φίλοι των. Σας υπενθυμίζομεν ακόμη την ημέραν, κατά την οποίαν ελάβαμεν μέρος εις τα λαμπρότατα κατορθώματά των ημείς, οι οποίοι κινδυνεύομεν σήμεραν να υποβληθώμεν εις την τρομερωτέραν των ποινών. Είναι ανάγκη να τερματίσωμεν τον λόγον μας, μολονότι τούτο είναι δυσκολώτατον δι' όσους ευρίσκονται εις την θέσιν που ευρισκόμεθα ημείς, καθόσον με το τέρμα του λόγου προσεγγίζει δι' αυτούς και το τέρμα της ζωής. Και τούτο πράττοντες τώρα, ισχυριζόμεθα ότι δεν παρεδώσαμε εις τους Θηβαίους την πόλιν (διότι αντί τούτου θα επροτιμώμεν να υποβληθώμεν εις τον πλέον επονείδιστον θάνατον, τον της πείνης), αλλά προσήλθαμεν προς σας με εμπιστοσύνην, και είναι δίκαιον, εάν δεν σας πείσωμεν, να μας αποκαταστήσετε εις την προ της παραδόσεως θέσιν μας, και μας επιτρέψετε να εκλέξωμεν τον κίνδυνον που μας επιφυλάσσεται. Σας εξορκίζομεν συγχρόνως, Λακεδαιμόνιοι, να μην μας παραδώσετε με τα ιδικά σας χέρια και εναντίον της εμπιστοσύνης, την οποίαν εναποθέσαμεν εις σας, ημάς τους Πλαταιείς, οι οποίοι με τόσον ζήλον υπερησπίσαμεν την Ελληνικήν ελευθερίαν και είμεθα σήμεραν ικέται σας, εις τους Θηβαίους, οι οποίοι είναι οι χειρότεροι εχθροί μας, αλλά να γίνετε σωτήρες μας και μη μας εξολοθρεύσετε τώρα που αγωνίζεσθε υπέρ της ελευθερίας των άλλων Ελλήνων".

Το κατά των Πλαταιέων κατηγορητήριο των Θηβαίων.

60. Τοιαύτα περίπου είπαν οι Πλαταιείς. Και οι Θηβαίοι, φοβηθέντες μήπως οι Λακεδαιμόνιοι, υπό την επιτροπήν του λόγου τούτου, δειχθούν οπωσδήποτε ενδοτικοί, προχωρήσαντες, εδήλωσαν ότι επιθυμούν και αυτοί να ομιλήσουν, αφού εναντίον της γνώμης των εδόθη και εις τους Πλαταιείς η άδεια ν' απαντήσουν δια μακρών εις το ερώτημα. Και λαβόντες την άδειαν των δικαστών, ωμίλησαν ως εξής περίπου.

61. "Δεν θα εξητούμεν τον λόγον, εάν και οι Πλαταιείς απήντων δι' ολίγων εις την τεθείσαν ερώτησιν και δεν εστρέφοντο εναντίον μας, διατυπώνοντες κατηγορητήριον, και εάν συγχρόνως δεν κατέφευγαν εις μακράν υπέρ εαυτών απολογία, έξω του προκειμένου και μάλιστα διά κατηγορίας, τας οποίας κανείς δεν τους απηύθυνε, και εις πολύν έπαινον, εκεί όπου κανείς δεν τους κατηγόρησε. Τώρα όμως αναγκάζόμεθα και εις τας κατηγορίας των να απαντήσωμεν και εις την απολογία και τον έπαινόν των ν' ανασκευάσωμεν, εις τρόπον ώστε η ιδική μας κακία, ούτε η αγαθή περί αυτών εκτίμησις να τους ωφελήση, αλλά ν' αποφασίσετε, αφού ακούσετε την αλήθειαν και δια τους δύο. Η μεταξύ Θηβών και Πλαταιών έρις ήρχισε το πρώτον εκ του ότι, όταν ημείς βραδύτερον από την λοιπήν Βοιωτίαν ιδρύσαμεν τα Πλαταιάς και μερικά άλλα συγχρόνως μέρη, τα οποία κατελάβαμεν, αφού εξεδιώξαμεν τον πληθυσμόν των, αποτελούμενον από ανθρώπους πάσης προελεύσεως, οι Πλαταιείς, αυτοί εδώ, απηξίωσαν παρά την αρχικήν συμφωνίαν να δεχθούν την αρχηγίαν μας, και μόνοι από όλους τους Βοιωτούς, παραβαίνοντες τα πατροπαράδοτα έθιμα, προσεχώρησαν προς τους Αθηναίους, ευθύς ως επιχειρήσαμεν να τους σωφρονίσωμεν, και από κοινού με αυτούς μας επροξένουν πολλές βλάβας δια τας οποίας τους ανταπεδίδαμεν τα ίσα.

62. "Και μετά την εισβολήν του βαρβάρου εις την Ελλάδα, ισχυρίζονται ότι μόνοι εξ όλων των Βοιωτών δεν ετάχθησαν με τους Πέρσας, και ένεκα τούτου προ πάντων και αυτοί μεγαλυχούν και ημάς ονειδίζουν. Ημείς, εν τούτοις, ισχυριζόμεθα ότι δεν ετάχθησαν με τους Πέρσας μόνον και μόνον διότι ούτε οι Αθηναίοι δεν έπραξαν τούτο, αλλ' ότι ακολουθούντες την ίδιαν μέθοδον, όταν βραδύτερον οι Αθηναίοι ανέλαβαν τον πόλεμον εναντίον των Ελλήνων, αυτοίάλιν μόνοι εξ όλων των Βοιωτών ετάχθησαν με αυτούς. Σκεφθήτε όμως υπό ποίας περιστάσεις ενεργήσαμεν όπως ενεργήσαμεν, αφ' ενός ημείς, αφ' ετέρου εκείνοι. Το πολίτευμα, τώνοντι, της πόλεώς μας, ούτε συνταγματική ολιγαρχία ήτο τότε, ούτε δημοκρατία, αλλά τα πράγματα διείπεν όμιλος ολίγων δεσποτών, πράγμα, το οποίον είναι εναντιώτατον και προς τους νόμους και προς την ορθήν σύνταξιν της πολιτείας και πλησιέστατον προς την τυραννίδα. Και οι ολίγοι αυτοί, πιστεύσαντες, ότι θέλουν ενισχύσει την εξουσία των έτι μάλλον, εάν επεκράτουν οι Πέρσαι, τους προσεκάλεσαν, συγκρατήσαντες τον λαόν δια της σκαιάς βίας. Η πόλις ως σύνολον, πράττουσα τούτο, δεν ήτο δέσποινα εις τον ίδιον αυτής οίκον, ούτε είναι δίκαιον να την ονειδίζει κανείς διά σφάλματα, εις τα οποία υπέπεσεν όταν δεν εκυβερνάτο συμφώ-

νως προς τους νόμους της. Μετά την αναχώρησιν όμως των Περσών και την αποκατάστασιν του νομίμου πολιτεύματος, όταν οι Αθηναίοι έγιναν επιθετικοί και επεχείρησαν να υποβάλουν υπό την ηγεμονία των και την άλλη Ελλάδα και την ιδικήν μας χώραν, και συνεπεία εμφυλίων σπαραγμών είχαν ήδη καταλάβει το μεγαλύτερον μέρος της, συλλογισθήτε ότι πολεμήσαντες εναντίον των εις την Κορώνειαν και νικήσαντες, ηλευθέρωσαμεν την Βοιωτίαν, και συναγωνιζόμεθα τώρα προθύμως με σας δια την απελευθέρωσιν των άλλων Ελλήνων, παρέχοντες ιππικόν και πολεμικά εφόδια περισσότερα από κάθε άλλον σύμμαχον. Και ως προς μεν την κατηγορίαν ότι ελάβαμεν το μέρος των Περσών, τα ολίγα αυτά θεωρούμεν αρκετήν απολογίαν μας.

63. " Ότι εξ άλλου σεις, οι Πλαταιείς, όχι μόνον περισσότερον από ημάς έχετε αδικήσει τους Έλληνας, αλλά και είσθε περισσότερον άξιοι κάθε τιμωρίας, θα προσπαθήσωμεν ν' αποδείξωμεν. Εγίνατε, ως ισχυρίζεσθε, σύμμαχοι και ισοπολίται των Αθηναίων, δια να βοηθηθήτε από αυτούς εναντίον μας. Αλλ' εν τοιαύτη περιπτώσει, ωφείλατε να επικαλεσθήτε την συνδρομήν των εναντίον μας μόνον και όχι να βοηθήσετε αυτούς και εις τας εναντίον άλλων επιθέσεις των. Και την πολιτικήν αυτήν ημπορούσατε ν' ακολουθήσετε, εάν υποτεθή ότι εξηναγκάζεσθε οπωσδήποτε υπό των Αθηναίων να ταχθήτε με το μέρος των παρά την θέλησίν σας, καθόσον η προς τους Λακεδαιμονίους αυτούς εδώ συμμαχία κατά των Περσών, την οποίαν διαρκώς επικαλείσθε, είχαν ήδη συνομολογηθή. Και η συμμαχία αυτή ήτο βεβαίως ικανή και ημάς ν' αποτρέπη από κάθε εναντίον σας επίθεσιν, και το σπουδαιότερον, να εξασφαλίση την ελευθερίαν των αποφάσεών σας. Αλλ' εκουσίως, και όταν κανείς πλέον δεν μετήρχετο εναντίον σας βίαν, επροτιμήσατε να ταχθήτε με το μέρος των Αθηναίων. Και λέγετε ότι ήτον αισχρόν να προδώσετε τους ευεργέτας σας. Αλλά και πολύ αισχρότερον και αδικώτερον ήτο να καταπροδώσετε όλους τους Έλληνας, με τους οποίους ωρκίσθητε τους ίδιους συμμαχικούς όρκους, παρά τους Αθηναίους μόνους, αφού αυτοί μεν ειργάζοντο προς ολοσχερή υποδούλωσιν της Ελλάδος, εκείνοι δε προς απελευθέρωσιν αυτής. Δεν ανταπεδώσατε, άλλωστε, προς αυτούς χάριν ομοίαν με εκείνην που σας παρέσχον, ούτε τοιαύτην, δια την οποίαν να μην έχετε λόγον να εντρέπεσθε. Διότι σεις μεν αδικούμενοι, ως ισχυρίζεσθε, επικαλέσθητε την βοήθειάν των, εγίνατε όμως συνεργοί αυτών, ενώ ηδίκουν άλλους. Και είναι βεβαίως αισχρόν να μην ανταποδώση κανείς χάριν δι' ομοίας χάριτος, δεν είναι όμως αισχρόν το ν' αφήνη ανανταπόδοτον χάριν μεν δικαίως οφειλομένην, της οποίας όμως η πληρωμή δεν ημπορεί να γίνη χωρίς αδικίαν.

64. "Αποδείξατε, λοιπόν, ότι και τότε μόνον από τους Βοιωτούς δεν ετάχθητε με το μέρος των Περσών, όχι χάριν των Ελλήνων, αλλά διότι ούτε οι Αθηναίοι ετάχθησαν με το μέρος των, ενώ ημείς ετάχθημεν ως ετάχθημεν, επειδή ηθέλατε να συνεργασθήτε μ' εκείνους και ν' αντιπράξετε εναντίον μας. Και τώρα έχετε την αξιώσιν να ωφεληθήτε δια καλήν συμπεριφοράν, η οποία οφείλετε εις άλλους. Τούτο όμως δεν είναι ορθόν.

Αλλ' όπως επροτιμήσατε τους Αθηναίους, συνεχίσατε μέχρι τέλους τον αγώνα εις το πλευρόν των, και μην επικαλήσθε την συμμαχίαν, εις την οποίαν ωρκίσθητε τότε, ζητούντες να σωθείτε τώρα ένεκα αυτής. Διότι την συμμαχίαν αυτήν εγκαταλείψατε, και κατά παράβασιν των διατάξεών της συνεπράταττε προς υποδούλωσιν των Αιγινητών και μερικών άλλων από τους συμμάχους, αντί να εμποδίζετε αυτήν, και μάλιστα όχι άκοντες, αλλ' ενώ είχατε το ίδιον πολίτευμα, το οποίον και μέχρι σήμερα, και χωρίς κανείς να σας εξαναγκάση όπως ημάς. Απεκρούσατε ακόμη και την τελευταίαν προ του περιτειγισμού της πόλεώς σας πρότασιν, όπως μέινετε ήσυχοι και ουδέτεροι. Ποιοι λοιπόν ημπορούν να μισούνται από όλους τους Έλληνας δικαιότερον παρά σεις, οι οποίοι επεδείξατε ανδραγαθίαν δια να τους βλάψετε; Δια της σημερινής διαγωγής σας, εδείξατε εκ των υστέρων, ότι η άλλοτε καλή συμπεριφορά, την οποίαν επικαλείσθε, δεν ωφείλετο εις σας, και ήλθεν εις φως ο διαρκής και πραγματικός χαρακτήρ σας, αφού ηκολουθήσατε τους Αθηναίους εις την οδόν της αδικίας. Αυτά έχομεν να δηλώσωμεν ως προς τον ακούσιον μηδισμό μας και τον εκούσιον αττικισμόν σας.

65. "Αλλά και ως προ το τελευταίον εναντίον σας αδίκημα, δια το οποίον μας κατηγορείτε (ότι δηλαδή επετέθημεν παρανόμως κατά της πόλεως σας εν καιρώ ειρήνης και εις ημέραν εορτής), δεν νομίζομεν ότι και κατά τούτον εσφάλαμεν περισσότερον από σας. Διότι, αν εξ ιδίας μας πρωτοβουλίας ηρχόμεθα εναντίον της πόλεώς σας ως εχθροί, με τον σκοπόν να πολεμήσωμεν και καταστρέψωμεν αυτήν, είμεθα ένοχοι. Αλλ' εάν οι πρώτοι πολίται σας, και λόγω πλούτου και λόγω γένους θέλοντες να θέσουν τέρμα εις την συμμαχίαν σας με ξένον και σας επαναφέρουν εις τους πατροπαράδοτους θεσμούς, οι οποίοι είναι κοινοί εις όλους τους Βοιωτούς, εξ ιδίας των ελευθέρας θελήσεως επεκαλέσθησαν την βοήθειάν μας, κατά τι αδικούμεν, αφού τον νόμον παραβιάζουν οι έχοντες την πρωτοβουλίαν της παρανομίας μάλλον παρά οι ακολουθούντες; Ούτε εκείνοι όμως, κατά την κρίσιν μας παρεβίασαν τον νόμον, ούτε ημείς. Αλλά πολίται όντες καθώς σεις και έχοντες περισσότερα από άλλους να χάσουν, ήνοιξαν τας πύλας του τείχους των και μας εδέχθησαν εις την πόλιν των ως φίλους, όχι ως εχθρούς. Ήθελαν οι κακοί από σας να μην γίνουν ακόμη χειρότεροι και οι καλοί να τιμηθούν κατ' αξίαν. Ήθελαν να σας επαναφέρουν εις ορθότερας πολιτικές αντιλήψεις, χωρίς ν' αποξενώσουν την πόλιν από τα άτομά σας, αλλά να σας συμφιλιώσουν αντιθέτως προς τους ομοφύλους σας. Ήθελαν να μη σας κάμουν εχθρούς κανενός, αλλά να σας εξασφαλίσουν την ειρήνην με όλους.

66. "Απόδειξις ότι δεν ενεργούμεν με διαθέσεις εχθρικής είναι ότι όχι μόνον δεν εκακοποιήσαμεν κανένα, αλλά και επροκηρύξαμεν, ότι όστις θέλει να κυβερνάται κατά τους πατροπαράδοτους θεσμούς των Παμβοιωτών οφείλει να έλθη μαζί μας. Και σεις, δεχθέντες προθύμως και συνθηκολογήσαντες, εμένατε κατ' αρχάς ήσυχοι, κατόπιν όμως, όταν αντελήφθητε ότι είμεθα ολίγοι, κι αν ακόμη εθεωρείτε ότι ενεργήσαμεν οπωσδήποτε απόπως, διότι εισήλθαμεν εις την πόλιν άνευ της συγκατα-

θέσεως της πλειονηφίας, αντί να μας ανταποδώσετε τα ίσα, αποφεύγοντες την χρήσιν βιαίων μέτρων και προσπαθώντας να μας πείσετε δι' επιχειρημάτων, όπως αποσυρθώμεν, τουναντίον μας επιτέθηκε, κατά παράβασιν της συμφωνίας. Και δι' όσους μεν εφονεύσατε κατά την επακολουθήσασαν συμπλοκήν, δεν θλιβόμεθα εξ ίσου (διότι ημπορεί κανείς να δεχθή ότι έπαθαν σύμφωνα με τους νόμους του πολέμου), αλλά ήτο ή δεν ήτο τρομερόν κακούργημα, ότι εθανατώσατε, παρά τα κρατούντα μεταξύ Ελλήνων, εκείνους, τους οποίους ηγμαλωτίσατε την ώραν που εξέτειναν προς σας ικέτιδας χείρας και τους οποίους μας υποσχέθηκε ακολούθως ότι δεν θα φονεύσετε; Και ενώ τοιουτοτρόπως, εις διάστημα ολίγων ωρών, διεπράξατε τρία εγκλήματα, την παραβίασιν της συμφωνίας, τον επακολουθήσαντα φόνον των αιχμαλώτων, και την αθέτησιν της υποσχέσεως που μας εδώσατε να μην τους φονεύσετε, εάν δεν βλάψουμε τους αγρούς σας, υποστηρίζετε εν τούτοις, ότι ημείς είμεθα οι παραβιάζοντες τους νόμους, και ζητείτε να μη δώσετε λόγον των πράξεών σας. Αλλά τούτο δεν θα το επιτύχετε, εφ' όσον τουλάχιστον οι Λακεδαιμόνιοι δικάσουν ορθώς, αλλά θα τιμωρηθείτε δι' όλα αυτά τα εγκλήματά σας.

67. "Εις τας λεπτομερείας αυτάς, Λακεδαιμόνιοι, εισήλθαμεν και προς χάριν σας και προς χάριν μας, δια να μάθετε, ότι και σεις θα τους καταδικάσετε δικαίως και η εκδίκησις που θα λάβωμεν είναι ακόμη δικαιότερα. Ούτε πρέπει να καμφήτε από την διήγησιν των παλαιών αρετών των, και αν τυχόν επέδειξαν καμμίαν τοιαύτην. Διότι αι παλαιαί αρεταί πρέπει μεν να ωφελούν τους αδικημένους, αλλά πρέπει να επισύρουν διπλήν τιμωρίαν κατά των δραστών επαισχύντων πράξεων, καθόσον το έγκλημά των είναι ασυμβίβαστον προς τον χαρακτήρα των. Ας μην ωφελήσουν αυτούς ούτε οι ολυφυρμοί των, ούτε ο οίκτος σας, ούτε αι επικλήσεις των προς τους τάφους των πατέρων σας και την εγκατάλειψιν, εις την οποίαν ευρίσκονται. Διότι ημείς εις απάντησιν αντιτάσσομεν, ότι και πολύ τρομερώτερον κακόν έπαθεν η υπ' αυτών εξολοθρευθείσα νεολαία μας, της οποίας οι πατέρες, άλλοι εφονεύθησαν εις την Κορώνειαν, εξασφαλίζοντες εις σας την συμμαχίαν της Βοιωτίας, και άλλοι, εγκαταλελειμμένοι κατ' οίκον γέροντες και άνευ τέκνων, σας ικετεύουν πολύ δικαιότερον να εκδικήσετε αυτούς εδώ. Μεγαλύτερον, άλλωστε, δικαίωμα επί του οίκτου των άλλων έχουν οι αναξιοπαθούντες, ενώ οι πάσχοντες δικαίως, όπως οι Πλαταιείς αυτοί εδώ, πρέπει αντιθέτως να προκαλούν αίσθημα χαράς. Και την σημερινήν των εγκατάλειψιν οφείλουν εις τους εαυτούς των, διότι απελάκτισαν εκουσίως τους καλλιτέρους συμμάχους των. Και παρεβίασαν πρώτοι τους νόμους εναντίον μας, όχι διότι τους εβλάψαμεν ποτέ, αλλ' αγόμενοι από μίσος μάλλον παρά από αίσθημα δικαιοσύνης, και χωρίς η τιμωρία την οποίαν πρόκειται σήμερα να υποστούν, να ημπορή να ισοφαρίση το έγκλημά των. Διότι θα τιμωρηθούν σύμφωνα με τους νόμους, και όχι καθόλου διότι έτειναν επί του πεδίου της μάχης (ικέτιδας) χείρας, ως ισχυρίζονται, αλλά διότι κατόπιν ρητής συμφωνίας παρεδόθησαν δια να δικασθούν. Μην αφίσετε λοιπόν, Λακεδαιμόνιοι, να καταπατηθή το δίκαιον, το οποίον ισχύει μεταξύ των Ελλήνων και το οποίον

αυτοί εδώ παρεβίασαν, και εις ημάς, οι οποίοι επάθαμεν από το έγκλημά των, ανταποδώσατε χάριν δικαίαν, δια τας υπηρεσίας, τας οποίας προθύμως έχομεν προσφέρει. Μη παρασυρθήτε από τους λόγους αυτών εδώ δια να μας απολακτίσετε, αλλά δώσατε έμπρακτον εις τους Έλληνας απόδειξιν, ότι το δικαστήριόν σας βραβεύει όχι τους λόγους, αλλά τα έργα, και ότι εάν τα έργα είναι καλά, αρκεί και σύντομος μόνον υπόμνησις αυτών, εάν όμως είναι κακά, λόγοι κοσμημένοι με ωραίας φράσεις αποτελούν απλά προσχήματα. Αλλ' εάν, ως αρμόζει εις αρχηγούς, οποίοι σεις είσθε τώρα, περιοριζόμενοι εις το κύριον κεφάλαιον της κατηγορίας, εκδώσετε επ' αυτού την απόφασίν σας ως προειδοποίησιν προς όλους, είναι πιθανόν ότι θα παύση του λοιπού η χρήσις ωραίων λόγων, προς συγκάλυψιν αδίκων έργων".
(Θουκυδίδου Ιστορίαι, βιβλ. Γ', μετ. Ελευθερίου Κ. Βενιζέλου, σελ. 158-166)

Το πλήρες κείμενο των συνεντεύξεων των πρέσβων του Ιράν και Ιράκ*

Συνέντευξη με τον Ιρανό πρεσβευτή κ. Αχμάτ Αντζαλουγιάν (13/8/85)

- Πριν από πέντε χρόνια το Ιράκ εισέβαλε στη χώρα σας. Θα ήθελα να μου εξηγήσετε την παρούσα κατάσταση στο μέτωπο.

- Είπατε πως η χώρα μας δέχθηκε Ιρακινή εισβολή. Εκεί βρίσκεται η ουσία του προβλήματος. Αν ο πόλεμος μπορούσε να περιγραφεί έτσι απλά, όπως μιλήσατε εσείς, και δεν ήταν ένα λουτρό αίματος, θα είχε τελειώσει. Ο λαός μας αισθάνεται πως δέχθηκε επίθεση, ενώ ήθελε να ζήσει ειρηνικά με τα αδελφά έθνη. Ποτέ δεν θα ξεχάσουμε πως ενώ ήμασταν άοπλοι, αποδιοργανωμένοι, ενώ μόλις είχαμε ξεσηκωθεί νικηφόρα εναντίον του σάχη και των πρακτόρων του ιμπεριαλισμού, ενώ ετοιμαζόμασταν να αρχίσουμε την ανοικοδόμηση της χώρας στηριγμένοι στις δικές μας μόνο δυνάμεις, γιατί θέλαμε να είμαστε ανεξάρτητοι από Ανατολή και Δύση, η ιρακινή κυβέρνηση - κάνω διάκριση μεταξύ κυβέρνησης και λαού - μας επιτέθηκε, έκαψε τα σπίτια μας, σκότωσε τους άντρες και τα παιδιά μας. Ο λαός μας δεν θα ξεχάσει ποτέ, γιατί ποτέ δεν κατάλαβε τους λόγους της εισβολής. Στην αρχή ήμασταν ανοργάνωτοι στρατιωτικά, τα οπλικά μας συστήματα ήταν αμερικανικά και, όπως η Αμερική ήταν ο κυριότερος εχθρός της επανάστασης, δεν μπορούσαμε να ανανεώσουμε τον οπλισμό μας. Ήμασταν λοιπόν εντελώς απροετοίμαστοι όταν δεχθή-

---

* Αποσπάσματα των συνεντεύξεων στο βιβλίο του μαθητή (σ. 81)

καμε την επίθεση και ο ιρακινός στρατός μπόρεσε να διεισδύσει βαθιά μέσα στα εδάφη μας. Μπορούσαν να μας τσακίσουν κι αυτό ήθελαν. Ο λαός μας θυμάται πως ο Ιρακινός πρόεδρος Σαντάμ Χουσεϊν είχε καταγγείλει τη Συμφωνία του Αλγερίου και όπως είχε τη δύναμη, ήθελε να διαλύσει τη χώρα μας. Ήθελε να φτιάξει πέντε Ιράν. Ο λαός έπρεπε να αμυνθεί. Οι άνδρες πήγαν στο μέτωπο εθελοντικά. Αρχίσαμε να αναδιοργανωνόμαστε και σιγά-σιγά, έχοντας μόνο ελαφρύ οπλισμό, ανακτήσαμε τα εδάφη μας. Από την άλλη, η ιρακινή κυβέρνηση χρησιμοποιούσε, με τη βοήθεια Ανατολής και Δύσης, όλο και πιο εξελιγμένο οπλισμό, ενώ εναντίον μας είχε επιβληθεί εμπάργκο. Σήμερα το μέτωπο στο μεγαλύτερο τμήμα του βρίσκεται στη διεθνή μεθόριο. Σε μερικά σημεία βρισκόμαστε σε ιρακινό έδαφος, ενώ σε άλλα οι Ιρακινοί κατέχουν δικά μας εδάφη. Θα ήθελα να πω πως δεν διεκδικούμε ούτε ένα χιλιοστό των ιρακινών εδαφών. Είμαστε όμως σε άμυνα. Πρέπει να αμυνθούμε, αυτό είναι όλο.

- Δεδομένου ότι το Ιράκ, τουλάχιστον εδώ και ένα χρόνο, προτείνει άμεση ειρήνη, αποδεχόμενο τη Συμφωνία του Αλγερίου, θα ήθελα να μάθω γιατί η χώρα σας απορρίπτει την πρόταση.

- Κατ' αρχήν ήταν ο Ιρακινός πρόεδρος Σαντάμ Χουσεϊν που κατήγγειλε τη Συμφωνία του Αλγερίου στα 1980. Ποτέ δεν είπαν ότι την αποδέχονται.

- Αναφέρομαι στην πρόταση του Ιρακινού αντιπροέδρου τον περασμένο χρόνο σε μια συνέντευξη Τύπου. Έκτοτε η πρόταση επαναλήφθηκε από διαφόρους Ιρακινούς υπουργούς κατά την διάρκεια επίσημων επισκέψεών τους στην Δυτική Ευρώπη.

- Και βέβαια έχω ακούσει για όλα αυτά, αλλά ήταν ο Ιρακινός πρόεδρος αυτός που κατήγγειλε τη Συμφωνία του Αλγερίου και όχι ο αντιπρόεδρος του. Σ' ό,τι αφορά την ειρήνη για την οποία μιλούν, κανείς δεν την έχει ανάγκη περισσότερο από τον ιρακινό λαό. Και αυτό, τόσο λόγω των επιταγών της θρησκείας μας όσο και λόγω της γειτνίασης μας με το Ιράκ. Δεν έχουμε να κάνουμε μ' ένα σπίτι που το πουλάς κι αγοράζεις ένα άλλο. Είμαστε γείτονες εδώ και χρόνια και θα συνεχίσουμε να είμαστε. Το Ιράκ είναι γείτονάς μας, δεν μπορούμε να το αλλάξουμε. Σύμφωνα με τη θρησκεία μας και λόγω των οικονομικών και κοινωνικών μας αναγκών, χρειαζόμαστε την ειρήνη περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο λαό της περιοχής. Αλλά η ειρήνη αυτή πρέπει να είναι διαρκής, πρέπει να είναι μία ειρήνη που θα αποθαρρύνει κάποιον άλλο επίδοξο εισβολέα, αλλά και το ίδιο το Ιράκ να επιτεθεί σ' εμάς ή οποιαδήποτε άλλη χώρα της περιοχής. Έχουμε πικρή πείρα από το είδος της ειρήνης που προτείνει το Ιράκ. Μπορώ να σας δείξω ντοκουμέντα όπου την ώρα που μιλάμε για ειρήνη χρησιμοποιούν χημικά όπλα ενάντια στον λαό μας και καταστρέφουν τις πόλεις μας. Ακόμα και τα ντοκουμέντα του ΟΗΕ επιβεβαιώνουν αυτά τα γεγονότα. Δεν πιστεύουμε τις προτάσεις τους για ειρήνη. Πιστεύω πως τις κάνουν για να ανανεωθούν και να μας ξαναεπιτεθούν. Δεν θα ήταν καθόλου φρόνιμο να ξεχάσουμε την εμπειρία των πέντε χρόνων του πολέμου. Αλλά θα είμαστε οι πρώτοι που θα δεχθούμε μια δίκαιη και διαρκή ειρήνη.

Πιστεύουμε όμως πως αυτός που επιτέθηκε πρέπει να τιμωρηθεί. Είμαστε διψασμένοι για ειρήνη. Τώρα που η χώρα είναι ανεξάρτητη, ο σάχης δεν υπάρχει πια, ο πλούτος μας δεν καταληστεύεται από τους ιμπεριαλιστές και μπορεί πια να χρησιμοποιηθεί για τη δική μας ανάπτυξη, σε μια ειρηνική ατμόσφαιρα θα μπορούσαμε να προοδεύσουμε περισσότερο. Όμως νιώθουμε πως ο τόπος μας δεν είναι ασφαλής και το πρώτιστο καθήκον μας είναι να τον κάνουμε ασφαλή.

- Η χώρα σας έχει θρηνήσει μισό περίπου εκατομμύριο νεκρούς, εκατοντάδες χιλιάδες άλλοι έχουν τραυματισθεί, ενώ οι πρόσφυγες εξαιτίας του πολέμου είναι περίπου τρία εκατομμύρια. Δεν νομίζετε πως ο ιρανικός λαός αργά ή γρήγορα θα κουραστεί να πολεμάει;

- Πιστεύουμε στα έθνη. Γιατί τα έθνη έχουν μια καθαρότητα που της έχουμε εμπιστοσύνη. Και αυτό είναι βασικό στοιχείο. Το έθνος μας είναι ειρηνόφιλο όπως όλα τα άλλα. Οι άνθρωποι θέλουν να ζουν ειρηνικά και ευτυχισμένα με τις οικογένειές τους και τα παιδιά τους. Αυτό ισχύει για κάθε φυσιολογικό άνθρωπο. Είναι ένα δικαίωμα δοσμένο από τον θεό και την φύση. Όταν όμως έχεις δεχθεί επίθεση, όταν σου έχουν κάψει το σπίτι και έχουν σκοτώσει τα παιδιά σου και δεν ξέρεις αν σφίγγοντας το χέρι αυτού που σου έκαψε το σπίτι, θα είσαι σίγουρος πως δεν θα σου ξαναεπιτεθεί αύριο, τότε τι κάνεις; Και βέβαια ο λαός μας θέλει να ζήσει ειρηνικά. Θα πληροφορηθήκατε τις διαδηλώσεις της τελευταίας Παρασκευής του Ραμαζανίου στην Τεχεράνη και τις άλλες πόλεις. Σύμφωνα με τα ειδησεογραφικά πρακτορεία ήταν οι εντυπωσιακότερες που είχαν γίνει ποτέ, τουλάχιστον τα τελευταία έξι χρόνια. Μερικές αναφορές μιλάνε για διαδηλώσεις μεγαλύτερες από αυτές της εποχής της επανάστασης. Μόνο στην Τεχεράνη έκαναν πορεία περίπου πέντε εκατομμύρια άνθρωποι. Ήρθαν στην διαδήλωση φορώντας τα σάβανά τους. Στο Ισπαχάν, από όπου κατάγομαι, πάνω από ενάμισυ εκατομμύρια άνθρωποι διαδήλωσαν την θέλησή τους ν' αγωνιστούν για μια δίκαιη ειρήνη. Όλα αυτά συνέβησαν τον περασμένο μήνα. Πιστεύω πως αυτή είναι η καλύτερη ένδειξη των διαθέσεων του λαού.

- Η Επιτροπή Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού έχει κατηγορήσει σε μια αναφορά τις δύο εμπόλεμες χώρες για παραβίαση της Συνθήκης της Γενεύης, σε ό,τι αφορά τους αιχμαλώτους πολέμου. Ποια είναι η άποψη της κυβέρνησής σας γι' αυτή την αναφορά;

- Πρόκειται για την αναφορά 5/16962. Μολονότι υπάρχουν πολλά πράγματα που θα έπρεπε να έχουν διευκρινιστεί σ' αυτή την αναφορά, ακόμα και αν την δεχθούμε, κατηγορούμαστε για ιδεολογική δουλειά μεταξύ των αιχμαλώτων, ενώ οι Ιρακινοί κατηγορούνται για διαφόρων ειδών απάνθρωπα βασανιστήρια όπως σπάσιμο δοντιών, τύφλωση, ηλεκτροσόκ, κρέμασμα από το ταβάνι και δάρσιμο με καλώδιο. Οι Ιρανοί αιχμάλωτοι που έχουν ανακριθεί έχουν βασανισθεί πολλές φορές. Άλλοτε για να δώσουν πληροφορίες κι άλλοτε απλά για να ταπεινωθούν. Τους έχουν κρεμάσει ανάποδα από ταβάνια και ανεμιστήρες, τους έχουν κάνει ηλεκτροσόκ σε διάφορα σημεία του σώματος, συμπεριλαμβανομένων και των γεν-

νητικών οργάνων, τους έχουν κάνει εγκαύματα με τσιγάρα και σε μερικές περιπτώσεις τους έχουν μαρκάρει με σίδερο. Επίσης έχουν αναφερθεί περιπτώσεις ευνουχισμών και σοδομισμών. Εμείς έχουμε κατηγορηθεί για άσκηση ψυχολογικής βίας. Με τον όρο ψυχολογική βία εννοούν πως οι Ιρακινοί αιχμάλωτοι διαβάζουν το Κοράνι ή άλλα θρησκευτικά δόγματα. Αλλά τι θέλουν να κάνουν; Είναι μουσουλμάνοι, τουλάχιστον οι περισσότεροι από αυτούς. Τι περιμένουν από μουσουλμάνους; Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι προσεύχονται πέντε φορές την ημέρα και διαβάζουν το Κοράνι. Πως μπορούν να μας κατηγορήσουν ότι τους αναγκάζουμε να το κάνουν. Αυτή είναι και η μοναδική κατηγορία που μας προσάπτουν.

- Μέρος του διεθνούς Τύπου, καθώς και η Κυβέρνηση των ΗΠΑ κατηγορούν τη χώρα σας για εξαγωγή της επανάστασης και για υπόθαλψη της "διεθνούς τρομοκρατίας". Ποια είναι η απάντηση της κυβέρνησής σας σ' αυτές τις κατηγορίες;

- Είμαστε οι πρώτοι που αντιτίθενται στη βίαιη εξαγωγή της επανάστασης. Είναι βέβαια αλήθεια ότι από τα μέσα της μαζικής ενημέρωσης ασκούμε συχνά βίαιη κριτική, όμως ποτέ δεν επεμβαίνουμε στα εσωτερικά ξένων χωρών. Δέχομαι πως εξηγούμε το νόημα της ισλαμικής επανάστασης, αλλά αυτό είναι όλο. Είμαστε ενάντια σε κάθε δραστηριότητα που βάζει σε κίνδυνο ανθρώπινες ζωές σ' οποιαδήποτε χώρα, από οποιαδήποτε οργάνωση. Θα ήθελα όμως να αναφερθώ σε μερικά σημεία σε σχέση με τη "διεθνή τρομοκρατία". Βλέπεις τους Ισραηλινούς, εννοώ τους σιωνιστές, να μπαίνουν στο Λίβανο όποτε θέλουν, να σκοτώνουν κόσμο και να μην θέλουν να φύγουν, κι ωστόσο, από την πείρα που υπάρχει, καμία διεθνής ρύθμιση και κανένα ψήφισμα διεθνούς οργανισμού δεν τους υποχρεώνει να επιστρέψουν στη χώρα τους. Που είναι τα δικαιώματα αυτού του λαού; Αν αυτός ο λαός προστατέψει τα δικαιώματά του, είναι τρομοκράτης; Κι όταν οι ΗΠΑ υποστηρίζουν το Ισραήλ σ' αυτές του τις δραστηριότητες, τι κάνουν; Οι ΗΠΑ έχουν τα μέσα να συκοφαντούν οποιονδήποτε κι αυτό ν' ακούγεται σ' όλη τη γη. Πού ακούγεται η φωνή αυτού του καταπιεσμένου λαού; Αν ψάξουμε να βρούμε τις ρίζες της τρομοκρατίας, θα φτάσουμε στο Ισραήλ και τις ΗΠΑ. Αλλά αυτούς κανείς δεν τους λέει τρομοκράτες. Αντίθετα κατηγορούν για τρομοκρατία τους μικρούς λαούς που αυτοαμύνονται. Όπως και να έχει είμαστε εναντίον σε κάθε μορφή τρομοκρατίας και σε κάθε δραστηριότητα που βάζει σε κίνδυνο ανθρώπινες ζωές, όπως αεροπειρατείες κλπ., γιατί έρχονται σε αντίθεση με τη θρησκεία μας και την πολιτική μας.

- Έχετε επαφές με την ιρακινή αντιπολίτευση;

- Υπάρχουν πολλοί Ιρακινοί που έρχονται σ' εμάς, διασχίζοντας το μέτωπο, και καταγγέλλουν το ιρακινό καθεστώς. Μερικοί από αυτούς είναι οργανωμένοι σε πολιτικές ομάδες που θέλουν να έρθουν σε επαφή με τον λαό μας. Υπάρχουν πολλές και διάφορες ομάδες Ιρακινών που έρχονται σε επαφή μαζί μας, Κούρδοι, Άραβες, πολλοί μάλιστα από αυτούς είναι διεθνώς ενεργοί κι έχουμε επαφές μαζί τους, όπως οι άλλες χώρες.

- Πιστεύω πως η κύρια αιτία της σύγκρουσης είναι ο έλεγχος του Στα

Ελ Αράμπ. Αν δεν επρόκειτο για μια σύγκρουση μεταξύ δύο εθνικισμών τόσο παλιά όσο αυτή του Αραβικού και του Περσικού, το πρόβλημα θα μπορούσε να λυθεί ειρηνικά;

- Δεν πιστεύουμε πως η αιτία του πολέμου είναι σύγκρουση εθνικισμών. Ακόμα και μέσα στο Ιράν, όπως και σε πολλές άλλες χώρες, υπάρχουν διάφορες εθνικές ομάδες, Άραβες, Κούρδοι, Τουρκομάνοι, Μπαλούς, Μπαχτιάρ, Λωρ. Όλοι αυτοί έχουν συμβιώσει ειρηνικά εδώ και χρόνια. Με τον ιρακινό λαό έχουμε πολλά κοινά σημεία. Πρώτα από όλα τη θρησκεία. Δεν πιστεύω λοιπόν πως πρόκειται για σύγκρουση εθνικισμών, μολονότι ο Σαντάμ Χουσεϊν προσπαθεί να την παρουσιάσει σαν τέτοια. Αλλά ακόμα και εκεί δεν έχει επιτυχία, γιατί πολλές προοδευτικές αραβικές χώρες, όπως η Συρία, η Λιβύη, η Αλγερία, δεν τον υποστηρίζουν. Άρα ο ισχυρισμός του είναι αναληθής. Σε ό,τι αφορά εμάς θεωρούμε πως έχουμε υποχρέωση να αποκρούσουμε την επίθεση που δεχθήκαμε. Με τον ιρακινό λαό έχουμε ζήσει ειρηνικά σαν αδελφοί μουσουλμάνοι λαοί εδώ και αιώνες.

- Τι όρους βάζετε για μια ειρήνη με το Ιράκ;

- Σε ιδιωτικές συζητήσεις αξιωματούχοι πολλών χωρών που ήρθαν σε επαφή με Ιρανούς κυβερνητικούς εκπροσώπους έχουν παραδεχθεί πως το Ιράκ μας επιτέθηκε. Επίσημα όμως αρνούνται να πουν ό,τι δηλώνουν κατ' ιδίαν. Αν είχαν το κουράγιο να το δηλώσουν επίσημα, δεν θα υπήρχε πρόβλημα. Έχουμε δεχθεί επίθεση και δεν αποδεχόμαστε καμία μεσολάβηση. Η επιστροφή στη διεθνώς αναγνωρισμένη μεθόριο, η ανταλλαγή των αιχμαλώτων και η πολεμική αποζημίωση είναι οι πρωταρχικοί μας όροι. Θέλουμε να είμαστε σίγουροι πως δεν θα υποστούμε ξανά επίθεση.

- Τι θα αποτελούσε για σας εγγύηση πως δεν θα ξαναδεχθείτε επίθεση;

- Αν ο επιδρομέας τιμωρηθεί, αν υποχρεωθεί ν' αποκαταστήσει τις ζημιές του πολέμου, δεν θα κάνει παρόμοιο εγχείρημα στο μέλλον. Το πρόβλημα είναι πως ο επιδρομέας δεν έχει πεισθεί για κάτι τέτοιο.

Χρονικό των γεγονότων

1980: Καταγγελία της Συμφωνίας του Αλγερίου του 1975 από το Ιράκ.

22/8/80: Το Ιράκ εισβάλλει στο Ιράν, μετά από μερικές εκατοντάδες μεθοριακών επεισοδίων.

9/1/81: Οι Πέρσες σταματούν την ιρακινή προέλαση.

9/1/81-Ιούνης 1982: Οι Πέρσες ανακαταλαμβάνουν σιγά-σιγά τα εδάφη τους. Τον Ιούνιο του 1981 ανατρέπεται νόμιμα ο εκλεγμένος πρόεδρος της Περσίας Μπανί Σαντρ. Οι Μουτζαχεντίν αρχίζουν ένοπλη αντίσταση. Δεκαπέντε χιλιάδες εκτελέσεις σε πενήντα μόνο μέρες.

Ιούνης 1982: Το Ιράκ ανακοινώνει την πλήρη αποχώρησή του από τα περσικά εδάφη.

6/82-4/84: Το Ιράν πραγματοποιεί οχτώ "τελικές επιθέσεις" για την ανα-

τροπή του Σαντάμ Χουσεϊν. Η κάθε μία από αυτές καταλήγει σε μακελειό με οχτώ έως σαράντα χιλιάδες Πέρσες νεκρούς. Οι ιρακινές απώλειες στις μάχες αυτές είναι υποτριπλάσιες. Το Ιράν καταγγέλλεται για χρησιμοποίηση στην πρώτη γραμμή του μετώπου παιδιών έντεκα έως δεκατεσσάρων χρονών.

Ανοιξη 1984: Οι Ιρακινοί αρχίζουν το συστηματικό βομβαρδισμό κάθε πλοίου που κατευθύνεται στο Ιράν. Οι χώρες του Κόλπου, που από την αρχή του πολέμου υποστηρίζουν οικονομικά το Ιράκ, αρνούνται να καταγγείλουν το γεγονός.

Αρχές 1985: Η γαλλική εφημερίδα Liberation αποκαλύπτει πως στη Σ. Αραβία και τη Β. Υεμένη γίνονται στρατολογίες μισθοφόρων για το Ιράκ. Το δημοσίευμα δεν διαψεύδεται. Το Ιράκ εντείνει τους βομβαρδισμούς των περσικών πόλεων.

Απρίλης 1985: Το Ιράν εξαπολύει την ένατη κατά σειρά "τελική επίθεση" που αποκρούεται. Ο απολογισμός της, τριάντα πέντε έως εβδομήντα χιλιάδες Πέρσες νεκροί και άγνωστος αριθμός Ιρακινών.

Συνέντευξη με τον Ιρακινό Πρεσβευτή κ. Ναμπίλ Ναζιέμ (13/8/85)

- *Εδώ και πέντε χρόνια η χώρα σας εισέβαλε στο Ιράν. Ποιοι ήταν οι λόγοι που σας οδήγησαν σ' αυτόν τον πόλεμο;*

- Πρώτα απ' όλα πρέπει να διορθώσουμε την ερώτηση. Κατ' αρχήν δεν είναι το Ιράκ που εισέβαλε στην Περσία. Ας ανατρέξουμε στα γεγονότα που συνέβησαν πριν από τις 4 Σεπτεμβρίου του 1980. Όλοι μας στην περιοχή καλωσορίσαμε το νέο περσικό καθεστώς. Η χώρα μας ήταν η πρώτη που χαιρέτησε την καθεστωτική αλλαγή για πολλούς λόγους. Πρώτα από όλα γιατί ο Χομεϊνί είχε ζήσει φιλοξενούμενος στο Ιράκ δεκατέσσερα χρόνια, και επομένως θα έπρεπε να διακατέχεται από φιλικά αισθήματα απέναντι στο Ιράκ και τον ιρακινό λαό. Δεύτερον είχαμε απαλλαγεί από το καθεστώς του σάχη που έπαιζε τον ρόλο του χωροφύλακα της περιοχής. Ωστόσο τα γεγονότα των πρώτων μηνών του 1979 μας έπεισαν πως η πολιτική της νέας περσικής ηγεσίας δεν διέφερε σε τίποτα από αυτή του σάχη όσο αφορά τις ηγεμονιστικές της διαθέσεις στην περιοχή. Το νέο καθεστώς χρησιμοποίησε τη θρησκεία σαν πρόσχημα για να επεκταθεί σε βάρος των γειτονικών του χωρών. Για να κυριαρχήσει στην περιοχή έπρεπε να επιτεθεί στο Ιράκ και να το καταλάβει. Πίστευε πως το Ιράκ ήταν το κλειδί για όλη την περιοχή και γι' αυτό εγκαίνιασε επιθετική πολιτική εναντίον του. Θέλαμε να αποφύγουμε την ένοπλη σύγκρουση με την Περσία και προσπαθήσαμε να πείσουμε τους ηγέτες της μ' όλα τα μέσα πως οι προκλήσεις αυτές θα βλάψουν και τους δύο λαούς. Δυστυχώς όμως οι ευχές μας απείχαν πολύ από τα σχέδιά τους. Οι περσικές δηλώ-

σεις, στις οποίες αναφερόταν ωμά η διάθεση να καταλάβουν το Ιράκ και να ανατρέψουν το ιρακινό καθεστώς, διαδέχονταν η μία την άλλη. Θα σας εφοδιάσουμε με μία λίστα - ντοκουμέντο που περιλαμβάνει όλες αυτές τις διαδηλώσεις. Τα λόγια έγιναν έργα. Στις αρχές του Σεπτεμβρίου του 1980 το Ιράν άρχισε να βομβαρδίζει τις παραμεθόριες ιρακινές πόλεις Χαρμπίν, Μεντέλη και Ζορμπατία, καθώς και οικονομικούς στόχους. Έκλεισαν τον περσικό εναέριο χώρο για την ιρακινή αεροπορία και άρχισαν να παρεμποδίζουν τη ναυτιλία μας. Επίσης η αεροπορία τους άρχισε να βομβαρδίζει πολιτικούς στόχους σε ιρακινό έδαφος. Όλα αυτά είναι καταγεγραμμένα στα περσικά ανακοινωθέντα. Την ίδια εποχή είχαμε μεγάλες συγκεντρώσεις περσικών στρατευμάτων κατά μήκος της μεθορίου. Ήταν φανερό ότι ετοίμαζαν επίθεση. Μεταξύ 4 και 22 Σεπτεμβρίου του 1980, το Ιράκ κατέβαλε κάθε δυνατή προσπάθεια για την ειρηνική διευθέτηση της κρίσης. Όμως η Περσία ήταν αποφασισμένη να επιτεθεί, γι' αυτό και η ιρακινή κυβέρνηση είχε καθήκον να προστατέψει τον λαό της. Έπρεπε λοιπόν να χτυπήσει τον εισβολέα πριν επιτεθεί αυτός. Γι' αυτό το Ιράκ χρησιμοποίησε το νόμιμο δικαίωμα της αυτοάμυνας, που κατοχυρώνεται από το Διεθνές Δίκαιο. Έτσι ο Ιρακινός στρατός μπήκε στα περσικά εδάφη να χτυπήσει τον περσικό στρατό πριν αυτός εισβάλλει στο Ιράκ. Δεν είμαστε λοιπόν εμείς υπεύθυνοι για το ξεκίνημα του πολέμου, γιατί στο χρονικό διάστημα μεταξύ 4 και 22 Σεπτεμβρίου του 1980 ήταν οι Πέρσες αυτοί που επέδραμαν επανειλημμένα στο Ιράκ. Όταν αναγκαστήκαμε να μπούμε στον πόλεμο, ο πρόεδρός μας δήλωσε κατ' επανάληψη ότι δεν έχουμε βλέψεις στα περσικά εδάφη και ότι είμαστε έτοιμοι για άμεση κατάπαυση του πυρός και για διαπραγματεύσεις ώστε να λυθεί ειρηνικά η κρίση, με τρόπο που να εξασφαλίζει τα κυριαρχικά δικαιώματα των δύο λαών. Αλλά η Περσία απέρριψε όλες αυτές τις προτάσεις. Στις 28 Σεπτεμβρίου του 1980 βγήκε η απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας, no 479, που καλεί τις δύο πλευρές να σταματήσουν τον πόλεμο και να αρχίσουν τις διαπραγματεύσεις. Η Περσία απέρριψε αυτή την πρόταση, ενώ το Ιράκ τη δέχτηκε. Και ενώ το Ιράκ συνέχιζε τις προτάσεις για ειρήνη, η Περσία τις απέρριψε όλες.

- *Μεταξύ των δύο χωρών υπάρχουν παλιές διαφορές. Μιλάω για την αμφισβήτηση από το Ιράκ της Συμφωνίας του Αλγερίου του 1975 και την απαίτηση του Ιράκ στις παραμονές του πολέμου για ένα δικαιότερο διακανονισμό του διαύλου του Στα Ελ Άραμπ. Θα ήθελα να επιμείνετε σ' αυτό το σημείο.*

- Οι διακανονισμοί των συνόρων μεταξύ του Ιράκ και της Περσίας έχουν γίνει από πολύ παλιά, από την εποχή της περσικής και της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Υπάρχουν πολύ παλιές συμφωνίες που ρυθμίζουν αυτό το θέμα. Σύμφωνα με όλες αυτές τις ρυθμίσεις το Στα Ελ Άραμπ θεωρούνταν ιρακινός ποταμός. Στα 1913 δόθηκαν στους Πέρσες δικαιώματα μπροστά από το λιμάνι του Αμπαντάν, ο ποταμός όμως παρέμεινε ιρακινός. Μετά από την ανεξαρτησία του Ιράκ στη δεκαετία του '20, η Περσία άρχισε να δημιουργεί πολλά προβλήματα στη ναυτιλία, ασκώντας μ'

αυτόν τον τρόπο πίεση για να πετύχει περισσότερα προνόμια. Στα 1937 υπογράφηκε μια νέα συμφωνία μεταξύ της περσικής και της ιρακινής κυβέρνησης. Η συμφωνία αυτή δεν αμφισβήτησε τα δικαιώματα του Ιράκ πάνω στο Στα Ελ Αραμπ, εξασφάλιζε όμως τα δικαιώματα των Περσών μπροστά από τα δύο λιμάνια του Αμπαντάν και του Αμαχαμάρ. Στα 1969 ο σάχης ακύρωσε αυτή τη συμφωνία μονομερώς και ζήτησε νέα προνόμια σε βάρος του Ιράκ. Μέχρι το 1975 υπήρχαν ουσιαστικές διαφορές με το καθεστώς του σάχη για την περιοχή του Στα Ελ Αραμπ και τα σύνορα στην ξηρά. Στα 1975 υπογράφηκε μια νέα συμφωνία που επανακαθόριζε τη συνοριακή γραμμή στην ξηρά και στο Στα Ελ Αραμπ. Εδώ οφείλουμε να ομολογήσουμε ότι το Ιράκ έχασε κάπως από αυτή την συμφωνία στην περιοχή του Στα Ελ Αραμπ. Ο σάχης εκμεταλλευόμενος την κατάσταση στο Ιράκ εκείνη την εποχή πέτυχε να πάρει τη μέση του ποταμού, που είναι και το βαθύτερο σημείο του. Από τη μεριά του έπρεπε να επιστρέψει στο Ιράκ ορισμένα αμφισβητούμενα εδάφη. Με την υπογραφή αυτής της συμφωνίας εμείς εκπληρώσαμε τις υποχρεώσεις μας. Στην ξηρά όμως υπήρχαν μερικές εκκρεμότητες ως προς την μεταφορά ορισμένων περιουσιών και τη μετοίκηση κάποιων ατόμων. Όταν ο Χομεϊνί ήρθε στην εξουσία, έπρεπε να τις ρυθμίσει. Όμως διακήρυξε πως τα εδάφη αυτά είναι περσικά και αρνήθηκε κάθε συζήτηση. Εμείς τότε τον πληροφορήσαμε, μέσω του πρεσβευτή μας στην Τεχεράνη, ότι σύμφωνα με τη Συμφωνία του Αλγερίου τα εδάφη αυτά ανήκουν στο Ιράκ και ότι από τη δική μας μεριά είχαμε εκπληρώσει όλες μας τις υποχρεώσεις σ' ό,τι αφορούσε το Στ Ελ Αραμπ. Ο Χομεϊνί όμως επέμενε στην αρχική του θέση, θέλοντας ταυτόχρονα να επωφεληθεί από τα προνόμια, που είχαν παραχωρηθεί στην Περσία, στο Στα Ελ Αραμπ. Απαιτήσαμε λοιπόν να συγκληθούν οι κοινές επιτροπές των δύο χωρών για την επίλυση της διαφοράς. Ποτέ δεν σκεφθήκαμε πως η βία είναι ο μόνος δρόμος για την επίλυση του προβλήματος. Τη χρησιμοποιήσαμε μόνο σαν αυτοάμυνα όταν αναγκαστήκαμε.

- Ο διεθνής Τύπος επικρίνει ιδιαίτερα την απόφαση της κυβέρνησής σας να βομβαρδίζει ιρανικές πόλεις. Ποια είναι η θέση σας σ' αυτό το ζήτημα;

- Κατ' αρχήν είναι οι Πέρσες αυτοί που άρχισαν να βομβαρδίζουν τις ιρακινές πόλεις. Και αυτό έχει γίνει πριν ακόμη ο στρατός μας μπει στα περσικά εδάφη. Επίσης οι ιρακινές μεθοριακές πόλεις είναι μέσα στο βεληνεκές των περσικών κανονιών και οι βομβαρδισμοί τους είναι συχνοί. Ο πιο πρόσφατος έγινε εχτές. Το Ιράκ έχει αναλάβει επανειλημμένες πρωτοβουλίες για μια συμφωνία μη βομβαρδισμού πολιτικών στόχων. Επίσης το 1983 κάναμε πρόταση για να σταματήσουν οι βομβαρδισμοί των ξένων πλοίων. Όταν όμως η Περσία εδώ και πέντε χρόνια επιμένει στον πόλεμο και θέλει να καταλάβει οπωσδήποτε το Ιράκ, δεν νομίζω ότι έχει κανείς το δικαίωμα να μας κατηγορήσει επειδή αυτοαμυνόμαστε και θέλουμε να προστατέψουμε τις πόλεις μας. Επιπλέον πιστεύουμε πως αυτός είναι ο μόνος τρόπος να εξαναγκάσουμε την Περσία να δεχθεί την ειρήνη. Την στιγμή που μιλάμε έχουν περάσει δύο μήνες χωρίς να έχουμε κάνει έστω

και ένα βομβαρδισμό σε βάρος περσικών πόλεων, ενώ οι Πέρσες βομβαρδίζουν καθημερινά όλες τις παραμεθόριες πόλεις μας. Όταν θα αναγκαστούμε να βομβαρδίσουμε τις περσικές πόλεις θα το κάνουμε. Όποιος μας κατηγορεί γι' αυτό πρέπει πρώτα να απευθυνθεί στο Ιράν και να το πείσει να δεχθεί την ειρήνη. Η θέση άμυνας στην οποία βρισκόμαστε μας δίνει το δικαίωμα να χτυπήσουμε μερικές πόλεις στο βάθος της Περσίας. Η πλευρά που επιμένει στη συνέχιση του πολέμου πρέπει να τιμωρηθεί, γιατί απειλεί την ασφάλεια τόσο στην περιοχή όσο και στον υπόλοιπο κόσμο. Το Ιράκ θέλει πραγματικά την ειρήνη, οι προτάσεις μας για μια μόνιμη και δίκαιη ειρήνη έχουν γνωστοποιηθεί από καιρό και είμαστε οποιαδήποτε στιγμή έτοιμοι να την υπογράψουμε. Αν ήσασταν στη θέση μας τι θα κάνατε;

- Υπάρχει ένα άλλο θέμα για το οποίο το Ιράκ έχει επικριθεί σφοδρά από τον διεθνή Τύπο. Μιλάω για τη χρήση από μέρους του χημικών όπλων κατά την διάρκεια των περσικών επιθέσεων την άνοιξη του '84, καθώς επίσης και για μια έκθεση του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού που κατηγορεί τις δύο εμπόλεμες χώρες για παραβίαση της Συνθήκης της Γενεύης σ' ό,τι αφορά τη συμπεριφορά απέναντι στους αιχμαλώτους. Ποιες είναι οι Ιρακινές θέσεις σ' αυτά τα ζητήματα;

- Κατ' αρχήν δεν χρησιμοποιήσαμε ποτέ χημικά όπλα. Αυτά είναι περσικοί ισχυρισμοί που δεν αποδείχθηκαν ποτέ - και στοχεύουν στη δυσφήμιση του Ιράκ. Σ' ό,τι αφορά τους αιχμαλώτους υπάρχει μια απλή απόδειξη της απάνθρωπης συμπεριφοράς των Περσών σε βάρος των αιχμαλώτων. Το Ιράν δεν δέχθηκε να συνεργασθεί με τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό. Έχει εκτελέσει αιχμαλώτους μπροστά στα μάτια των εκπροσώπων του, πράγμα που ανάγκασε την επιτροπή του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού να σταματήσει την δουλειά της στην Περσία. Οι Ιρακινοί αιχμάλωτοι υφίστανται σωματικά και ψυχολογικά βασανιστήρια, ζουν κάτω από άθλιες συνθήκες, μέχρι τώρα δεν έχουν δοθεί τα ονόματά τους στον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό, δεν μπορούν να αλληλογραφήσουν με τις οικογένειές τους, από καιρό σε καιρό εκτελούνται μερικοί από αυτούς, ενώ άλλοι ακρωτηριάζονται. Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός έχει κάνει αναφορές για όλα αυτά. Τον περασμένο Οκτώβρη ο πρόεδρος της επιτροπής του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού κάλεσε όλους τους εκπροσώπους των διπλωματικών σωμάτων στη Γενεύη και τους απηύθυνε έκκληση να επέμβουν δια μέσου των κυβερνήσεών τους για την προστασία των Ιρακινών αιχμαλώτων. Αυτή η συμπεριφορά των Περσών αποτελεί κατάφωρη παραβίαση της Συνθήκης της Γενεύης. Σ' ό,τι αφορά τους Πέρσες αιχμαλώτους στο Ιράκ η συμπεριφορά απέναντί τους είναι εντελώς διαφορετική [...]. Έχουν γράψει για την ιατρική περίθαλψη που τους προσφέρεται, για τη διοργάνωση αθλητικών δραστηριοτήτων στα στρατόπεδα των αιχμαλώτων, τη δημιουργία σχολείων που οι αιχμάλωτοι μαθαίνουν αραβικά και περσικά, ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός κάνει τακτικές επισκέψεις στις εγκαταστάσεις τους, διακινεί την αλληλογραφία τους με τις οικογένειές τους. Τα τελευταία χρόνια πολλοί δημοσιογράφοι κάθε υπηκοότητας έχουν επισκεφθεί τα

στρατόπεδα αιχμαλώτων και έχουν πάρει συνεντεύξεις από αυτούς. Εμείς βλέπουμε τους Πέρσες αιχμαλώτους ως ανθρώπους, έχουμε κάνει πολλές προτάσεις στον ΟΗΕ για ανταλλαγή τους το ταχύτερο δυνατό, γιατί μερικοί από αυτούς έχουν περάσει στην αιχμαλωσία σχεδόν πέντε χρόνια. Γι' αυτό πρέπει να επιστρέψουν στις πατρίδες τους. Στον τομέα αυτό έχουμε αναλάβει πολλές πρωτοβουλίες και έχουμε επιστρέψει μέσω του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού Πέρσες αιχμαλώτους χωρίς κανένα αντάλλαγμα.

- Θα ήθελα να αναφερθώ στις συμφωνίες που έχει κάνει τον τελευταίο καιρό η κυβέρνησή σας με διάφορες κουρδικές οργανώσεις, χωρίς όμως να μπορέσει καμία να σταθεί πάνω από μερικές μέρες. Από την άλλη η χώρα σας έχει δώσει το ελεύθερο στον τουρκικό στρατό να κάνει εκκαθαριστικές επιχειρήσεις εναντίον των Κούρδων ανταρτών σε ιρακινά εδάφη. Δεν νομίζετε ότι η δεύτερη αυτή απόφαση είναι κατά πολύ υπεύθυνη για την αποτυχία των διαφόρων προσπαθειών συμφιλίωσης με τους Κούρδους;

- Εμείς δεν έχουμε κάνει συμφωνίες με Κούρδους, γιατί οι συμφωνίες υπογράφονται μεταξύ δύο μερών τα οποία διαφωνούν. Εμείς είμαστε ένας λαός. Τόσο οι Κούρδοι όσο και οι Ιρακινοί δέχθηκαν τις πιέσεις των ιμπεριαλιστών στα παλαιότερα χρόνια, όπως και από τις δικτατορικές κυβερνήσεις. Όλοι οι Ιρακινοί, και των Κούρδων συμπεριλαμβανομένων, αγωνίστηκαν για τη δημοκρατία. Κι όταν έγινε στο 1968 η επανάσταση, επικεφαλής της οποίας ήταν το Σοσιαλαραβικό Κόμμα Μπάαθ, παραχωρήθηκε πλήρης αυτονομία στους Κούρδους του Ιράκ στα πλαίσια του ιρακινού κράτους. Στην περίοδο 1970-1974 μπήκαν οι βασικές αρχές που διέπουν το καθεστώς της αυτονομίας. Το 1974 συμπληρώθηκε το καταστατικό της αυτονομίας, σχηματίστηκε ένα εκτελεστικό συμβούλιο, εκλέχθηκε τοπικό κοινοβούλιο με νομοθετικές αρμοδιότητες και δημιουργήθηκαν οι διοικητικές υπηρεσίες της αυτόνομης περιοχής. Υπάρχει μορφωτική, οικονομική διοίκηση κλπ., η άμυνα και η διακυβέρνηση παραμένουν στα χέρια της κεντρικής εξουσίας. Πέρα από την αυτονομία την οποία απολαμβάνουν οι Κούρδοι, συμμετέχουν και στην κεντρική εξουσία. Ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, τέσσερις υπουργοί και πολλά μέλη της εθνοσυνέλευσης είναι Κούρδοι. Πέρα από όλα αυτά τα κουρδικά θεωρούνται δεύτερη γλώσσα του Ιράκ. Υπάρχουν ραδιοσταθμός και τηλεόραση που εκπέμπουν στα κουρδικά, υπάρχουν εφημερίδες που εκδίδονται στα κουρδικά, τα μαθήματα στα σχολεία του Βόρειου Ιράκ γίνονται στα κουρδικά, υπάρχει κουρδικό πανεπιστήμιο. Πιστεύουμε ότι η βασική αποστολή της κυβέρνησης είναι η εξασφάλιση της ενότητας όλων των Ιρακινών, θεωρούμε πως το σημερινό καθεστώς αυτονομίας του Κουρδιστάν είναι αποτέλεσμα μιας πίστης και μιας ιδεολογίας. Δεν μπορώ να πω ότι όλοι οι Κούρδοι είναι ικανοποιημένοι, όμως πολλοί από αυτούς που αντιδρούν υποκινούνται από το εξωτερικό και είναι μια ελάχιστη μειοψηφία που προσπαθεί να δυσφημίσει το Ιράκ. Μπορώ να πω, κι εσείς να βεβαιωθείτε από διεθνείς μαρτυρίες, ότι πραγματικά οι Κούρδοι του Ιράκ απολαμβάνουν

πλήρη αυτονομία. Εμείς αυτή την περίοδο διεξάγουμε έναν αμυντικό πόλεμο με την Περσία. Και την στιγμή που το Ιράν σφάζει στην κυριολεξία τους κουρδικούς πληθυσμούς που ζουν στα εδάφη του, προσπαθεί να χρησιμοποιήσει μερικούς Κούρδους του Ιράκ εναντίον μας. Υπάρχουν λοιπόν Κούρδοι που πρόδωσαν την πατρίδα τους και σήκωσαν τα όπλα για να πολεμήσουν τον κουρδικό και τον ιρακινό λαό με την υποστήριξη της Περσίας. Έχουν τις βάσεις τους σε μια μικρή ορεινή δύσβατη περιοχή στα σύνορα της Τουρκίας, του Ιράκ και της Περσίας. Γι' αυτό υπάρχει σε μερικές περιπτώσεις συνεργασία μεταξύ των στρατιωτικών δυνάμεων των συνόρων, των δύο χωρών, όπου παλιότερα οι δυνάμεις μας είχαν συνεργασθεί με το Ιράν στην καταδίωξη των τρομοκρατών. Και αυτό γίνεται σε πολλά κράτη του κόσμου. Δεν έχουμε σκοπό να υπαναχωρήσουμε σ' ό,τι προσφέρουμε στον κουρδικό λαό και δεν θα επιτρέψουμε στους εαυτούς μας να εγκαταλείψουν τις αρχές τους.

- *Ποιες είναι οι σχέσεις της κυβέρνησής σας με την ιρανική αντιπολίτευση;*

- Στην πραγματικότητα μας ενδιαφέρει να έχουμε καλές σχέσεις με τον περσικό λαό. Μας ενδιαφέρει να έχουμε καλές σχέσεις με τον Χομεϊνί. Γι' αυτό και καταβάλλουμε κάθε προσπάθεια για την ειρήνη. Ό,τι περνάει από το χέρι μας να κάνουμε για το κοινό συμφέρον του περσικού και του ιρακινού λαού το κάνουμε. Και φαίνεται πως η περσική αντιπολίτευση αγωνίζεται και αυτή για την ειρήνη, για να ξαναχτιστεί η Περσία και να συμβιώσουν οι δύο χώρες ειρηνικά. Σ' αυτό συμφωνούμε μαζί της.

- *Ποιες είναι από τη μεριά της χώρας σας οι προϋποθέσεις για μια οριστική ειρήνη;*

- Τον προηγούμενο Ιούνιο ο πρόεδρος μας έκανε δηλώσεις τονίζοντας όλες τις παλιότερες προτάσεις του Ιράκ για την ειρήνη και καθόρισε την ιρακινή αντίληψη για την ειρήνη που συνοψίζεται στα εξής σημεία: 1) Άμεση κατάπαυση του πυρός. 2) Απελευθέρωση και ανταλλαγή αιχμαλώτων. 3) Επιστροφή των στρατιωτικών δυνάμεων στα διεθνή σύνορα. 4) Άμεση έναρξη διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο χωρών που θα βασιστούν στην καλή πίστη, τη μη επέμβαση στις εσωτερικές υποθέσεις του άλλου και τον σεβασμό των επιλογών του. 5) Υπογραφή συμφώνου ειρήνης που θα εξασφαλίζει την ειρήνη και την ασφάλεια στην περιοχή. Αυτή είναι η αντίληψή μας για την ειρήνη και δεν είναι καινούρια. Είναι η ίδια που ήταν και πριν από τις 4 Σεπτεμβρίου του 1980. Αυτό που θέλουμε είναι να σταματήσει ο πόλεμος, να κάτσουμε στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, να επιλύσουμε όλες τις διαφορές μας ειρηνικά και να ζήσουν οι δύο λαοί ευτυχισμένοι:

- *Όταν λέτε διεθνή σύνορα εννοείτε αυτά του 1975;*

- Τα διεθνή σύνορα καθορίζονται από πολλές συνθήκες, ανάμεσα στις οποίες είναι και αυτή του 1975 που ακυρώθηκε μονομερώς από την Περσία. Τώρα μπορούμε να κάνουμε μια τελική συμφωνία που θα λάβει υπόψη της όλα τα δικαιώματα των δύο χωρών. Δεν θέλουμε να βλάψουμε τα δικαιώματα του περσικού λαού και δεν μπορούμε να παραχωρήσου-

με τα δικαιώματα του λαού μας. Δείτε τις θετικές θέσεις που πήρε το Ιράκ απέναντι σ' όλες τις προτάσεις ειρήνης και τις θέσεις της Περσίας που τις απέρριψε όλες. Αυτά υπάρχουν στα διεθνή ντοκουμέντα. Υπάρχουν επίσης επίσημες δηλώσεις των Περσών. Αυτό που ζητάμε από τους δημοσιογράφους είναι να ασκήσουν πιέσεις σ' αυτούς που αρνούνται την ειρήνη, που δυστυχώς είναι οι Πέρσες, για να αναγκαστούν να τη δεχτούν. Γι' αυτό απευθύνουμε έκκληση στον ελληνικό λαό να συμπαρασταθεί στον ιρακινό και στον περσικό λαό, στην προσπάθειά τους να πείσουν την ιρανική κυβέρνηση να δεχτεί ειρήνη.

(Περιοδικό "Τέταρτο", Οκτώβριος 1985)

Κείμενα Πολιτικού Λόγου

Του Γ. Μπαμπινιώτη

Τις ημέρες αυτές "βομβαρδιζόμαστε" πάλι με όγκους κειμένων πολιτικού λόγου, προφορικού και γραπτού, που παράγονται σε πολύ συγκεκριμένες συνθήκες επικοινωνίας, στην επικοινωνία των πολιτικών με τους πολίτες σε παραμονή εκλογών. Πρόκειται για προφορικά ή γραπτά κείμενα που επιδιώκουν να οδηγήσουν τον πολίτη σε συγκεκριμένη πράξη: στην υπερψήφιση, συνήθως, ενός ορισμένου πολιτικού κόμματος. Είναι, νομίζω, ενδιαφέρον να δούμε πώς λειτουργεί στον τόπο μας αυτού του είδους η επικοινωνία που εντάσσεται μέσα στους γενικότερους κανόνες της επικοινωνίας και του "πολιτικού παιχνιδιού".

Το πολιτικό κείμενο είναι κατ' εξοχήν μορφή λόγου όπου ισχύει η θέση του φιλοσόφου της γλώσσας John Austin, ότι ο ανθρώπινος λόγος δεν είναι απλές προτάσεις, που περιγράφουν την πραγματικότητα, αλλά "πράξεις ομιλίας" (speech acts) που οδηγούν, με τη σειρά τους, σε συγκεκριμένες ενέργειες ή πράξεις (J. Austin, *How to do things with words*, 1962). Και βέβαια αυτή την καίρια πλευρά της γλωσσικής επικοινωνίας του ανθρώπου ως αφετηρίας πράξεων και του γλωσσικού κειμένου ως επίλυσης προβλημάτων έχουν τονίσει πολλοί μελετητές της επικοινωνίας, από τους αρχαίους Έλληνες ρήτορες και σοφιστές μέχρι γνωστούς σύγχρονους σημειολόγους και θεωρητικούς της επικοινωνίας, όπως ο U. Eco, ο J. Searle ή ο R.A. de Beaugrande. Με ποιους τρόπους όμως μπορεί ένα πολιτικό κείμενο υπό την πίεση του χρόνου, δηλ. σε παραμονές εκλογών, να φέρει επικοινωνιακό αποτέλεσμα, να οδηγήσει μ' άλλα λόγια, στην επιδιωκόμενη πολιτική πράξη;

Δύο είναι οι κύριες τακτικές στον σχεδιασμό και την παραγωγή ενός τέτοιου κειμένου (λόγου): α.) η επίπονη, σύνθετη και απαιτητική τακτική της πειθούς· β.) η πρόχειρη, βολική και πολυχρησιμοποιημένη στον τόπο μας τακτική του φανατισμού. Πρόκειται για κειμενικές - επικοινωνιακές τακτικές που στηρίζονται, αντίστοιχα, στην έντιμη και επίμοχθη απο-

δεικτική διαδικασία του επιχειρήματος η πρώτη, στην εύκολη και πονηρή κατάχρηση του συνθήματος η δεύτερη. Και οι δύο οδηγούν επικοινωνιακά σε πράξη. Η μια σε "πράξη μετά λόγου" και η άλλη σε "ά-λογη" ή και "παρά λόγον" (παράλογη) πράξη.

Η επιλογή αυτής ή εκείνης της μορφής επικοινωνίας, ενός κειμένου που έχει σκοπό να πείσει ή ενός κειμένου που θέλει να φανατίσει, είναι βεβαίως συνάρτηση του ομιλητή - πολιτικού και του δέκτη - πολίτη, των δύο σταθερών αυτών πόλων της πολιτικής επικοινωνίας. Με άλλα λόγια, είναι συνάρτηση των προθέσεων του δημιουργού του κειμένου και των απαιτήσεων και προσδοκιών του αποδέκτη του κειμένου, εν προκειμένω του Έλληνα πολίτη. Δεν συντάσσεις ένα κείμενο πειθούς, αν δεν πιστεύεις στον έντιμο πολιτικό διάλογο. Όπως πάλι δεν μπορείς να φανατίσεις με οποιεσδήποτε κειμενικές τεχνικές πολιτικά ώριμους ακροατές ή αναγνώστες που δεν προσφέρονται για φανατισμό.

Ένα πολιτικά και επικοινωνιακά έντιμο κείμενο πρέπει να αποσκοπεί στο να παράσχει στον δέκτη - πολίτη τόσες και τέτοιες πληροφορίες (με το πιο γενικό περιεχόμενο του όρου "πληροφορία") που θα τον βοηθήσουν να οργανώσει σωστά, να ανακατατάξει ή και να μεταβάλει ριζικά τον δικό του κόσμο των πληροφοριών, δηλ. τη γνώση, τις αντιλήψεις, τη στάση και τις πράξεις του. Γι' αυτό ένα σωστό κείμενο πολιτικού λόγου πρέπει να στηρίζεται σε δύο βασικούς κειμενικούς άξονες: τη συνεκτικότητα και την πληροφορικότητα.

Πρέπει να διαθέτει αυστηρή αλληλουχία λογικών νοημάτων και συγχρόνως υψηλή πληροφορικότητα, δηλ. επαρκείς, σημαίνουσες, καίριες για τη λήψη αποφάσεων πληροφορίες. Πληροφορίες ελεγμένου κύρους που να προάγουν ουσιαστικά τη γνώση του δέκτη, ώστε να μπορεί πάνω τους να στηρίξει την κριτική και τον διάλογο. Πολίτης απληροφόρητος ή παραπληροφορημένος είναι μεν φανατικός οπαδός πολιτικών ανδρών και κομμάτων, αλλά είναι και εξ ορισμού ανίκανος να αντιμετωπίσει κριτικά ένα πολιτικό κείμενο. Υπάρχει και στην πολιτική επικοινωνία ο "επαρκής αναγνώστης" του Montaigne, ο γνώστης των πολιτικών κειμένων, προσώπων και πραγμάτων, γεγονότων και καταστάσεων. Αυτός είναι και ο ενεργητικός, δηλ. ο κριτικός, δέκτης του πολιτικού κειμένου, σε αντίθεση με τον απαθή ή παθητικό αποδέκτη του.

Υπό τις προϋποθέσεις αυτές μπορούμε να μιλάμε για πολιτικό λόγο πειθούς για πολιτικό κείμενο που δια-λέγεται και δεν λέγεται απλώς. Η δε βάση ενός τέτοιου διαλεκτικού πολιτικού κειμένου, η βάση της συνεκτικότητας που επιβάλλεται να διαθέτει, είναι η επιχειρηματολογία, λογισμοί και συλλογισμοί, σκέψεις, κρίσεις και επικρίσεις που τίθενται, συζητούνται, αιτιολογούνται και αποδεικνύονται βάσει των όρων της λογικής και των συνθηκών της πραγματικότητας ως αληθείς ή ψευδείς. Αλλιώς, οι λόγοι γίνονται λόγια ή ευτελίζονται και σε "λόγια του αέρα".

Αλλιώς, ο πολιτικός δεν αρθρώνει πολιτικό, δηλ. κριτικό και αποδεικτικό, λόγο, που θα πει πειστικά επιχειρήματα, αλλά εκστομίζει λόγια, ύβρεις, κατηγορίες, αναπόδεδεικτους ισχυρισμούς και αστήρικτες προτρο-

πές, δηλ. συνθήματα. Και τότε είναι που ο πολιτικός μεθίσταται από την τάξη του υπεύθυνου πολιτικού άνδρα στην κατάσταση του ανεύθυνου πολιτικάντη. Αναγνωριστικά γλωσσικά-δομικά χαρακτηριστικά των αντιστοίχων μορφών του πολιτικού λόγου, του επιχειρηματολογικού και του συνθηματολογικού, είναι η χρήση καλά οργανωμένου υποτακτικού λόγου στην πρώτη περίπτωση, η προσφυγή στον "ανυπότακτο", χαλαρό λογικά, παρατακτικό ή ασύνδετο λόγο στη δεύτερη.

Ο πολιτικός λόγος της πειθούς χρησιμοποιεί, όπως και ο αυστηρός επιστημονικός λόγος, το αίτιο και το αιτιατό, τις ενέργειες και τα αποτελέσματα, τα κίνητρα, τις προθέσεις και τους σκοπούς, τις χρονικές συνθήκες και προοπτικές, τα λογικά δεδομένα, τη σύγκριση και την υπόθεση, τις επιφυλάξεις, τις παραχωρήσεις και τους ενδοιασμούς. Χρησιμοποιεί γενικά μορφές προσεκτικού, απαιτητικού λόγου με λογική υποστήριξη και αποδεικτικότητα, μια και είναι η κατ' εξοχήν μορφή επικοινωνίας που απευθύνεται και ενεργοποιεί τη λογική και την κριτική σκέψη του αποδέκτη.

Αντίθετα, το συνθηματολογικό πολιτικό κείμενο ενεργοποιεί το θυμικό του ακροατή-αναγνώστη, κινητοποιεί τα συναισθήματα και τον βιωματικό του κόσμο, παρακάμπτοντας, κατά κανόνα, τη λογική του κρίση. Στη συναισθηματολογία τα μνημοτεχνικά επικοινωνιακά χαρακτηριστικά του ρυθμού και της ομοιοκαταληξίας, και προ πάντων η συντομία και περιεκτικότητα του ελλειπτικού και αποσπασματικού λόγου χρησιμοποιούνται στο έπακρον. Το σύνθημα ως στρατηγική του ατομικού προφορικού πολιτικού λόγου χρησιμοποιείται, κατά κανόνα, ως ρητορικό τέχνασμα που αποσκοπεί να εξάψει τον φανατισμό του πολιτικού ακροατηρίου, αμβλύνοντας τον κριτικό έλεγχο των λεγομένων. Διαφορετικά λειτουργεί το σύνθημα στην προφορική πολιτική έκφραση της ομάδας, όπου αποτελεί κύριο επικοινωνιακό μηχανισμό, ιδίως στον διεκδικητικό λόγο. Το ομαδικό σύνθημα στην πολιτική διαδήλωση, τηρουμένων των αναλογιών, παράγεται και λειτουργεί όπως το δημοτικό τραγούδι! Είναι προϊόν ανώνυμου "δημιουργού" που εκφράζει το ευρύτερο λαϊκό αίσθημα, εν προκειμένω το αίσθημα της πολιτικής ομάδας. Άλλωστε, το μαζικό σύνθημα του πολιτικού λόγου έχει τα γενικότερα χαρακτηριστικά του ποιητικού λόγου: μέτρο και ρυθμό, ομοιοκαταληξία, ελλειπτικότητα και υπαινικτικότητα και, προ πάντων, έντονη βιωματική φόρτιση.

Κάθε πολιτικό κείμενο διέπεται σε όλη του την έκταση από τις συγκεκριμένες προθέσεις του δημιουργού του και είναι στην πραγματικότητα το "επικοινωνιακό όχημα" που χρησιμοποιείται για να οδηγήσει τον ακροατή-αναγνώστη σε συγκεκριμένη πράξη. Όσο πιο συνειδητοποιημένος, ενημερωμένος και πολιτικά ώριμος είναι ο δέκτης-πολίτης, τόσο δυσκολότερο είναι να παρασυρθεί από ρητορικές εξάρσεις και λεκτικά πυροτεχνήματα, και τόσο μεγαλύτερες είναι οι απαιτήσεις του στον πολιτικό λόγο. Απαιτεί να πληροφορηθεί και να κρίνει τον πολιτικό σχεδιασμό του ομιλητή και τους τρόπους με τους οποίους θα τον πραγματοποιήσει. Ένας τέτοιος πολίτης δεν αρκείται σε ιδεολογικές αοριστολογίες και πο-

λιτικές κατασκευές, σε στείρες αντιπαραθέσεις και ακαθόριστα θεωρητικά πλαίσια. Δεν τον συγκινεί το όραμα αλλά το πρόγραμμα. Δεν ξεγελιέται από κραυγαλέες λεκτικές παροχές και υποσχέσεις. Ο πόλεμος των λόγων τον αφήνει αδιάφορο.

Η διακειμενική μνήμη του πολιτικού δέκτη (τι έχει από παλιά ακούσει και τι του έχουν επανειλημμένα υποσχεθεί) λειτουργεί απωθητικά σ' ένα δεοντικοπολιτικό κείμενο, σ' ένα κείμενο δηλ. που εξικνείται σε ευχές, αφορισμούς και υποσχέσεις. Η δε μονίμως υποτιμωμένη κρίση του αντιδρά αυτόματα και λειτουργεί ως μηχανισμός αμύνης σε κάθε λογής παραπλανητικά επικοινωνιακά τεχνάσματα. Ο επαρκής πολιτικός δέκτης. Ο άλλος, ο εθισμένος στην πολιτική των ύβρεων και ηδονιζόμενος με τον ευτελισμό των πολιτικών του αντιπάλων, ο πολίτης που τα συνθήματα, οι παροχές και οι υποσχέσεις για μελλοντικούς παράδεισους έχουν αμβλύνει και τη μνήμη και την κρίση του, αυτός ο πολιτικός δέκτης, θύμα και έρμαιο των κειμένων του φανατισμού, παραπαίει επικοινωνιακά και αχρηστεύεται πολιτικά.

Ο αναγνώστης των γραμμών αυτών εν όψει των εκλογών και εν είδει γλωσσικής δοκιμασίας ("τεστ") καλείται να αναλογισθεί και να κρίνει σε ποιον επικοινωνιακό χώρο κατατάσσονται τα πολιτικά κείμενα που του προσφέρονται αυτές τις μέρες, συνάγοντας τα δικά του συμπεράσματα για τους παραγωγούς αλλά και τους προαγωγούς του πολιτικού λόγου στον τόπο μας.

(Εφημερίδα "Το Βήμα", 11 Ιουνίου 1989)

4. Η ΠΕΙΘΩ ΣΤΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΛΟΓΟ

Κείμενο: Ι. Μανωλεδάκη,
(σχετικά με τη θανατική ποινή)

σ. 84 Ο συγγραφέας οργανώνει το κείμενό του ως εξής: Στην αρχή παρουσιάζει τα κυριότερα επιχειρήματα για την κατάργηση της θανατικής ποινής και στη συνέχεια επιχειρεί να τα αντικρούσει ένα προς ένα. Υπάρχει μια κλιμάκωση στην πορεία της ανατροπής των επιχειρημάτων που προχωρεί από τα σημαντικότερα στα λιγότερο σημαντικά επιχειρήματα.

σ. 85 Η παραγραφοποίηση του κειμένου μπορεί να γίνει ως εξής: μετά την πρώτη ευδιάκριτη παράγραφο, κάθε ανατροπή επιχειρήματος, θα αποτελεί άλλη παράγραφο.

Εννοείται ότι η συνοχή των παραγράφων μεταξύ τους θα γίνει με διάφορες διαρθρωτικές λέξεις.

► Στο απόσπασμα αυτό ο συγγραφέας εξουδετερώνει από την αρχή το επιχείρημα για την κατάργηση της θανατικής ποινής χαρακτηρίζοντάς το "μεταφυσικό": για να στηρίξει το χαρακτηρισμό του, χρησιμοποιεί αλληπάλληλες αντιπαραθέσεις δύο θέσεων, τις οποίες στη συνέχεια ανατρέπει μία προς μία· με τον τρόπο αυτό καταλήγει στο συμπέρασμά του που αποκτά μεγαλύτερη πειστικότητα, επειδή το βασίζει στη νομική ερμηνεία του θέματος.

► Στον επίλογο του κειμένου ο τόνος είναι φορτισμένος συναισθηματικά. Έτσι δεν ευθυγραμμίζεται με τον τόνο του υπόλοιπου κειμένου που είναι περισσότερο απρόσωπος και αντικειμενικός.

σ. 85 ► Ειδικό λεξιλόγιο

■ δικαστική επιμέτρηση, δικαστική πλάνη, κρατική εξουσία, συνταγματική / αντισυνταγματική διάταξη, το απαραβίαστο της ανθρωπίνης προσωπικότητας, ανασταλτικό αποτέλεσμα, ισόβια κάθειρξη, χρηματική ποινή, έκδοση πλανημένων δικαστικών αποφάσεων, επιβολή ποινής, νομική απαγόρευση, το δίκαιο, έννομη τάξη, νομική προστασία, αυτοπροστασία, ετεροπροστασία, κανόνες του Συντάγματος.

► α.) θέση του συγγραφέα: 1η παραγρ. "Ο βασικός τρόπος ... δύο προσώπων"
β.) τεκμήρια που επικαλείται: Από τη 2η-11η παράγρ. "Τα σήματα του λόγου... αυτόκτονης λογικής"

Σύγκριση του κειμένου του Ι. Μανωλεδάκη με το κείμενο της Διεθνούς Αμνηστίας.

Το πρώτο κείμενο, που προέρχεται από το βιβλίο του Ι. Μανωλεδάκη "Γενική Θεωρία του ποινικού δικαίου", τονίζει τη νομική διάσταση του θέματος και χρησιμοποιεί, ως επιστημονικό κείμενο, την ανάλογη γλωσσική ποικιλία και την επίκληση στη λογική. Από την άλλη μεριά, το δεύτερο κείμενο, που είναι απόσπασμα από την ετήσια έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για την κατάργηση της θανατικής ποινής, αναλύει το θέμα με βάση την Παγκόσμια Διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το κείμενο αυτό εντάσσεται στο πλαίσιο της εκστρατείας της Διεθνούς Αμνηστίας για την κατάργηση της θανατικής ποινής και επομένως απευθύνεται στη λογική, αλλά και στο συναίσθημα του δέκτη και χρησιμοποιεί ανάλογη γλωσσική ποικιλία.

Κείμενο: "Η ανθρωπική αρχή ή η ύπαρξη σκοπιμότητας στο Σύμπαν", Γ. Γραμματικάκη

2. Στις παραγράφους 2,3,5,6,7,8 φέρνει ως επιχειρήματα τις επιστημονικές παρατηρήσεις και απόψεις (παράγρ.12,13), θέτει ερωτήματα και καταλήγει (παράγρ. 15-17) σε κάποια συμπεράσματα.

3. Τα αδύνατα σημεία της ανθρωπικής αρχής: "Το Σύμπαν φαίνεται εξαιρετικά σπάταλο". "Ο αναγνώστης θα διακρίνει στοιχεία μεταφυσικά ή και ενδόμυχες ανθρώπινες αδυναμίες".

Τα πλεονεκτήματα του ανθρωπικού αξιώματος: "έχει πέραν από το επιστημονικό του ενδιαφέρον, μια ηθική δικαίωση ... αποκλειστικότητα".

4. Ερωτήματα: παράγραφος 11 ("το ριζικότερο ερώτημα"). Απάντηση στις παραγράφους 12,13 με την θεωρία του Wheeler και τη γάτα του Schrodinger. Παράγρ. 14 ερώτημα. Απάντηση στην παραγρ. 15: "Το Σύμπαν μας είναι ένα από τα πολλά, μπορεί και άπειρα άλλα σύμπαντα". Παράγρ. 15 ερώτημα. Απάντηση πάλι στην παράγραφο 15 "Πιθανόν ακόμη ... όλου".

5. Η άποψη του συγγραφέα διατυπώνεται εμφανώς στις παραγράφους 15-16. Αποδέχεται τη θεωρία παρά τις επιφυλάξεις για τα μειονεκτήματα που παρουσιάζει.

6. Η συνοχή μεταξύ των παραγράφων επιτυγχάνεται με τη χρήση μεταβατικών λέξεων (π.χ. παράγρ. 2, που εκφράζει αντίθεση) ή φράσεων (π.χ. παράγρ. 3 "Αυτές και άλλες συμπτώσεις", παράγραφος 5 "Προς την εκπλήρωση του σκοπού αυτού", παραγρ.6 "Ανάλογα ισχύουν ...",

παράγρ. 7 "Ανάλογες παρατηρήσεις ...", παράγρ. 8 "Σύμφωνα με τον ...", που συνδέουν τα νοήματα των παραγράφων μεταξύ τους.

7. Ειδικό λεξιλόγιο. (Οι υπογραμμισμένες λέξεις μπορούν να χρησιμοποιηθούν και στον καθημερινό λόγο).

Σύμπαν, γεωμετρικός μέσος όρος, αστρονομική και πυρηνική κλίμακα, πρωτόνιο, μάζα, ατομικός πυρήνας, έτος φωτός, μικρόκοσμος / μέγας κοσμος, φυσικών σταθερών, υπέρθερμη σφαίρα, το ήλιο, το υδρογόνο, πυρηνοσύνθεση, βαρυτική έλξη, ενέργεια, ακτινοβολία, ηλεκτρομαγνητική δύναμη, άτομα, μόρια, ηλεκτρόνια, πυρήνες, χημικές αντιδράσεις, εντάσεως, θερμοκρασίες, βιολογικοί οργανισμοί, βιολογικά, φυσικών νόμων, ανθρωπικό αξίωμα, κβαντομηχανική, έλξη, ύλη, πλανήτης, γαλαξίας, αστρικά σώματα κλπ.

8. Λέξεις και φράσεις ισοδύναμες.

- ενδόμυχες επιθυμίες: κρυφές, ανομολόγητες επιθυμίες
- περίοπτη θέση: ξεχωριστή θέση
- νοήμονα όντα: σκεπτόμενα όντα
- ριζικότερο ερώτημα: σημαντικότερο, ουσιαστικότερο βασικό ερώτημα
- ακατανόητο γεγονός: ανεξήγητο, ακατάληπτο, παράδοξο γεγονός
- ωραιοποιεί: εξιδανικεύει, εξωραΐζει
- εξουδετερώνουν: αδρανοποιούν
- ασημαντότητα: μηδαμινότητα
- αποδοχή: παραδοχή

■ Στα παρακάτω αποσπάσματα από το βιβλίο της Α. Φραγκουδάκη "Γλώσσα και Ιδεολογία", παρουσιάζονται ορισμένα χαρακτηριστικά* που αποκτά μερικές φορές ο επιστημονικός λόγος στην προσπάθειά του να πείσει. Να συζητήσετε το θέμα με τους μαθητές και να τους παρακινήσετε να εντοπίσουν κάποια από τα χαρακτηριστικά αυτά σε επιστημονικά κείμενα που έχουν υπόψη τους.

---

* Η συγγραφέας προσπάθησε να τυποποιήσει τα μορφικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει η ιδεολογική γλώσσα, περιγράφοντας το καθένα χωριστά, για να δείξει την ιδιαίτερη λειτουργία τους στο λόγο και την έντονη επίπτωσή τους στο δέκτη μηνύματος. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, ιδεολογική γλώσσα είναι η γλώσσα που παγιδεύει και εξαπατά, που δίνει νομιμότητα στον ομιλητή πέρα από (και παρά) το νόημα, που παράγει την αποδοχή των λεγομένων του (...), είναι λόγος: α) πληθωρικός, β) αξιολογικός, γ) διχοτομικός, δ) ανταπόδεικτος κτλ.

α) Πληθωρικός

[...] Πολλά είναι τα επιστημονικά κείμενα, στα οποία θα διαπιστώσει κανείς, όταν τα πλησιάσει ερωτηματικά ως προς τη νοηματική τους αποτελεσματικότητα, παρουσία λεκτικών στοιχείων πολλαπλάσιων των απαραίτητων για το νόημα. Πολύ συχνά η επιστημονική γλώσσα καταφεύγει σε καθαρευουσιάνικη σύνταξη και προστρέχει στην επισημότητα αρχαιοπρεπών στοιχείων. Συστηματικά χρησιμοποιεί λέξεις σπάνιες και αδιαφανείς, λέξεις της αρχαίας ελληνικής, αλλά και νεολογισμούς και ιδιωματικές εφευρέσεις, που ξαφνιάζουν και θαμπώνουν το δέκτη. Ακόμα και οι κοινότερες λέξεις χρησιμοποιούνται με τρόπο που τις κάνει να μην ηχούν οικείες. Από την άλλη μεριά, αν δοκιμάσει κάποιος να αποκρυπτογραφήσει την πληθωρική αυτή γλώσσα, μετατρέποντας την περίπλοκη σύνταξη σε απλές κύριες προτάσεις με πολλές τελείες και αντικαθιστώντας πού και πού τη σπάνια λέξη με ένα κοινότερο συνώνυμό της, θα ανακαλύψει τη μεγάλη αποτελεσματικότητα της πληθωρικής παγίδας, που πολύ συχνότερα απ' ό,τι υποθέτει κανείς εμφανίζει σαφή την κοινοτυπία ή κρύβει τη λογική αντίφαση και τη σημασιολογική ανωμαλία.

Η πληθωρική γλώσσα στον επιστημονικό λόγο είναι τρομοκρατική, επειδή το έμμεσο μήνυμα της ανωτερότητας του ειδήμονα (που μεταδίδει η μορφική σπανιότητα) αναγκάζει το δέκτη να αναλάβει ολόκληρη την ευθύνη για την καταστροφή της επικοινωνίας. Το μεγάλο κύρος του επιστημονικού λόγου και η έμμεση πληροφορία της ανωτερότητας του συγγραφέα οδηγούν το δέκτη στο συμπέρασμα ότι δεν είναι άξιος να δεχτεί το επιστημονικό μήνυμα. Η πληθωρική μορφή, που μεταδίδει την έμμεση πληροφορία ότι είναι απρόσιτα τα μυστικά της επιστήμης, σφραγίζει με κατωτερότητα το δέκτη και τον αναγκάζει να οχυρωθεί στην ένοχη σιωπή, γιατί φοβάται, πως ομολογώντας ότι δεν καταλαβαίνει, θα αποκαλύψει δημόσια την αναξιότητά του. Ο πομπός έχει έτσι εξασφαλίσει με τη μορφή της γλώσσας τόσο την αναγνώριση της ανωτερότητάς του, όσο και την προστασία των επιστημονικών προϊόντων από την αμφιβολία και την κριτική.

β) Αξιολογικός

Στον επιστημονικό λόγο, η δέσμευση που επιτυγχάνει η αξιολογική γλώσσα είναι περισσότερο έντεχνη και όχι τόσο καθαρά ορατή. Πολύ συχνότερα απ' ό,τι διαπιστώνουμε με την πρώτη ματιά, προτείνεται κάποιο γνωστικό συμπέρασμα σε κείμενα επιστημονικά σαν σωστό ή αναμφισβήτητο, όχι σύμφωνα με αποδείξεις και τεκμήρια εμπειρικά ή θεωρητικά, αλλά επειδή είναι "φανερό" ή "ολοφάνερο". Άλλοτε, προτείνεται σαν σωστό με μόνη απόδειξη την καταφυγή στη γνωστική ικανότητα του μορφωμένου δέκτη. Μόνη απόδειξη, δηλαδή, είναι κάποιου είδους φράση που λέει περίπου: θα διαπιστώσει πως το συμπέρασμα είναι σωστό εκείνος που κατέχει τις απαραίτητες γνώσεις (των οποίων επιπλέον ο πομπός δεν παραθέτει τις πηγές).

Σπανιότερα, κείμενα που προτείνονται σαν επιστημονικά καταφεύγουν για να στηρίξουν την άποψη του συγγραφέα στις νοητικές ικανότητες ή τις ηθικές αρετές του δέκτη. Η διατύπωση είναι περίπου η ακόλουθη: "Όσοι διαθέτουν νηφαλιότητα και καλλιέργεια", θα διαπιστώσουν οπωσδήποτε ότι είναι σωστό το τάδε. Το ενδιαφέρον είναι ότι παγιδεύεται με την πρώτη ματιά ο κάθε αναγνώστης και κανενός την προσοχή δε σταματάει αμέσως το ακραία εκβιαστικό νόημα της φράσης, όποιος δε δέχεται τη "σωστή" άποψη του συγγραφέα. Η φράση έχει τη μορφή της γνωστής διαφήμισης "Οι έξυπνοι οδηγούν Ρενώ", αλλά και η πληθωρική γλώσσα θαμπώνει και η εκβιαστική της αλήθεια περνάει απαρατήρητη.

Μηνύματα αντίστοιχα άτρωτα κατασκευάζει η ιδεολογική γλώσσα με τις λέξεις αξίες και με τις ρευστές σημασίες. Ο επιστημονικός λόγος, αντίθετα με άλλα είδη λόγου, έχει μεγάλη ανάγκη από ακρίβεια και σαφήνεια. Η ιδεολογική γλώσσα χρησιμοποιεί συχνά λέξεις με μεγάλη νοηματική ρευστότητα, που συνεμφατικά μεταδίδουν περισσότερες σημασίες. Τέτοιο παράδειγμα είναι η λέξη "λαός", που σημαίνει άλλοτε το σύνολο των πολιτών του έθνους - κράτους, άλλοτε τις λαϊκές τάξεις (εργάτες, αγρότες, μικροαστικά στρώματα), συχνά σημαίνει μόνο τους εργάτες και αγρότες, σπανιότερα σημαίνει τον όχλο. Από οποιοδήποτε σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας σχεδόν κατασκευάζει κανείς ένα λημματολόγιο με τις διάφορες σημασίες που έχει κάθε φορά η λέξη "λαός" από τα συμφραζόμενά της, θα διαπιστώσει ότι άλλοτε είναι συνώνυμο της λέξης "έθνος", άλλοτε υποκατάστατο των εννοιών που ορίζουν την κοινωνική στρωμάτωση, πολύ συχνά σημαίνει το πλήθος των μέσων ανθρώπων σε αντιπαράθεση με τους ήρωες και τους εκλεκτούς, και όταν μνημονεύονται επαναστάσεις και εξεγέρσεις σημαίνει τον όχλο. Για πολλούς επιστημονικούς συλλογισμούς ή συμπεράσματα, που περιέχουν τη λέξη "όχλος", αρκεί να βάλει κανείς την ερώτηση "ποιες ακριβώς κοινωνικές κατηγορίες του λαού;" για να διαπιστώσει ότι η πειστικότητα του συλλογισμού χάνεται και λείπουν πολλά αποδεικτικά στοιχεία για να είναι το συμπέρασμα τεκμηριωμένο. Η λέξη "λαός" ακόμα επιτρέπει συχνά στους διανοούμενους να τον επικαλούνται θετικά για την απλότητα π.χ. και την αυθεντικότητά του, δηλαδή να τον επικαλούνται θετικά, τονίζοντας με την ύμνηση τη διαφορά του από τους εκλεκτούς, άρα κρύβοντας μέσα στην εξύμνηση την υποτίμηση.

Οι λέξεις αξίες είναι τόσο ισχυρές, που καταφέρνουν να καταστρέφουν την λογική του νοήματος, ακόμα και όταν η καταστροφή αυτή αντιφάσκει με την κατακτημένη και γενικά αποδεκτή γνώση σε μια κοινωνία. Η "εθνική παράδοση" είναι τέτοια αξία, τόσο βαριά, που να πετυχαίνει σήμερα η χρήση της να σπάει όλα τα φράγματα της κατακτημένης και αποδεκτής γνώσης για την ιστορία, χωρίς να προβάλλει ούτε η αντίφαση ούτε το παράλογο. Η "εθνική παράδοση" στις περισσότερες χρήσεις της βρίσκεται πολύ κοντά στον όρο "φυλή", όχι μόνο επιστημονικά ανέγκυρο, αλλά και πολιτικά αθέμιτο σήμερα. Καταφέρνει να κατασκευάζει μια ιδεολογική διήγηση, που αρχίζει στις πολεμικές κοινωνίες των ομηρικών

??????? καταστρέφοντας όλες τις έννοιες της ιστορικής γνώσης στα αρχαία κράτη - πόλεις της κλασικής εποχής, για να ακολουθήσει το Μεγαλέξανδρο και ύστερα, παρακάμπτοντας σαν να ήταν λεπτομέρεια τη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, να συνεχίσει απτότητα "εθνική" στο πολυεθνικό Βυζάντιο, για να φτάσει, σαν να μην υπάρχει ιστορία, στην ιστορική έννοια της εθνότητας. Ατρωτο αξιολογικό ιδεολόγημα, που δεν προκαλεί παρά σπάνια το ερωτηματικό για την κατάργηση των κατά τα άλλα γενικά αποδεκτών γνώσεων για την κοινωνική ιστορία που περιέχει.

γ) Διχοτομικός

Συνηθισμένο χαρακτηριστικό του ιδεολογικού λόγου είναι η διχοτόμηση στην οποία στηρίζεται. Υπάρχει εκ των προτέρων αντιπαράθεση δύο δοσμένων αξιών, που δίνουν στο λόγο το κύριο νόημά του. Η κάθε δήλωση βασίζεται στη συνεχή έμμεση αντίθεση ανάμεσα στο καλό - κακό, σωστό - λάθος, προοδευτικό - αντιδραστικό, ωραίο - άσχημο, ηθικό - ανήθικο κ.ο.κ.

Η διχοτομική ιδιότητα προβάλλει τη θετική αξία και τη στηρίζει στην αντιπαράθεση με την αντίθεσή της, που είναι συνεχώς έμμεσα παρούσα σαν την αρνητική φωτογραφία. Έτσι, η θετική αξία εμφανίζεται σαν αποδεικτικό συλλογισμός και η συνεχής αντιπαράθεση αρκεί, για να οδηγήσει η απλή μνεία της θετικής αξίας στο αναπόφευκτο συμπέρασμα ότι το καλό είναι θετικό, επειδή το κακό αρνητικό (το προοδευτικό είναι θετικό κ.ο.κ.), χωρίς να χρειάζεται να αποδειχτεί γιατί είναι καλό το καλό.

Η διχοτομική λογική προϋποθέτει τη μετάδοση από τον πομπό μιας αλήθειας, που είναι αξία απόλυτα στατική. Βέβαια, κοινωνικός λόγος χωρίς αξίες δεν υπάρχει. Το να αρνηθεί κανείς τη διχοτομική λογική δε σημαίνει ότι δέχεται το σχετικισμό ή την ανυπαρξία καλού και κακού, σωστού και λάθους. Αλλά στη διχοτομική παγίδα, η αλήθεια είναι απόλυτη και τελείως στατική. Το σωστό, το καλό, το προοδευτικό κτλ. στον ιδεολογικό λόγο δεν αποδεικνύονται, δε στηρίζονται, δεν απευθύνονται στην κρίση του δέκτη. Προϋπάρχουν του μηνύματος και παγιδεύουν το δέκτη. Δε χρειάζονται απόδειξη ή στοιχειοθέτηση, γιατί η αξία τους προβάλλει με λανθάνουσα μνεία της απαξίας που προκαλεί η άρνησή τους. Έτσι εμφανίζεται σαν συλλογισμός με αποδεικτική αξία έμμεση αντιπαραβολή του σωστού που λέγεται, με το λάθος που είναι η αμφιβολία ή η αντίρρηση για αυτό το σωστό.

Στον επιστημονικό λόγο η διχοτόμηση παγιδεύει στο καλό και το κακό, το σωστό και το λάθος, την αλήθεια και το ψέμα. Παράδειγμα αποτελεί η φιλολογία εναντίον της δημοτικής γλώσσας παλιότερη και σημερινή. Κακό είναι η "διγλωσσία" που προκάλεσε και προκαλεί "έριδες", καλό είναι η μία γλώσσα. Σωστό είναι η σύνθεση των δύο γλωσσών (καθαρεύουσας και δημοτικής), γιατί αποτελεί πλούτο γλωσσικό, και λάθος ή διάκρισή τους, γιατί είναι γλωσσική φτώχεια και πεδίο στείρας πολεμικής. Αλήθεια είναι η συνετή και νηφάλια στάση πάνω από τις "ακρότητες", ψέ-

μα είναι η δημοτικιστική βιβλιογραφία που περιγράφει τις δύο γλώσσες ως δομικά συστήματα διαφορετικά. Το καλό τοποθετεί αυτόματα το δέκτη στο πεδίο της ηθικής, το σωστό στην αντιμετώπιση της πραγματικότητας και η αλήθεια διαμορφώνει τη σχέση του με την αφαίρεση και τις ιδέες. Η διχοτόμηση δηλαδή παγιδεύει σε τρία επίπεδα, όπου το ηθικό είναι το ισχυρότερο και αποκλείει την κριτική. Η περιγραφή, με τη συνεχή αντιπαράβολή των "φανατισμών" και της "νηφαλιότητας" που αποτελεί η (εξαιρετικά παρεμβατική άλλωστε και ρυθμιστική) πρόταση του μίγματος των δύο γλωσσών, αναγκάζει το δέκτη να αποδεχτεί την "ουδετερότητα" του συγγραφέα. Επίσης, τον δυσκολεύει η εκ των προτέρων ταύτιση της αντίρρησης με το "φανατισμό" να διαβάσει κριτικά την άποψη ή να διαφωνήσει. Έτσι, η διχοτόμηση πετυχαίνει να εμφανίζει επιστημονική μια τοποθέτηση πολιτική, που στηρίζεται σε ηθικές κατηγορίες (νηφαλιότητα και όχι φανατισμός) αντί σε τεκμήρια.

Η διχοτομική ιδιότητα έχει επιστρέψει σε πολλά επιστημονικά κείμενα να προτείνουν σαν συμπεράσματα την πρωθύστερη ιστορική αξιολόγηση. Έχει επιτρέψει τη χρήση της λέξης "αστός" ή του ορισμού "εκπρόσωπος των αστικών δυνάμεων" ή "συμφερόντων" σαν όρους πολιτικού στιγματισμού. Έτσι π.χ. ο Ελευθέριος Βενιζέλος της πρώτης κυβερνητικής εφταετίας, δηλαδή της αστικής επαναστατικής του περιόδου, χρειάζεται να παραποιηθεί περιγραφικά, για να μην αντιφάσκει η διήγηση με την αστική ιδιότητά του, που είναι ανιστορικά ταυτισμένη με το κακό (την αντίδραση). Παρόμοια πρωθύστερη ιστορικά διχοτομική αξιολόγηση κάνει αδύνατη την ερμηνεία κοινωνικών αντιφάσεων, εμφανίζοντας τα ιστορικά φαινόμενα παράλογα, λαθεμένα ή τυχαία, όπως π.χ. είναι ο δημοτικισμός του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, ο εθνικισμός του σοσιαλιστή Γεώργιου Σκληρού, το "λάθος" (ή το σωστό που κάνει το ίδιο) της κοραϊκής λύσης κ.ά.

δ) Αυταπόδεικτος

Η αυταπόδεικτη αλήθεια του ιδεολογικού λόγου μπορεί να στηρίζεται στην πολύ ορθολογική αυθεντία, την επιστήμη ή μάλλον στην Επιστήμη. Συχνά στηρίζεται σε ιστορικές επιστημονικές ή διανοητικές αυθεντίες από την Αριστοτέλη μέχρι τον Μαρξ και όλους τους σύγχρονους μεγάλους σοφούς. Η καταφυγή στην αυθεντία, που απαλλάσσει το επιστημονικό κείμενο από την απαίτηση να είναι αναλυτικό και αποδεικτικό, κάνει το ρόλο του δέκτη αδύνατο. Αν τολμήσει να αμφιβάλλει, βρίσκεται μπροστά στην ανυπέρβλητη δυσκολία να αμφισβητήσει μόνος εκφοβισμένες στο μέγεθός τους διάνοιες ή την ίδια την Επιστήμη. Παράδειγμα τέτοιας καταφυγής στην Επιστήμη αποτελεί η διάδοση στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1970 μιας θεωρίας, που έλεγε ότι η ανθρώπινη ευφυΐα είναι σε ποσοστό 80% κληρονομική και άρα η μαύρη φυλή, με αποδεδειγμένο από δοκιμασίες (τεστ) χαμηλότερο δείκτη νοημοσύνης, είναι γενετικά λιγότερο ευφυής και γι' αυτό οι μαύροι Αμερικανοί δεν είναι εκπαιδευσιμοι πάνω από ένα

ορισμένο σχολικό επίπεδο. Τη θεωρία αυτή, οι εγκυρότεροι ειδικοί (με ανάμεσά τους τα μεγαλύτερα ονόματα στην αμερικάνικη επιστήμη) την ονόμασαν απολύτως "ασύστατη" και "ανόητη", γέννημα των ρατσιστικών αντιλήψεων, χωρίς καμιά σχέση με τη βιολογία. Η θεωρία στηριζόταν, ολόκληρη στον ισχυρισμό ότι τα συμπεράσματά της έχει αποδείξει η "επιστημονική έρευνα πάνω στα μονοωοειδή δίδυμα". Γενετιστές, βιολόγοι και φυσικοί θεωρούν απολύτως ανέγκυρο οποιοδήποτε συμπέρασμα για τη βιολογία και την κληρονομικότητα στηρίζεται σε συγκρίσεις διδύμων. Ωστόσο, διαβάζοντας τα συμπεράσματα της θεωρίας σε έντυπα μεγάλης κυκλοφορίας, ήταν σίγουρα ελάχιστοι οι κοινοί θνητοί (κι ακόμα λιγότεροι μαύροι) που θα τολμούσαν να αντιπαρατεθούν σε αυτό που "απέδειξε η επιστημονική έρευνα για τα μονοωοειδή δίδυμα".

Η αλήθεια που προτείνεται επιστημονική, γίνεται αυταπόδεικτη με τη συμφωρματική χρήση εννοιών από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, τη μετάθεση του συλλογισμού από τον ένα γνωστικό χώρο στον άλλο. Τα σχολικά βιβλία της ιστορίας την περίοδο 1950-60 καταφεύγουν για να εξηγήσουν έμμεσα (χωρίς ρητή μνεία) τον εμφύλιο πόλεμο, στην "ψυχολογία" των Ελλήνων, που είναι εριστικοί και ήδη από τον καιρό του Πελοποννησιακού πολέμου συγκρούονται όχι μόνο με τους εχθρούς, αλλά και μεταξύ τους. Η ιστοριογραφική βιβλιογραφία περιέχει πλήθος μεταθέσεις στο ψυχολογικό πεδίο, για να "εξηγήσει" κοινωνικά φαινόμενα.

Εξαιρετικά συχνή στον ιδεολογικό λόγο της επιστήμης είναι η αυταπόδεικτη ιδιότητα των συμπερασμάτων με την εξαιρετικά ισχυρή καταφυγή στην παρατήρηση, όπου σαν ερμηνεία προτείνεται η περιγραφή των φαινομένων. Όλα τα κείμενα, παλιά και σύγχρονα, που υπερασπίζονται την ιστορική διγλωσσία σαν ποιότητα και πλούτο της γλώσσας, κάνουν αυτή την υπεράσπιση ισχυρή, με την ηθική καταδίκη της συμμετοχής στην ιστορική μάχη για τη γλώσσα και την καταφυγή στην παρατήρηση. "Εξηγούν" το ιστορικό γλωσσικό ζήτημα σαν αποτέλεσμα του εριστικού χαρακτήρα των ελλήνων γλωσσολόγων. Ο εριστικός χαρακτήρας "αποδεικνύεται" από το αναντίρρητο γεγονός ότι καυγάδιζαν για τη γλώσσα, δηλαδή ήταν "φανατικοί" και όχι "νηφάλιοι" και γι' αυτό υπήρξε διγλωσσία και γλωσσικό ζήτημα. Άρα η διγλωσσία δεν υπάρχει και το γλωσσικό ζήτημα είναι καρπός φανατισμού. Η επίκληση της "νηφαλιότητας" εξαφανίζει ένα μεγάλης έκτασης και διάρκειας κοινωνικό φαινόμενο, χάρη στην αυταπόδεικτη λογική ηθικών χαρακτηριστικών και την υποκατάσταση της τεκμηρίωσης με την παρατήρηση, της ερμηνείας με το ορατό.

Η καταφυγή στην παρατήρηση και τον κοινό τόπο κάνει αυταπόδεικτα και άτρωτα όλα τα νοητικά προϊόντα του ρατσισμού. Η τρομερή ανθεκτικότητα, που εμφανίζουν οι ρατσισμοί στην απόδειξη, θεωρητική και εμπειρική, δείχνει την τεράστια δύναμη του άτρωτου αυταπόδεικτου συλλογισμού, που λέει π.χ. οι γυναίκες είναι συναισθηματικές και όχι λογικές, όπως είναι φανερό, ή έχουν λιγότερες νοητικές ικανότητες, όπως "αποδεικνύει" η απουσία νοητικής τους παραγωγής κ.ο.κ.

(Α. Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και Ιδεολογία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, 1987)

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Καργόπουλος Φ., *Εφαρμογές της Λογικής*, πανεπιστημιακές σημειώσεις, Θεσσαλονίκη.
2. Μουρέλος Γ.Ι., *Παραγωγή και επαγωγή. Δοκίμιο Μεθοδολογίας* Αθήνα 1959.
3. Παπανούτσος Ε.Π., *Λογική*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1974.
4. Σοφοκλέους Ανδρέας, *Εισαγωγή στην επικοινωνία, πειθώ, προπαγάνδα*, εκδ. Νικοκλής, Λευκωσία 1997.
5. Σοφοκλέους Ανδρέας, *Δοκίμια επικοινωνίας II*, εκδ. Κυπριακά θέματα, Λευκωσία 1988.
6. Φραγκουδάκη Α., *Γλώσσα και Ιδεολογία*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1987.
7. Χριστοφίδης Ανδρέας, *Εισαγωγή στην προπαγάνδα*, εκδ. Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου, Λευκωσία 1966.
8. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, *Η διδασκαλία του δοκιμίου στα Νέα Ελληνικά*, α' ανατύπωση έκδοσης. Λευκωσία 1986.
9. De Witt Spurgin Sally, *The power to persuade. A rhetoric and reader for argumentative writing*, Prentice-Hall, New Jersey 1985.
10. Ruskiewicz John, *Well Bound Words. A Rhetoric*. Scott, Foresman and Company, 1981.
11. Scholes and Klaus, *Στοιχεία του δοκιμίου*, μετ. Αριστέα Παρίση, εκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη 1985.
12. Scriven Michael, *Reasoning*, Mc Graw-Hill, Inc., USA 1976.
13. Fransais 6, *La classe de langue française (a langages nouveaux, pratiques nouvelles)*, εκδ. J. Puluze, Paris, Gremblux 1982.

[εικόνα]

ΔΟΚΙΜΙΟ

Γενικές παρατηρήσεις για τη διδασκαλία.

Σκοπός της διδασκαλίας στο κεφάλαιο αυτό είναι να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με το δοκίμιο, να κατανοήσουν το χαρακτήρα, τη δομή και το περιεχόμενό του και να αποκτήσουν, με την άσκηση, κάποια δεξιότητα στο γράψιμο κειμένων δοκιμιακού τύπου.

Το δοκίμιο με το διαλεκτικό προβληματισμό που εκφράζει για ποικίλα θέματα κοινωνικά, φιλοσοφικά, ηθικά, θέματα αισθητικής κτλ. οξύνει την κρίση των μαθητών και τους ασκεί στην παραγωγή λόγου (γραφτή ή προφορική) στην τάξη.

Το δοκίμιο που, ως είδος κειμένου, διακρίνεται συνήθως για το καλλιεργημένο ύφος του και το προηγμένο λεξιλόγιό του, μπορεί να συντελέσει σημαντικά στον εμπλουτισμό του λεξιλογίου των μαθητών και στην εξοικείωσή τους με μια εκλεπτυσμένη μορφή λόγου.

Δεδομένου ότι το δοκίμιο παρουσιάζει μια ποικιλία μορφών, θεωρήθηκε σκόπιμο να δοθούν για μελέτη δοκίμια που διαφέρουν ως προς την οργάνωση (αυστηρά λογική οργάνωση - ελεύθερη, συνειρμική οργάνωση) ή προς τη γλώσσα (επιστημονική, λογοκρατική διατύπωση - λογοτεχνική διατύπωση).

Το δοκίμιο του Παπανούτσου "Η δύναμη της μάζας" είναι ένα χαρακτηριστικό αποδεικτικό δοκίμιο. Με τις ασκήσεις που δίνονται διερευνώνται τα μέσα πειθούς που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας και η οργάνωση του δοκιμίου. Συζητούνται, επίσης, θέματα όπως ο διδακτικός χαρακτήρας του δοκιμίου και η λειτουργία του ως "γέφυρας επικοινωνίας" με το ευρύτερο κοινό.

Το δοκίμιο του Τερζάκη "Μηχανισμός εξανδραποδισμού" έχει πιο ελεύθερη οργάνωση, όχι τόσο αυστηρά λογική, και σε ορισμένα σημεία γλώσσα ποιητική. Έτσι, είναι ένα κατάλληλο κείμενο για σύγκριση, ως προς την οργάνωση και ως προς το ύφος, με το κείμενο του Παπανούτσου. Ως προς το θέμα του αποτελεί, εξάλλου, ένα καλό δίδυμο για σύγκριση διαφορετικών απόψεων, με το δοκίμιο του Παπανούτσου "Τεχνική Πρόοδος".

Αν τα δύο κείμενα του Παπανούτσου αποτελούν τυπικά δείγματα αποδεικτικού δοκιμίου, δείγμα δοκιμίου με ελεύθερη, συνειρμική οργάνωση, αποτελεί το δοκίμιο του Σεφέρη "Πάντα πλήρη θεών". Με αφορμή το κείμενο αυτό μπορεί, εξάλλου, να εξεταστεί και η σχέση ενός τέτοιου δοκιμίου με το ημερολόγιο και με τον προφορικό λόγο. Εναλλακτικά, πάντως, προς το κείμενο του Σεφέρη μπορεί να διδαχτεί το δοκίμιο του Ελύτη "Πρώτα πρώτα η ποίηση", στο οποίο κυριαρχεί η ποιητική γλώσσα και ο εξομολογητικός τόνος. Τέλος, το δοκίμιο του White "Άνοιξη", αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα δοκιμίου που κινείται στο χώρο της λογοτεχνίας, στο οποίο κυριαρχεί η μεταφορά και ως προς το θέμα (αναφορά στο ναζισμό) και ως προς τη χρήση της γλώσσας. Επομένως, επειδή το κείμενο αυτό παρουσιάζει κάποια ιδιαιτερότητα, προτείνεται να διδαχτεί προαιρετικά.

Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με το δοκίμιο παραθέτουμε τα παρακάτω κείμενα (Α, Β, Γ).

(Α) ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ (Απόπειρα οριοθέτησης)

Το να πεις τι είναι ένα δοκίμιο δεν είναι τόσο εύκολο. Ευκολότερο θα ήταν να πεις τι δεν είναι: συγκεκριμένα, δεν είναι οπωσδήποτε μια έκθεση και προπαντός δεν είναι μια πραγματεία.

J. Hofmiller

Ο Montaigne είναι ταυτόχρονα ο δημιουργός και ο πρώτος θεωρητικός του δοκιμίου.

H. Friedrich

I. Ορισμένα βασικά γνωρίσματα

Τα ιδιαίτερα γνωρίσματα του δοκιμίου, όπως καθορίστηκαν από τον δημιουργό ή πατέρα του, τον Γάλλο στοχαστή και πρακτικό φιλόσοφο Michel de Montaigne, αλλά και από την κατοπινή εξέλιξη του είδους, είναι, σε σύγκριση πχ. με την πραγματεία ή τη διατριβή ή τη μελέτη - για ν' αρχίσουμε με τα περισσότερο συναφή - τα εξής:

Ενώ στην **πραγματεία** η ανάπτυξη του θέματος είναι περισσότερο μεθοδική, αντικειμενική, επιστημονική, συστηματική, λογοκρατική, νοησιαρχική, απρόσωπη και τυπική, στο δοκίμιο η πραγμάτευση του θέματος είναι περισσότερο αφοριστική, υποκειμενική, αισθητικιστική, μη συστηματική, σκεπτικιστική, συνειρμική και διαισθητική, εμπειριοκρατική, προσωπική και ατομική. Εξάλλου, στην πραγματεία ή τη μελέτη οποιοδήποτε αι-

σθητικό αποτέλεσμα δεν είναι παρά συμπτωματικό, η δε γλώσσα συνήθως λιτή και ακαλλώπιστη, ενώ στο δοκίμιο το αισθητικό αποτέλεσμα αποτελεί αυτοσκοπό, η μορφή μετράει όσο και η ουσία, η γλώσσα είναι "ποιητική" και "ρητορική" (χρησιμοποιεί εικόνες και σχήματα) κτλ.

Διαφέρουν, βέβαια, εκτός από την έκταση (το δοκίμιο είναι ένα είδος με μικρή, κατά κανόνα, έως μέση έκταση) και ως προς το κοινό στο οποίο απευθύνονται (της πραγματείας είναι πιο ειδικό, κι αυτός είναι ο λόγος που συστηματικοί φιλόσοφοι ή και επιστήμονες καταφεύγουν συχνά στο δοκίμιο όταν θέλουν να εκλαϊκεύσουν ή να δώσουν μεγάλη δημοσιότητα στις ιδέες τους ή στα πορίσματά τους). Το δοκίμιο προϋποθέτει μεγαλύτερη συμμετοχή του αναγνώστη, θέτει σε κίνηση τόσο τη σκέψη όσο και τη φαντασία του, απευθύνεται τόσο στη νόηση όσο και στο συναισθηματικό του κόσμο, επιζητεί όχι μόνον να τον πληροφορήσει αλλά και να τον συγκινήσει και να τον τέρψει. Το δοκίμιο απευθύνεται όχι μόνον στις γνώσεις (τη μόρφωση) αλλά και στην καλαισθησία και στο γούστο του αναγνώστη. Αν η πραγματεία ή η μελέτη τον μορφώνει, το δοκίμιο τον καλλιεργεί.

Συχνά, από τους εχθρούς του δοκιμίου εκφράζονται αντιρρήσεις ή επιφυλάξεις σχετικά με την αξία αυτού του γραμματειακού, είδους, ότι π.χ. το χαρακτηρίζει επιπολαιότητα, αφού εξετάζει συνήθως μόνον μια πλευρά ή την επιφάνεια και όχι το βάθος των πραγμάτων, ο ερασιτεχνισμός, η ανευθυνότητα, ο υποκειμενισμός, η έλλειψη πρωτοτυπίας και δημιουργικότητας κ.ά.π. Εκείνο όμως που φαίνεται ν' ανταποκρίνεται περισσότερο στα πράγματα και, κατά κάποιο τρόπο, να εξηγεί όλες αυτές τις αντιρρήσεις και επιφυλάξεις, είναι ο έντονος υποκειμενισμός του δοκιμίου. Στο δοκίμιο αποφασιστικό ρόλο παίζει η προσωπικότητα του συγγραφέα, αυτή είναι που δίνει το κύρος σε ό,τι λέγεται, που προσφέρει συνήθως το παράδειγμα, αλλά και τη ζωντάνια στην έκφραση και το ανεπανάληπτο ύφος. Η πραγματικότητα παρουσιάζεται φιλτραρισμένη μέσα από τις εμπειρίες και τα προσωπικά βιώματα του συγγραφέα. "Εδώ είναι οι ιδέες μου με τις οποίες δεν προσπαθώ καθόλου να σας δώσω να γνωρίσετε τα πράγματα, αλλά τον εαυτό μου" έλεγε ο Montaigne. Η παράσταση του κόσμου την οποία μας προσφέρει το δοκίμιο είναι ίσως λιγότερο επιστημονική και περισσότερο καλλιτεχνική (χωρίς αυτό να σημαίνει ότι είναι και λιγότερο "αντικειμενική": άλλωστε, για την αντικειμενικότητα, το αλάθητο και την αλαζονεία της οργανωμένης επιστήμης τόσο ο Montaigne όσο και άλλοι συγγραφείς κατόπιν έχουν εκφραστεί με τσουχτερά λόγια). Ούτε μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι η καλλιτεχνική γνώση είναι περισσότερο «ρηχή» απ' οποιαδήποτε επιστημονική γνώση. Εφόσον μάλιστα ο δοκιμιογράφος συνδυάζει μια έντονη και ισχυρή προσωπικότητα με πλούσια πνευματικά χαρίσματα, η πολυμάθεια ή η "ειδημοσύνη" έρχονται σε δεύτερη μοίρα. "Ένας πολύξερρος συγγραφέας δεν μπορεί να είναι παντού πολύξερρος: αλλ' ο ταλαντούχος είναι παντού ταλαντούχος, ακόμη και μέσα στην άγνοιά του" γράφει ο Montaigne. Αυτό μπορεί να θεωρηθεί και μια απάντηση στην κατηγορία του ερασιτεχνισμού.

II. Άλλα γνωρίσματα Δυσκολίες στον καθορισμό

Αυτά είναι, στη θεωρία, μερικά από τα βασικά γνωρίσματα του δοκιμίου. Στην πράξη, όμως, αντιμετωπίζουμε πολύ συχνά μεγάλες δυσκολίες προκειμένου να κατατάξουμε ένα ορισμένο κείμενο στο είδος του δοκιμίου ή ν' αποκλείσουμε κάποιο άλλο. Έτσι, για να περιοριστώ σε ελάχιστα μόνον παραδείγματα, θα έλεγε κανείς με βάση τα γενικά γνωρίσματα που εκθέσαμε προηγουμένως, ότι υπάρχει μια σαφώς διακεκριμένη τομή ανάμεσα στα κείμενα π.χ. του Σεφέρη, του Τερζάκη, του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου αφενός, και του Παπανούτσου, ας πούμε, αφετέρου, τομή που έχει να κάνει με τη διαφορά στην πνευματική τους συγκρότηση και ιδιοσυγκρασία, την περισσότερο καλλιτεχνική ή την περισσότερο επιστημονική, αντίστοιχα (οι Άγγλοι μιλούν για *informal* και *formal essay*), αλλ' οπωσδήποτε παραμένουμε και στις δύο περιπτώσεις στην περιοχή του δοκιμίου. Η διάκριση μεταξύ "υποκειμενικού" και "αντικειμενικού" δοκιμίου, που επιχειρείται από μερικούς, είναι τουλάχιστον ολισθηρή (συγκρίνεται ως προς την αντικειμενικότητα ένα δοκίμιο όχι μόνον με μια επιστημονική διατριβή αλλά και με το κείμενο ενός δημοσιογραφικού ρεπορτάζ) και αναμφισβήτητα έρχεται σε αντίφαση με τον διακηρυγμένο έντονο υποκειμενισμό και, εν πάση περιπτώσει, το μεικτό χαρακτήρα του δοκιμίου.

Είπαν επίσης ότι το δοκίμιο είναι κυρίως είδος "διδασκτικό". Εάν με το "διδασκτικός" εννοούμε "πληροφοριακός" ή "ενημερωτικός", (ή έστω, "σχολιαστικός" με φανερή ή όχι την πρόθεση του συγγραφέα να περάσει στον αναγνώστη κάποιες προσωπικές απόψεις και να τον πείσει) έχει καλώς, γιατί, διαφορετικά, ο οποιοσδήποτε διδασκισμός (όπως και κάθε σχολαστικισμός, με όλες τις σημασίες του όρου) όχι μόνον έλειπε από τις προθέσεις του δημιουργού του δοκιμίου ("Δεν διδάσκω καθόλου, διηγούμαι" έλεγε ο Montaigne) αλλά και σαφώς επικρίνεται. Και οπωσδήποτε, οι κάποιες σχέσεις ως προς το περιεχόμενο δεν πρέπει να μας παρασύρουν να εξομοιώνουμε ένα δοκίμιο π.χ. του Montaigne, ή και του Σεφέρη και του Παπανούτσου, με μια διδασκαλία ή διδαχή, όπως λέγεται π.χ. του Ροδινού, του Μηνιάτη ή του Κοσμά του Αιτωλού, γιατί αυτή ή σωφρονιστική πρόθεση αλλά και η προσπάθεια του εύκολου ή του άμεσου επηρεασμού του αναγνώστη / ακροατή που αποτελεί διακριτικό γνώρισμα της εκκλησιαστικής (όπως και της πολιτικής και όποιας άλλης) ρητορικής δεν πιστοποιείται από την ιστορία του δοκιμίου.

Όχι μόνον ο διδασκισμός αλλά και ο δογματισμός φαίνεται ότι δεν ταιριάζει στο δοκίμιο, παρόλο που από την ιστορία του δε λείπουν ίσως κάποια μεμονωμένα παραδείγματα (είναι και πάλι θέμα ιδιοσυγκρασίας το δοκιμιογράφου). Κατεξοχήν σκεπτικιστής φιλόσοφος ο Montaigne, επέλεξε ως τίτλο του έργου του όχι τον όρο **εμπειρίες** (*experiences*) αλλά τον όρο δοκίμια, δοκιμές (*essais*), με τον οποίο εξυπακούεται ότι τίποτε ακόμη δεν είναι τετελεσμένο, αλλά όλα βρίσκονται εν εξελίξει, πράγμα που αποκλείει κάθε δογματισμό και επιτρέπει αλλαγή στις κατευθύνσεις και στις

απόψεις μας. "Αν η ψυχή μου μπορούσε να στερεώσει το πόδι της κάπου, δεν θα έκανα δοκιμές, αλλά θα διατύπωνα συμπεράσματα· όμως εξακολουθεί να μαθητεύει και να δοκιμάζει τον εαυτό της" γράφει. Πολύ σωστά είπαν ότι στον τίτλο του έργου του προσέδιδε και την έννοια μιας ορισμένης μεθόδου. Επομένως, όχι οριστικά συμπεράσματα αλλά "προβληματισμοί", "απόψεις", (βλ. σελ. 90) "στοχασμοί", "ερωτήματα" και "ζητήματα", "θέσεις" και "στάσεις", που όχι μόνον δεν εξαντλούν το θέμα αλλά και ενδέχεται αργότερα να μεταβληθούν, αποτελούν συνήθως την ύλη του δοκιμίου. (Ο τίτλος "δοκίμια", "δοκιμές", "απόπειρες" είναι περισσότερο μετριόφρων, ακόμη και όταν ο συγγραφέας πιστεύει κατά βάθος ότι τα πορίσματά του είναι οριστικά).

Ένα άλλο γνώρισμα, που μολονότι ανήκει στα γενεαλογικά στοιχεία του δοκιμίου (τα *Essais* του Montaigne είχαν πίσω τους μια μεγάλη σε όγκο ερανιστική φιλολογία που, μεταξύ άλλων, σκοπό είχε να εκλαϊκεύσει προς όφελος των ανθρώπων της Αναγέννησης την αρχαία ελληνική και λατινική γραμματεία), εντούτοις αυτή η εκλαϊκευση δεν πρέπει να υπερεκτιμάται, γιατί η διαφορά του Montaigne από τους προκατόχους του ήταν ότι το πρόπλασμα που παρέλαβε το μετέβαλε, χάρη σ' ένα πολύ έντονο προσωπικό στοιχείο και σε μια ζωντανή και παραστατική - σχεδόν ποιητική - έκφραση, σε μια φόρμα λογοτεχνική.

Όμως και η άλλη άποψη είναι σωστή, ότι τα πρότυπα του Montaigne ήταν περισσότερο αρχαία, ο Πλούταρχος π.χ. και ειδικότερα τα "Ηθικά" του, και ο Σενέκας ιδιαίτερα των "*Epistulae Morales*" - είναι άλλωστε συγγραφείς που μνημονεύονται περισσότερο στο βιβλίο του. Η αλήθεια είναι ότι το δοκίμιο, ένα είδος νόθο από τη γέννησή του και "υβρίδιο", κάτι μεταξύ επιστήμης ή φιλοσοφίας και λογοτεχνίας, όπως και μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς πνευματικής παραγωγής (κριτικής), εμφανιζόταν από την αρχή της ιστορίας του με πολύ δυσκολοδιάκριτα χαρακτηριστικά ("λεπτοχάρακτα και δυσκολοξεχώριστα, επομένως ευκολοπάτητα και ευκολοσύγχυστα [...] σύνορα", που θα έλεγε κι ο Παλαμάς). Τελικά, όπως διαμορφώθηκε, είναι ίσως ευκολότερο να λες "τι δεν είναι" παρά "τι είναι" ένα δοκίμιο. Έτσι, μολονότι π.χ. ο Σεφέρης λέει κάπου στις *Δοκιμές* του ότι γράφει για τον Έλιοτ "με τρόπο αυτοβιογραφικό" ή ο Montaigne αποκαλεί κάπου τα δοκίμιά του "απομνημονεύματα", εύκολα καταλαβαίνει καθένας γιατί, παρά το άφθονο προσωπικό και υποκειμενικό στοιχείο, ένα δοκίμιο δεν είναι **αυτοβιογραφία**. Την εξήγηση μάς τη δίνει πάλι ο Montaigne, ο οποίος σε άλλο σημείο παρατηρεί: "Δεν καταγράφω τη ζωή μου, παίρνοντας υπόψη μου τις πράξεις μου: η τύχη θέλησε να είναι ασήμαντες· καταγράφω **περισσότερο τις ιδέες μου** (η υπογράμμιση δική μου, Θ.Ν.)."

Τα *Δοκίμια* του (*Essais*) δηλαδή δεν είναι ένας κατάλογος των κυριότερων πράξεων της ζωής του, είναι μάλλον ένα ημερολόγιο της εσωτερικής πνευματικής του ανέλιξης, ένας κατάλογος των σκέψεων και των απόψεών του (πβ. και: "*je peins principalement mes cogitations...*" που σημειώνει αλλού). (Δεν είναι, επομένως, περίεργο που και ο δικός μας Θε-

οτοκάς, συγκεντρώνοντας σε τόμο τα δοκίμιά του μιας εικοσιπενταετίας, με χρονολογική μάλιστα σειρά "που επιτρέπει να παρακολουθήσει κανείς την πνευματική εξέλιξη του συγγραφέα", τον τιτλοφορεί: **Πνευματική πορεία** και προσθέτει ότι, από την άποψη αυτή, το βιβλίο είναι "ένα ημερολόγιο που διηγείται την ιστορία ενός πνεύματος εν κινήσει". Άλλοι πάλι μιλούν για "πορεία μιας συνείδησης, ανάμεσα στα πρόσωπα και στα περιστατικά του καιρού της" ή για "ιστορία ψυχής" κ.τ.ό.). Ενώ όμως ως προς αυτή την καταγραφή μιας άμεσης και αυθόρμητης σκέψης το δοκίμιο, όπως το εννοεί ο Montaigne, παρουσιάζει ομοιότητες με το τυπικό είδος του journal (ή diary), εντούτοις διαφέρει ως προς το ότι, σ' αντίθεση με ό,τι συμβαίνει στο **ημερολόγιο**, στο δοκίμιο οι διάφορες σκέψεις ή ιδέες έχουν ένα κοινό σημείο αναφοράς, κάτι σαν ένα κεντρικό θέμα, σε σχέση με το οποίο υφίστανται μιαν ορισμένη, χαλαρή έστω, διάρθρωση. Εξάλλου, τα κεφάλαια των Essais δεν αποτελούν χρονικές ενότητες όπως οι εγγραφές σ' ένα ημερολόγιο (από μέρα σε μέρα, de jour en jour), αλλά θεματικές ενότητες, στις οποίες ο συγγραφέας μπορεί να επανέρχεται κατά περιόδους. Αντιθέτως, ο ημερολογιογράφος κάθεται στο τέλος της μέρας και σημειώνει στο χαρτί τις εμπειρίες του ή τις σκέψεις που έκανε κατά διάρκεια αυτής της μέρας. Ο χρόνος του είναι ένα παρελθόν, ένα άμεσο έστω παρελθόν, το οποίο προσπαθεί ν' αναπλάσει με τη μνήμη του. Ενώ το δοκίμιο είναι απ' αυτή την άποψη α-χρονικό, δε συνδέεται δηλαδή μ' ορισμένο χρόνο, ή ίσως ο χρόνος του ταυτίζεται μ' ένα διαρκές παρόν, και οι συνθήκες συγγραφής του δοκιμιογράφου μοιάζουν περισσότερο με τις συνθήκες εγγραφής του επιστήμονα, είτε αυτό που γράφει το δίνει "εκ περιουσίας" είτε συμβουλευόμενος τα βιβλία του. (Είναι πάντως χαρακτηριστικό το πόσο στη συνείδηση των νεοελλήνων κριτικών και δοκιμιογράφων είναι αλληλένδετη η έννοια της δοκιμιογραφίας και της ημερολογιογραφίας. Δεδομένου ότι και στην προσωπική ζωή πολλών συγγραφέων το δοκίμιο συνδυάζεται με το ημερολόγιο, ενδεικτικά αναφέρω την περίπτωση του Κλ. Παράσχου και του Γ. Σεφέρη. Στην περίπτωση του πατέρα του δοκιμίου, τα Essais τα αντικατέστησε ένα Journal de voyage τη μία και μοναδική φορά που ο Montaigne απομακρύνθηκε για πολύ καιρό από τον πύργο του!)

Κοινά στοιχεία αναγνωρίζουν επίσης ανάμεσα σ' ένα δοκίμιο και σε μια **επιστολή**. Ο ίδιος ο δημιουργός του δοκιμίου δήλωσε κάποτε πως, αν ζούσε ο επιστήθιος φίλος του, ο Λα - Μποεσί, τον καιρό που άρχισε να συνθέτει τα Essais, θα είχε δώσει στα γραπτά του τη μορφή επιστολής. Πάντως, όπως τελικά το διαμόρφωσε, το δοκίμιο διατηρεί πολύ το ύφος της συνομιλίας μ' ένα φίλο, της καθημερινής κουβέντας πάνω σε διάφορα θέματα ανάμεσα στο συγγραφέα και τον αναγνώστη - όπως περίπου ανάμεσα στο συντάκτη και τον αποδέκτη μιας επιστολής. (Συσχετίζουν, άλλωστε, συχνά το δοκίμιο με τη λεγόμενη "ανοιχτή επιστολή"). Εξάλλου, ως ένα σημείο, έχουμε και από τις δύο πλευρές, το ίδιο πράγμα: την ελεύθερη περιπλάνηση απ' το ένα θέμα στο άλλο, τη συνύφανση του αντικειμενικού - τρίτοπρόσωπου - λόγου με τον υποκειμενικό - σε πρώτο πρό-

σωπο - λόγο, την εναλλαγή ανάμεσα σε μια σοβαρή και σε μια παιχνιδιάρικη και φαντασιώδη θεώρηση των πραγμάτων, την αυτοαντίφαση, την ελευθερία του αυτοσχεδιασμού κ.ά., μαζί βέβαια, με μια σκιαγράφηση (μέσα από βιώματα, εμπειρίες κτλ.) της ίδιας της προσωπικότητας του συγγραφέα, καθώς η ατομική συνείδηση, καταπιεσμένη μέσα στα άλλα λογοτεχνικά είδη, μπορεί, και ιδιαίτερα στην επιστολή, να εκδηλωθεί με μεγαλύτερη ελευθερία. Όμως, ενώ η επιστολή (και ειδικότερα η λεγόμενη "λογοτεχνική" επιστολή, όπως του Σενέκα, του Κικέρωνα, αλλά και του Πετράρχη και άλλων σύγχρονων του Montaigne) μπορεί να θίγει όλα τα πιθανά θέματα, πολιτικά, φιλοσοφικά και ηθικά, επιστημονικά, καλλιτεχνικά κτλ., και μάλιστα το ένα πίσω από το άλλο, χωρίς οποιαδήποτε τάξη, όπου μόνον η ενότητα του συγγραφέα προσφέρει κάποια συνάφεια, αντιθέτως το δοκίμιο έχει συνήθως ένα θεματικό κέντρο και μια ορισμένη δομή, αποτελεί δηλαδή, σ' αντίθεση με την "ανοιχτή φόρμα" της επιστολής, μια "κλειστή φόρμα". Τέλος, συγγένειες και κοινά γνωρίσματα αναγνωρίζουν επίσης ανάμεσα στο δοκίμιο και στο γραμματειακό είδος του **διαλόγου**, αν και ο Montaigne συνειδητά εγκαταλείπει την ως ένα σημείο πλαστή κατανομή της συζήτησης ανάμεσα σε διάφορα πρόσωπα (την οποία γνωρίζουμε από τους διαλόγους του Πλάτωνα, για παράδειγμα) για να προβάλλει το διάλογο του πνεύματος με τον εαυτό του, ένα στοιχείο που ως εκείνη την εποχή εμφανιζόταν πάντοτε συγκεκαλυμμένο. (Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι η νεοελληνική δοκιμιογραφία δίνει ιδιαίτερη έμφαση σ' αυτό το στοιχείο της συνομιλίας του συγγραφέα με τον αναγνώστη του, που το δοκίμιο δανείζεται απ' την επιστολή αλλά επίσης και στο διαλογικό στοιχείο, είτε πρόκειται για τον - υποθετικό, έστω - διάλογο συγγραφέα-αναγνώστη είτε για το διάλογο του δοκιμιογράφου με τον εαυτό του· έχουμε μάλιστα και την περίπτωση βιβλίου με δοκίμια που χρησιμοποιεί ως υπότιτλο το "διάλογος με τους πολλούς και με τους λίγους").

Αυτή τελικά, η διάθεση για επικοινωνία του δοκιμιογράφου με τους ανθρώπους που τον περιβάλλουν και που ενδέχεται να τον διαβάσουν, μας βοηθάει να καταλάβουμε τον περισσότερο κοινωνικό χαρακτήρα του δοκιμίου, σε σύγκριση τουλάχιστον με τα άλλα παρεμφερή είδη, όπως είναι η μελέτη, η πραγματεία, η διατριβή κτλ. (Και δεν είναι πάλι περίεργο ότι ένα από τα οφέλη που ο Montaigne περίμενε να του αποφέρει η δημοσίευση των Essais ήταν και η πιθανότητα να υπάρξει κάποιος ή κάποιοι που θ' αποζητούσαν να γνωρίσουν από κοντά το συγγραφέα, επειδή θα είχαν διαβάσει το βιβλίο του., ή ακόμη η πιθανότητα να αποκτήσει έναν νέο καλό φίλο, που θα εκάλυπτε το δυσαναπλήρωτο κενό που άφησε πίσω του ο Λα-Μποεσί).

III. Θεματική, δομή, γλώσσα

Όσον αφορά, τώρα, τη θεματική του δοκιμίου, είναι, ως γνωστόν ευρύτατη· μπορεί δηλαδή ένα δοκίμιο ν' αναφέρεται σε ζητήματα φιλοσοφίας, ηθικής, ιστορίας, πολιτικής, κοινωνιολογίας, αισθητικής, φιλολογίας και λογοτεχνίας, γλώσσας, εκπαίδευσης, καθώς και σε ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος από το χώρο των θετικών επιστημών, της φυσικής, της ιατρικής, της βιολογίας, της αστρονομίας κτλ. (Στον χώρο της φιλολογικής κριτικής και της αισθητικής, ή και της φιλοσοφίας ακόμη, σ' αντίθεση με τις θετικές επιστήμες, το δοκίμιο είναι ίσως η κύρια μορφή σύνθεσης). Δεν είναι το σοβαρό ή ελαφρό θέμα (και τα δύο είναι πιθανά) που δίνει υπόσταση σ' ένα δοκίμιο, αλλ' ο τρόπος της πραγμάτευσής του. Ένα άλλο βασικό χαρακτηριστικό είναι ότι το δοκίμιο περιέχει πολύ συχνά το στοιχείο της κριτικής με την ευρεία έννοια του όρου. Ο προβληματισμός του δοκιμογράφου δεν μπορεί, βέβαια, να είναι άσχετος με την εποχή και την κοινωνία στην οποία ζει, όμως την αφορμή του προβληματισμού του δεν είναι απαραίτητο να τη δίνει κάποιο σύγχρονό του γεγονός. Συχνά, δεν είναι καν "γεγονός" ή περιστατικό απ' αυτά που συμβαίνουν έξω και γύρω μας, αλλά κάποιο "εσωτερικό συμβάν" κάποια σκέψη ή ιδέα που του έδωσε η ανάγνωση των βιβλίων, κτλ. Εξάλλου, η αναφορά σε εξωτερικά συμβαίνοντα ή σε ζητήματα "καυτά", που βρίσκονται, όπως λέμε, στο κέντρο της επικαιρότητας, γίνεται και με κείμενα που δε θα τα χαρακτηρίζαμε (και συνήθως δεν τα χαρακτηρίζουμε) δοκίμια, πβ. για παράδειγμα τη σύγχρονη αρθρογραφία των εφημερίδων για τα ναρκωτικά και τη μόλυνση του περιβάλλοντος. Γι' αυτό τη διάκριση του δοκιμίου και **άρθρου** δεν τη θεωρώ άστοχη, όπως δε θα θεωρούσα άστοχη και τη διάκριση, με βάση κυρίως το στοιχείο της επικαιρότητας, μεταξύ δοκιμίου και **χρονογραφήματος** ή δοκιμίου και **επιφυλλίδας** κτλ. Στο χώρο της κριτικής του βιβλίου είναι πλέον αδύνατον, ύστερα από τις καίριες παρατηρήσεις του Σπανδωνίδη, να μην κάνει κανείς το διαχωρισμό μεταξύ **σημειωματογραφίας** και δοκιμιογραφίας. (Επιμένω στο διαχωρισμό των ειδών μόνον τόσο όσο τον έχει καθιερώσει η πράξη, και όχι επειδή τα όρια ανάμεσά τους είναι πάντοτε απολύτως ξεκαθαρισμένα. Τελευταία μάλιστα διατυπώνεται η άποψη ότι τα πράγματα στη λογοτεχνία τείνουν προς μια ανασύνθεση των ειδών.)

Η δουλειά πάντως της δοκιμιογραφίας, απ' όπου και αν αντλεί το θέμα της, είτε από το χώρο της φιλολογίας και της λογοτεχνίας είτε από το χώρο της ιστορίας και της πολιτικής κτλ., δεν είναι να στέκεται στο επικαιρικό και το προσωρινό, αλλά ν' ανάγεται στο μόνιμο και το ριζικό, να μπορεί να προχωρεί από τη λεπτομέρεια στη γενική θεώρηση και την "εποπτεία". Ο χώρος στον οποίο κινείται η δοκιμιογραφία είναι ο χώρος των ιδεών το δοκίμιο τροφοδοτείται με ιδέες και αναπτύσσεται, οικοδομείται πάνω σε ιδέες (γι' αυτό και το λεγόμενο - καταχρηστικά - "δοκίμιο ιδεών", θεωρήθηκε το κατεξοχήν δοκίμιο). Αν η ποίηση δε γίνεται με ιδέες, αλλά με λέξεις, για να θυμηθούμε τον Μαλαρμέ, το δοκίμιο γίνεται και

με ιδέες και με λέξεις. Όμως για όλα αυτά ο δοκιμιογράφος πρέπει να ξεκινά με γερά πνευματικά εφόδια, με μια διανοητική και αισθητική καλλιέργεια όχι τυχαία, αλλά και με γνώση εντελή της γλώσσας και του εκφραστικού οργάνου που χρησιμοποιεί. Σημασία έχει η μόρφωση του να μην είναι απλώς βιβλιακή, αλλά να συνδυάζεται και με μια "βίωση" και με μια πείρα ζωής" που δίνουν κύρος στα λεγόμενα, έστω και αν πολλές φορές δεν ξεπερνούν τον κύκλο της ατομικής εμπειρίας. Ανάλογα επίσης με τη φύση του θέματος, χρειάζεται, εκτός από τη δύναμη του στοχασμού, και ικανότητα φαντασίας, καθώς και μια διαίσθηση και ίσως ακόμη και μια ορισμένη θερμότητα και συγκίνηση, για να μπορέσει κάποτε να συλλάβει τη βαθύτερη ουσία ενός συγκεκριμένου προβλήματος. Φυσικά θα ελεγχθεί ο δοκιμιογράφος για το "γνωσιολογικό του οπλισμό" και την επιστημονική ακρίβεια των πληροφοριών, ή ακόμη και για την ιδεολογική του συνέπεια μ' αυτό ή εκείνο το συγκεκριμένο δόγμα. Θα κριθεί ίσως και για το βαθμό στον οποίο η ατομική του συνείδηση μπόρεσε να συνταυτιστεί με τη συλλογική συνείδηση στην εποχή του και να γίνει σύμβουλος και οδηγός της. Παρ' όλα αυτά, δεν είναι η επαγγελματική επάρκεια σ' αυτόν ή εκείνον τον τομέα έρευνας που ξεχωρίζει τον άξιο δοκιμιογράφο, γιατί του αρκεί συνήθως ο ρόλος του "μέσου διανοούμενου", αρκεί να είναι ικανός για κάποιες συνολικές απόψεις και για κάποιες πρωτότυπες συλλήψεις και ιδέες. Στο βαθμό μάλιστα που το δοκίμιο αποτελεί μian ατομική ιδεολογική κατάθεση ή και **εξομολόγηση** και **απολογία** και γίνεται έτσι "έκφραση προσώπου", ένας δοκιμιογράφος μπορεί κάποτε να ενδιαφέρει περισσότερο γι' αυτόν τον ίδιο, για ένα προσωπικό ύφος και μian ορισμένη "στάση" απέναντι στα πράγματα και λιγότερο για τη λογική δύναμη των ιδεών του.

Λέγεται - και είναι ως ένα σημείο η αλήθεια - ότι η δομή ή η οικονομία, η σειρά δηλαδή ή η τάξη της πραγμάτευσης σ' ένα δοκίμιο είναι πολύ πιο ευδιάκριτη και περισσότερο λογικά διαρθρωμένη απ' ό,τι π.χ. σ' ένα ποίημα. Πάντως η δικαιολογημένη απαίτηση να έχουν τα γραφτά μας μian ορισμένη λογική σειρά ανάπτυξης (να έχουν, μ' άλλα λόγια, έναν πρόλογο, ένα κύριο θέμα κι έναν επίλογο, σύμφωνα και με τις συνταγές της παλιάς ρητορικής) δεν πρέπει να συνδέεται στενά - όπως γίνεται συνήθως - με τη δομή του δοκιμίου, γιατί, πρώτον, ελάχιστα δοκίμια ακολουθούν αυτή την τριμερή μορφή ανάπτυξης και, δεύτερον, η αλληλουχία, η βαθύτερη αλληλουχία μεταξύ των νοημάτων, δεν είναι πάντοτε λογικής τάξεως, μπορεί να είναι και συνειρμική, ενώ ως προς την ενότητα ενδέχεται ένα δοκίμιο να έχει περισσότερα από ένα θεματικά κέντρα ή να διασπάται η συνοχή του με επανειλημμένες παρεκβάσεις (κάτι που δεν συνηθίζεται και δεν επιτρέπεται σε μian επιστημονική ή άλλη πραγματεία). Φυσικά, δε μιλώ για τους τίτλους των δοκιμίων, που μπορούν είτε να σηματοδοτούν με ακρίβεια το θέμα είτε να το υπαινίσσονται απλώς ή και συνειδητά να το συγκαλύπτουν. Εξάλλου, το δοκίμιο, σ' αντίθεση με την επιστημονική πραγματεία, ακολουθεί πολύ λιγότερο ή πολύ χαλαρότερα αυτά που στη γλώσσα της Λογικής ονομάζονται "μέθοδοι της συστηματικής έκθεσης", όπως είναι ο ορισμός, η διαίρεση και η ταξινόμια, η απόδειξη κτλ. Οι αφο-

ρισμοί τους οποίους συνήθως συναντούμε σε δοκίμια δύσκολα θα μπορούσαν να λογιστούν ως ορισμοί σύμφωνα με τις απαιτήσεις της Λογικής (ορισμένα πρόχειρα παραδείγματα από ένα δοκίμιο του Ι.Μ. Παναγιωτοπούλου με τίτλο "Το νόημα του σπιτιού": "Άλλοι καιροί, άλλα σπίτια. Και άλλα σπίτια σημαίνει άλλοι άνθρωποι" ή "Οι αυριανοί άνθρωποι δεν θα έχουν περίπου παιδική ηλικία. Γιατί παιδική ηλικία σημαίνει σπίτι" κ.τ.ό). Πολλές φορές, επίσης, αντί για επιχειρήματα ή αποδείξεις έχουμε παραδείγματα, μικρές αφηγήσεις ή και ανέκδοτα κ.τ.ό. Συχνά, εξάλλου σ' ένα δοκίμιο αφθονούν (αποτελούν μάλλον συστατικό του στοιχείο) τα ξένα παραθέματα (ή "τσιτάτα"), τα οποία χρησιμεύουν είτε για να τεκμηριώσουν ή απλώς να εικονογραφήσουν τα λεγόμενα του συγγραφέα είτε και ως παραδείγματα. Σ' ορισμένες περιπτώσεις, μια ξένη "γνώμη" ή απόφθεγμα δίνει την αφορμή συγγραφής ενός δοκιμίου, ενώ η ανάπτυξή του δεν είναι παρά ο σχολιασμός της.

Βέβαια, θα πρέπει να προσέξει κανείς ότι και η γλώσσα του δοκιμίου - σ' αντίθεση με τη γλώσσα της ποίησης ή της αφηγηματικής πεζογραφίας - υπακούει σε εντολές μιας λογιότερης γραμματικής, της γραμματικής που διέπει γενικά τον επιστημονικό ή στοχαστικό λόγο. Πράγματι, εύκολα μπορεί κανείς να επισημάνει διάφορες τεχνικές ομαλής ή φυσικής μετάβασης και συνοχής (πχ. τη χρήση συνεκτικών μορίων και εκφράσεων: "επομένως", "συνεπώς", "εξάλλου", "απεναντίας", "αρχικά", "τελικά", κτλ. ή φράσεις-γέφυρες όπως: "ας αντιστρέψουμε τώρα την εικόνα, για να φανεί μια άλλη πτυχή του προβλήματος" ή "με την παρατήρηση αυτή το ζήτημά μας παίρνει άλλη τροπή" κ.τ.ό.) ακόμη, μπορεί να ξεχωρίσει άλλα εκφραστικά μέσα, που χαρακτηρίζουν έναν περισσότερο επιστημονικό ή περισσότερο διανοούμενο λόγο, π.χ. μόρια και εκφράσεις που φανερώνουν μian ορισμένη "στάση" του συγγραφέα ή ομιλητή απέναντι σ' αυτό που λέει, είτε σχετικά με το ποσοστό αλήθειας των λεγομένων ("πιθανώς", "ενδεχομένως", "βεβαίως", "σίγουρα") είτε άλλη ("δυστυχώς", "ευτυχώς", "περιέργως" κτλ.)· εκφράσεις επίσης που φανερώνουν την οπτική γωνία απ' την οποία θεωρεί τα λεγόμενα (π.χ. "αποψιακά" επιρρηματικά του τύπου: "νομικά" και "κοινωνικά" ελεύθεροι, ανήκουμε στην Ευρώπη "γεωγραφικά", "οικονομικά", "πολιτικά", κτλ.) ή άλλα που δείχνουν την πρόθεση του συγγραφέα / δοκιμιογράφου ν' αναδιατυπωθεί ("μεταγλωσσικά" επιρρηματικά: "μ' άλλα λόγια", "με μια λέξη", "κοντολογίς", "αναλυτικά", "γενικά", "συγκεκριμένα" κτλ.). (Ας σημειωθεί ότι η παρουσία ή η απουσία τέτοιων εκφραστικών μέσων έχει την ικανότητα να κατατάσσει ειδολογικά ένα κείμενο - πχ. δεν τα βρίσκουμε στην ποίηση ή στα παραμύθια -, ενώ η μεγαλύτερη ή μικρότερη συχνότητά τους μπορεί να στοιχειοθετεί, μεταξύ άλλων, τη διαφορά ανάμεσα στην "κατ' έθος" επιστημονική, λογοκρατική διατύπωση ας πούμε του Παπανούτσου, από τη μια μεριά, και την "κατ' έθος" λογοτεχνική διατύπωση ας πούμε του Θεοτοκά, του Τερζάκη και του Σεφέρη, από την άλλη, στους οποίους - και μέσα ακόμη στα δοκίμιά τους - αφθονούν οι εικονικές και μεταφορικές εκφράσεις). Ως προς τη σύνταξη, έχει κανείς να προσέξει την περισσότερη σύνθετη δομή των προτάσεων

σ' ένα δοκίμιο (κάτι που, ως γνωστόν, επιτυγχάνεται με τη μεγαλύτερη χρήση του υποτακτικού σε αντίθεση με τον παρατακτικό λόγο), ενώ από την άλλη μεριά, ο μέσος αναγνώστης οφείλει να εξοικειωθεί και με το σε μεγάλη έκταση αφηρημένο λεξιλόγιο του δοκιμίου. Προϊόν συνήθως ώριμου στοχασμού και καταστάλαγμα πολλής σκέψης, το δοκίμιο χαρακτηρίζεται πολλές φορές από μian επιγραμματική και αποφθεγματική διατύπωση. Στα γνωρίσματα του ύφους της δοκιμιογραφίας θα πρέπει να προσγραφεί και η συχνότητα κάποιων γνωμολογικών ή αποφθεγματικών ρήσεων (στον Montaigne, για παράδειγμα καταμετρήθηκαν 781 (!) τέτοια αποφθέγματα). Εδώ, εξάλλου, στηρίζεται και η συσχέτιση του δοκιμίου με το λογοτεχνικό είδος τη **σκέψης** ή του **αφορισμού** (με τη γερμανική σημασία όρου), μολονότι αυτά τα τελευταία τα χαρακτηρίζει, βέβαια, η αποσπασματικότητα. Σύνθετη δομή των προτάσεων και επιγραμματικότητα δεν αποκλείουν όμως, πάντοτε, και κάποια **προφορικότητα** στην έκφραση μαζί με κάποια οικειότητα στο ύφος (χαρακτηριστικά που, όπως είδαμε, διατηρεί από κοινού το δοκίμιο με την επιστολή, το διάλογο και το ημερολόγιο).

IV. Επιλογικά

Σχετικά με τη γενικότερη παιδευτική αξία του δοκιμίου διατυπώθηκε τελευταία - σε χώρες της Ευρώπης και στην Ελλάδα - η άποψη ότι η συστηματική διδασκαλία του μπορεί να βοηθήσει τη διδασκαλία του μαθήματος της έκθεσης (ιδεών) στις ανώτερες τάξεις της Μέσης Εκπαίδευσης. Από τις γνώμες που εκφράστηκαν στον τόπο μας απομονώνω δύο, τις οποίες θα προσυπέγραψα ανεπιφύλακτα, εάν δεν συνέβαλλαν, κατά τη γνώμη μου, σε κάποια υποτίμηση του δοκιμίου ως λογοτεχνικού είδους: Σύμφωνα με την πρώτη, πρέπει "να ληφθεί υπόψη ότι δεν έχουμε να κάνουμε με ένα λογοτεχνικό κείμενο, αλλά με ένα κείμενο που προβάλλει άμεσα ιδέες". Σύμφωνα με τη δεύτερη, «είναι ανάγκη να εξηγήσουμε στο μαθητή ότι τους εκφραστικούς τρόπους του "είδους" (δηλαδή τις εικόνες και τους μεταφορισμούς της ποίησης ή τους διαλόγους και τη δημιουργία ατμόσφαιρας της πεζογραφίας) δεν πρέπει να τους μεταφέρει αλόγιστα στο δικό του κείμενο, για τον απλό λόγο ότι δεν καλείται να γράψει ούτε ποίηση ούτε αφηγηματική πεζογραφία, αλλά δοκίμιο», δεδομένου ότι ο "σκοπός μας δεν είναι να παραγάγουμε λογοτέχνες". Το ερώτημα όμως που ανακύπτει αμέσως είναι: άραγε ο σκοπός είναι να παραγάγουμε δοκιμιογράφους; το δοκίμιο είναι **δύσκολο είδος** (κατά μία άποψη, "το δυσκολότερο είδος του λόγου") και απαιτεί μια ψυχοδιανοητική ωριμότητα τέτοια, που δεν προσφέρεται συνήθως για ν' αρχίσει κανείς τη λογοτεχνική του καριέρα. Επομένως, οι μαθητές μας δεν καλούνται να γράψουν δοκίμιο, καλούνται να γράψουν έκθεση και, για καλύτερα αποτελέσματα, να κάνουν απόπειρες μίμησης (σύμφωνα και με την παλιά καλή συνταγή της μίμησης των καλών προτύπων) της δοκιμιακής (της δοκιμιακής περισσότε-

ρο παρά κάποιας άλλης λογοτεχνικής) γραφής. Το δοκίμιο, με τον αντιδιδασκτισμό του, το διαλεκτικό προβληματισμό του, την τεχνική αλλά και την τέχνη του και γενικά το μεγαλύτερο, σε σχέση με τα άλλα παρεμφερή είδη, κοινωνικό του χαρακτήρα, μπορεί να συμβάλει πλατύτερα στην καλλιέργεια των μαθητών (και όχι μόνον των μαθητών) από το να τους μάθει απλώς να γράφουν έκθεση".

Θ. Νάκας, Περιοδικό ΔΙΑΒΑΖΩ, αριθμ. 117, σελ. 816

Συνοπτικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι για το δοκίμιο επικρατεί αβεβαιότητα και σύγχυση. Μερικά χαρακτηριστικά του είναι:

1. Έκφραση προσωπικού φρονήματος γύρω από ένα κέντρο.

- α. ατομική προέλευση των ιδεών: κατάφορτο από γνώση, πείρα ζωής και στοχαστική διάθεση. Οι ιδέες τόσο λιωμένες από τη μαγεία του λόγου, ώστε ούτε μια αλήθεια να προεξέχει, ούτε ένα δόγμα να σπάξει την επιφάνεια της υφής.
- β. σταθερότητα κέντρου
- γ. ενότητα θέματος
- δ. προσωπική σκοπιά, υποστήριξη μιας θέσης
- ε. θεώρηση από ψηλά ή από μακριά, αίσθηση των συνόλων
- στ. πλούτος γνώσεων, πείρα ζωής, αισθητική καλλιέργεια
- ζ. απόλυτη οικειότητα με το λόγο, μαστοριά που δίνει στη φράση σταθερότητα και σαφήνεια
- η. κριτική ιδεών - όχι προσώπων ή καταστάσεων
- θ. όχι συστηματοποιημένη γνώση - αυτό ανήκει στην επιστήμη - αλλά άγγιγμά της απλώς

2. δεν αποβλέπει ούτε στη συγκίνηση ούτε στη γνώση

3. στοχαστική σύνδεση και ανάπτυξη των ιδεών

- α. Καθαρότητα νοημάτων - σαν το κρασί ή το νερό, όμως ανόθευτο, χωρίς μονοτονία, απονέκρωση ή κατακάθια άσχετου υλικού.
- β. Λογική επιχειρηματολογία, όμως χωρίς επιμονή τόσο στις αλήθειες που προβάλλονται όσο στη στάση και τις προσωπικές απόψεις που εκφράζονται - το όραμα και όχι τις γνώσεις.
Δεν εξαντλεί την τεκμηρίωση - στόχος του να παραθέτει προσωπικές απόψεις, όχι τετράγωνη τεκμηρίωση.

(B) ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

Πολύ συχνά συναντούμε τον όρο "δοκίμιο" στους τίτλους συγγραφών ποικίλου περιεχομένου, φοβούμαι όμως ότι ούτε αυτοί που τον γράφουν ούτε εμείς που τον διαβάζουμε έχουμε ξεκαθαρίσει μέσα μας την φύση και τα όρια αυτού του λογοτεχνικού είδους. Τι είναι το δοκίμιο; Ποια είναι τα χαρακτηριστικά και οι επιδιώξεις του; Πώς διακρίνεται από άλλους συγγενείς τύπους φιλολογικής ή επιστημονικής συγγραφής; Γράφονται κριτικά, ιστορικά, φιλοσοφικά δοκίμια. Τι κοινό έχουν στην μορφή (αφού κατά το περιεχόμενο διαφέρουν) τα έργα αυτά, ώστε να χαρακτηρίζονται με το ίδιο όνομα "δοκίμια";

Λίγη ιστορία του όρου δεν θα είναι ίσως περιττή. Δοκίμιο μεταφράσαμε στα ελληνικά τη γαλλική λέξη *essai* (αγγλικά *essay*) που έχει γίνει διεθνής (οι γερμανογενείς γλώσσες την κρατούν αναλλοίωτη. Οι Ιταλοί την μετέφρασαν: *saggio*). Ως χωριστό είδος συγγραφής γεννήθηκε τον 16ο αιώνα και πατέρας του θεωρείται ο Montaigne. Το 1580, σε ηλικία 47 ετών, ο Γάλλος συγγραφέας συμπληρώνει τα δύο βιβλία των "*Essais*" του. (Το τελικό κείμενο δημοσιεύτηκε το 1588 στο Παρίσι). Πριν περάσουν δέκα χρόνια, το 1597, ένας μεγαλοφυής Άγγλος, πολιτικός, φιλόσοφος και λογοτέχνης, ο Francis Bacon, δημοσιεύει κι αυτός "*Essays*" από 10 στην πρώτη έκδοση, αυτά έγιναν 38 στη δεύτερη και 58 στην τρίτη. Και των δύο τα έργα είχαν μεγάλη επιτυχία, και από τότε το δοκίμιο ως είδος γραφής διαδίδεται και ευδοκimeί. Στην ακμή του φτάνει τον 18ο αιώνα, ευνοημένη χώρα του η Αγγλία. Τότε έχουμε τα μεγάλα ονόματα των δοκιμιογράφων: Addison, Pope, Locke, Lamb, Hume κ.ά. Αλλά και οι επόμενοι αιώνες δεν υστερούν έως τους χρόνους μας το δοκίμιο καλλιεργείται εντατικά από μικρούς και μεγάλους συγγραφείς. Κατά προτίμηση στην Αγγλία (Matt Arnold, Walter Pater, Ruskin, Carlyle, G.K. Chesterton, Wirginia Woolf) και στη Γαλλία (Sainte Beuve, Theoph Gautier, Anatole France, Ferd. Brunetiere, Em. Faguet). Έτσι διαγράφεται όλο και καθαρότερα η φυσιογνωμία του και ξεχωρίζει ανάμεσα σε άλλα είδη συγγραφής. Ο *essayiste*, ο δοκιμιογράφος (είτε κριτικά, είτε φιλολογικά, είτε φιλοσοφικά κείμενα γράφει - δοκίμια ιατρικά ή θεολογικά δύσκολα μπορεί να υποθέσει κανείς) γίνεται ένας ειδικός τύπος συγγραφέα, παράλληλος, πχ. με τον ποιητή ή το μυθιστοριογράφο, όσο κι αν πολλοί δοκιμάζουν τις δυνάμεις τους σε περισσότερα λογοτεχνικά είδη.

Ποιος άραγε έκανε την ελληνική μετάφραση: "δοκίμιο"; Η λέξη είναι επιτυχημένη, όπως και η πρωτογενής γαλλική: *essai*. Στη σκέψη των δόκιμων συγγραφέων που τη χρησιμοποίησαν, σημαίνει ένα σύντομο, γρήγορα γραμμένο, ευπρόσιτο στο πλατύ κοινό κείμενο, που αποτελεί μια απόπειρα να προσεγγίσει κανείς σε αρκετό βαθμό, ένα θέμα κριτικής, επιστήμης, τέχνης, ηθών κτλ. με γνώση και καλλιέργεια, χωρίς όμως και να το εξαντλεί - γιατί τούτο θα απαιτούσε συστηματική και διεξοδική διερεύνηση, επομένως μια πολυσέλιδη "πραγματεία" (*tractatus, traite, treatise*). Γι'

αυτό και η θέση του δοκιμίου βρίσκεται κατά κύριο λόγο σε εφήμερα και περιοδικά έντυπα. Αλλά και σε συλλογές που μπορούν να περιέχουν και δεκάδες ακόμη από αυτά με ποικίλο περιεχόμενο. Η ποικιλία των θεμάτων, η συντομία και η εύκολη προσπέλασή τους από τον μέσο αναγνώστη κάνει το δοκίμιο αγαπητό και οικείο, περιζήτητο ανάγνωσμα, και έτσι εξηγείται το γεγονός ότι και αυστηροί στις απαιτήσεις τους συγγραφείς προσφεύγουν στο είδος τούτο όταν θέλουν να εξασφαλίσουν μεγάλη δημοσιότητα στις ιδέες τους - με την προϋπόθεση βέβαια ότι έχουν λογοτεχνικές ικανότητες και μπορούν να διαβάζονται ευχάριστα. Στην "πραγματεία" περιμένεις και ανέχεσαι πολλά πράγματα: όγκο σελίδων, βάρος εννοιών, περίπλοκη, κουραστική γραφή. Στο δοκίμιο όχι όμως. Αυτό πρέπει να είναι σύντομο, ευσύνοπτο. (Ίσως γι' αυτό ο Σεφέρης ονόμασε τις φιλολογικοκριτικές μελέτες του "δοκιμές", όχι δοκίμια). Εύληπτο και καλογραμμένο. Εξού και η μεγάλη κοινωνική του χρησιμότητα. Διδάσκει και ταυτόχρονα τέρπει πολυάριθμους αναγνώστες διάφορων μορφωτικών επιπέδων. Ιδιαίτερα το χαίρονται οι "απλούστεροι", πλουτίζει τις γνώσεις, οξύνει τις κρίσεις, καλλιεργεί την ευαισθησία τους.

Υπάρχει, και τότε - τότε διατυπώνεται επιθετικά, μια προκατάληψη εναντίον του δοκιμίου και μια τάση να υποτιμάται η αξία του συγκριτικά με τα άλλα είδη του έντεχνου λόγου. Δεν είναι λίγοι εκείνοι (από τα ψηλά, φυσικά, στρώματα της πνευματικής δημιουργίας, ποιητές, επιστήμονες, φιλόσοφοι) που θεωρούν το δοκίμιο υβρίδιο, όχι σοβαρό μελέτημα ούτε άρθρο ελαφρό, κάτι μεταξύ των δύο, μισοσοβαρό και μισοελαφρό, και ως τύπο συγγραφής δεν το συμβουλεύουν στους λογίους που θέλουν να έχουν αυστηρές απαιτήσεις από τον εαυτό τους. Παρά μόνο σαν ένα μικρό διάλειμμα αναψυχής από επίπονη εργασία. Το γεγονός όμως ότι και παλαιότερα και σήμερα σε όλες τις μεγάλες γλώσσες κορυφαίοι συγγραφείς καλλιεργούν το δοκίμιο χωρίς να διακινδυνεύουν ούτε την σοβαρότητα ούτε την φήμη τους, δεν δικαιολογεί αυτή την στάση. Ο εμβριθής λόγιος και καλός συγγραφέας, και όταν γράφει εύκολα για τους πολλούς, τίποτα δεν χάνει από την αξία του. Αντίθετα ο αδαής λόγιος και κακός συγγραφέας, όταν καταπιάνεται με σοβαρά και δύσκολα έργα, φανερώνει ακόμα περισσότερο την ανεπάρκειά του. Θα μπορούσε να αναφέρει κανείς εδώ και πολλά και πειστικά παραδείγματα. Ένας πρώτου μεγέθους φιλόσοφος, ο Immanuel Kant, που έγραψε ογκώδη βιβλία σε στρυφνή και δύσκολη γλώσσα (γλώσσα "γραφειοκράτη" ή "συμβολαιογράφου" όπως την χαρακτηρίζουν μερικοί κριτικοί του) χρησιμοποίησε για τα λαϊκότερα δημοσιεύματά του τον τύπο του δοκιμίου (δοκίμιά του έχουν μεταφραστεί στην ελληνική και κυκλοφορήσει στις εκδόσεις "Δωδώνη") και με την ευκαιρία αυτή έδειξε ότι, όταν ήθελε, μπορούσε να γράφει εύληπτα και κομψά. Ορθότερα λοιπόν είναι να πούμε το δοκίμιο όχι κράμα σοβαρού και ελαφρού λόγου, αλλά γέφυρα επικοινωνίας σοβαρών συγγραφέων με "απλούστερους" αναγνώστες που δικαιούνται να ζητούν από τους λογίους, για τον φωτισμό και την ψυχαγωγία τους, εύκολα και ευχάριστα αναγνώσματα.

Αυτό υποστηρίζει σ' ένα χαριτωμένο πραγματικό δοκίμιό του ένας από τους καλύτερους δοκιμογράφους του 18ου αιώνα, ο Σκώτος φιλόσοφος

David Hume - Χιούμ (Και τούτου δοκίμια έχουν ελληνικά μεταφραστεί και δημοσιευτεί στις Εκδόσεις Κολλάρου και Παπαζήση). Το κομψό τμήμα της ανθρωπότητας, λέγει ο Hume, μπορεί να διαιρεθεί σε δύο κατηγορίες: στους "λογίους" ανθρώπους της μάθησης (learned) και στους conversable ανθρώπους της "συνομιλίας". Οι πρώτοι "είναι εκείνοι που για μερίδιό τους έχουν διαλέξει τα υψηλότερα και τα πιο δύσκολα έργα του πνεύματος, αυτά που απαιτούν ελεύθερο χρόνο και μόνωση και δεν μπορούν να οδηγηθούν στην τελειότητα χωρίς μακρά προετοιμασία και σκληρό μόχθο. Ο κόσμος της συνομιλίας πάλι συνδυάζει με την κοινωνικότητα και το γούστο της τέρψης μια ροπή προς τις ευκολότερες και ευγενέστερες ασκήσεις της νόησης, για ξεκάθαρους στοχασμούς απάνω στα ανθρώπινα πράγματα και στα καθήκοντα της κοινής ζωής, και για την παρατήρηση των ελαττωμάτων ή των τελειοτήτων των καθέκαστα αντικειμένων του περιβάλλοντος. Τέτοια θέματα για σκέψη δεν προσφέρουν αρκετές ευκαιρίες αντιμετώπισης κατά τη μόνωση, αλλά απαιτούν την συντροφιά και την συνομιλία με τους ομοίους μας, για να γίνουν κατάλληλη άσκηση για το πνεύμα". Τελευταία, συνεχίζει ο φιλόσοφός μας, οι δύο κόσμοι ατυχώς χωρίστηκαν. Ο ένας δεν μπορεί να πλησιάσει, να καταλάβει τον άλλο, να ωφεληθεί από αυτόν και να ευχαριστηθεί με την συντροφιά του, γιατί οι άνθρωποι του πνεύματος απομακρύνθηκαν από τους συνανθρώπους τους και κλείστηκαν μέσα σε κολέγια και κελιά και της έξυπνης της κουβέντας οι εραστές, καθώς έμειναν χωρίς σοβαρή πνευματική απασχόληση, για την ψυχαγωγία τους καταφεύγουν σε "παραμυθένιες κακολογίες και ματαιόσχολες παρατηρήσεις". (Τότε επιτέλους, όσοι γνώριζαν ανάγνωση και γραφή, αν δεν καταλάβαιναν τη φυσική και την φιλοσοφία, μπορούσαν να καταλάβουν και να χαρούν την ποίηση, τη ζωγραφική και την μουσική. Τι θα έλεγε σήμερα ο Hume για την εποχή μας, όπου οι επιστήμες και οι τέχνες με τον δυσπρόσιτο συμβολισμό τους έγιναν σκοτεινές και ακατάληπτες;). Από αυτό το χωρισμό όλοι ζημιώθηκαν, και οι ευνοούμενοι ακόμη του πνεύματος. Ότι ονομάζουμε belles lettres, "καθώς καλλιεργείται από ανθρώπους χωρίς γούστο για τη ζωή" και "χωρίς ελευθερία και ευκολία στη σκέψη και στην έκφραση", κινδύνεψε να γίνει κάτι το βάρβαρο. "Ακόμα και η φιλοσοφία επήγε να καταποντισθεί με αυτή τη μελαγχολική μονήρη μέθοδο μελέτης και έγινε τόσο χιμαιρική στα συμπεράσματά της όσο υπήρξε ακατανόητη στο ύφος και στον τρόπο της παράδοσής της" ...

Ένας τρόπος θεραπείας του κακού υπάρχει, πιστεύει ο Hume, να εξαλειφθεί η απόσταση που χωρίζει τους δύο κόσμους, μάθηση και συνομιλία να συμμαχήσουν, να βγει από τη μοναξιά του ο λόγιος και να επικοινωνήσει ψυχικά με το μεγάλο αναγνωστικό και φιλότεχνο Κοινό. Και "γι' αυτό το σκοπό" δηλώνει ρητά ο Σκώτος δοκιμιογράφος "δεν ξέρω τίποτε πιο ωφέλιμο από δοκίμια σαν αυτά με τα οποία προσπαθώ να ψυχαγωγήσω το Κοινό". Το δοκίμιο λοιπόν είναι η γέφυρα της επιθυμητής επικοινωνίας. Με αυτό οι δύο κόσμοι θα συνάψουν και θα κάνουν ολοένα στενότερες τις μεταξύ τους σχέσεις, θα ανταλλάσσουν τα προϊόντα τους και θα επωφελούνται από τα ευρήματά τους, τις ανάγκες, τις αναζητήσεις τους. "Από την άποψη αυτή", λέγει με το γνωστό χιούμορ του ο φιλόσοφός μας "δεν

μπορώ παρά να θεωρώ τον εαυτό μου ένα είδος μέτοικου ή πρεσβευτή από τις χώρες της συνομιλίας και να θεωρώ μόνιμο χρέος μου να προωθώ μια καλή ανταπόκριση ανάμεσα στα δύο κράτη που τόσο πολύ εξαρτώνται το ένα από το άλλο. Θα ενημερώσω τους ανθρώπους της μάθησης σε οτιδήποτε εμπορεύματα βρίσκω στη γενέθλια χώρα μου κατάλληλα για τη χρήση και την ψυχαγωγία των ανθρώπων της".

"Θα ήταν λάθος να υποθέσουμε ότι του δοκιμίου σκοπός είναι η εκλαΐκευση των γνώσεων". Στους αιώνες που το είδος τούτο του έντεχνου λόγου έφθασε στην ακμή του, και στα χέρια των συγγραφέων που το λάμπρυναν με το τάλαντό τους, μια τέτοια εξήγηση θα ήταν άστοχη. Το εκλαϊκευτικό έργο απλουστεύει κατά σύστημα τα πράγματα και χαμηλώνει τον τόνο για να γίνει αντιληπτό από αναγνώστες ελλειπτικής παιδείας. Το δοκίμιο όμως δεν απευθύνεται σε Κοινό αυτού του επιπέδου. Ο Hume καθορίζει με σαφήνεια την ποιότητά του. Είναι οι "κοινωνικοί" άνθρωποι που ρέπουν "προς ευκολότερες και ευγενέστερες ασκήσεις της νόησης", "προς τους ξεκάθαρους στοχασμούς απάνω στα ανθρώπινα πράγματα και στα καθήκοντα της κοινής ζωής", που αγαπούν να παρατηρούν "τις τελειότητες ή τα ελαττώματα" των γύρω τους αντικειμένων. Επομένως προς εκείνους που έχουν μόρφωση, γούστο, περιέργειες. Και είναι σε θέση να γευθούν και να εκτιμήσουν μια σειρά δροσερών σκέψεων και ένα "καλό γράψιμο". Προπάντων αυτό το τελευταίο· το δοκίμιο πρέπει να είναι καλογραμμένο, να διαβάζεται άνετα, ευχάριστα. Στεγνή, ξερή, στερεότυπη γλώσσα γίνεται ανεκτή σε μια επιστημονική διατριβή ή σε μια φιλοσοφική πραγματεία, όχι στο δοκίμιο. (Οι παραπάνω σκέψεις του Hume διατυπώνονται από εκείνον σ' ένα από τα δοκίμιά του που ελληνικά κυκλοφόρησε τώρα τελευταία ο εκδότης Παπαζήσης).

Από την σύντομη αυτή ανάλυση βγαίνει το συμπέρασμα ότι ένα καλό, άξιο του ονόματος και της ιστορίας του δοκίμιο δεν είναι καθόλου εύκολο κατόρθωμα. Ας παρουσιάζεται κάπως χαλαρό στη μορφή, με παρεκβάσεις, διακοπές και επαναλήψεις, όπως συνηθίζει να αναπτύσσεται ο προφορικός λόγος, για να μένει ζωντανός και να διεγείρει των ακροατών την προσοχή. Μια τέτοια γραφή απαιτεί περισσότερη μαστοριά, ισχυρότερο αυτοέλεγχο από τον συγγραφέα. Αν τη δύσκολη ώρα τού λείγουν οι δυνάμεις να πειθαρχήσει το κείμενό του, θα πέσει στην ασυναρτησία. Κι ένας μεγαλύτερος ακόμα κίνδυνος τον περιμένει - αυτός αναφέρεται στο περιεχόμενο, όχι στη μορφή του δοκιμίου: από βαριές ελλείψεις στο γνωσιολογικό του οπλισμό να γίνει θύμα ενός ρηχού εγκυκλοπαιδισμού που κατατρίβεται σε κοινούς τόπους. Εδώ ισχύει μια αλήθεια που βεβαιώνεται σε πάρα πολλές περιπτώσεις πνευματικής εργασίας: ό,τι έχουμε να δώσουμε, θα το προσφέρουμε από το περίσσειμά μας. Από τα πολλά βγαίνουν τα λίγα, από τα λίγα τίποτα. Τα δοκίμια μοιάζουν με τα μικρά, τα εξάισια σχέδια κορυφαίων ζωγράφων που νικούν στις μικρές διαστάσεις επειδή έχουν θριαμβεύσει στις μεγάλες.

(Ε. Παπανούτσος, Τα μέτρα της εποχής μας).

(Γ)
ΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ (απόσπασμα)

(...) Από τις πολλές σημασίες που πήρε και έχει στη νεοελληνική γλώσσα η λέξη δοκίμιο, κρατώ εκείνη που το συνδέει με την άσκηση για δόκιμο λόγο. Κάθε άσκηση προϋποθέτει κάποια συναφή παραδείγματα. Με την υπόθεση αυτή, δοκιμιακός λόγος μπορεί να ονομαστεί ο μαθητευόμενος λόγος σε κάποια δοκιμιακά πρότυπα, όχι ανελαστικά και σχολαστικά. Μια τέτοια πάντως περιοριστική σημασία μου επιτρέπει να μιλώ εφεξής, με το γενικό νόημα της παιδείας και το ειδικό της εκπαίδευσης, για σχολικό δοκίμιο, εννοώντας συγχρόνως τα παραδειγματικά του πρότυπα και τις μαθητικές του εφαρμογές.

Η σχολική πράξη, που διδάσκει τον δοκιμιακό λόγο, για να προβάλλει τα δοκιμιακά της παραδείγματα, δανείζεται κείμενα που ανήκουν στον εξωσχολικό χώρο του γραμματειακού δοκιμίου - δικού μας αλλά και ξένου. Τούτο σημαίνει πως το σχολικό δοκίμιο, και ως πρότυπο και ως εφαρμογή, υπακούει, ή πρέπει να υπακούει, στους κανόνες του γραμματειακού δοκιμίου, όπως αυτό έχει εξελιχθεί και ισχύει στους καιρούς μας. Ποιες όμως είναι αυτές οι εντολές που χαρακτηρίζουν ευρύτερα τον δοκιμιακό λόγο; Θα απομονώσω εκείνες που κατά τη γνώμη μου συχνά πυκνά παραβιάζονται, μέσα και έξω από το σχολείο.

1. Το δοκίμιο, ως τυπικά διανοούμενος λόγος, είναι προπάντων εκφραστικός τύπος διάμεσος και διαμεσολαβητικός. Διαμεσολαβεί μεταξύ θεωρίας και πράξης, ιστορίας και επικαιρότητας, οξύνει και ευαισθησία, νηφαλιότητας και εμπάθειας, επιστήμης και πολιτικής. Διασυνδέει τους ολίγους με τους πολλούς, τους εμπειρότερους με τους άπειρους, τους ώριμους με τους νέους, και πιο πέρα: τη γνώση με την άγνοια, το καλό με το κακό. Αυτή η διάμεση και η διαμεσολαβητική ταυτότητα του δοκιμιακού λόγου δεν προδίδει συμβιβαστική τακτική. Κάθε άλλο. Το δοκίμιο, ως διανοούμενος λόγος, ακριβώς επειδή κινείται

στον διάμεσο ακάλυπτο χώρο, δεν έχει δική του στεγαστική ασφάλεια, είναι συνεχώς εκτεθειμένο και μονίμως ευάλωτο.

2. Το δοκίμιο διακρίνεται καταρχήν για την μέση του έκταση, καθώς είναι μικρότερο από ό,τι συνήθως ονομάζουμε μελέτη και εκτενέστερο από ό,τι κατά κανόνα τιτλοφορούμε άρθρο. Ο δοκιμιακός, εξάλλου, λόγος δεν είναι ούτε εξ ολοκλήρου αυθόρμητη έκφραση, ούτε όμως και ψυχρά προγραμματισμένη, εξαντλητικά προετοιμασμένη. Διακρίνεται δηλαδή τόσο από την εκ περιουσίας συντασσόμενη γραφή όσο και από την επιστημονική διατριβή.

3. Το δοκίμιο, στην ακαδημαϊκή του τουλάχιστον εκδοχή, βρίσκεται στο διάμεσο της λογοτεχνίας και της πληροφορίας. Η σύνταξή του είναι λιγότερο ελεύθερη από εκείνη του λογοτεχνήματος, αλλά πιο προσωπική από εκείνη της πληροφοριακής ανακοίνωσης.

4. Τέλος, το δοκίμιο είναι κατά βάση λόγος διδακτικός, καθώς δεν επικαλείται την ανιδιοτέλεια της τέχνης, αλλά ούτε και την ουδετερότητα της επιστήμης. Αν δεν κινδύνευα να παρεξηγηθώ, θα έλεγα ότι η δοκιμιακή έκφραση είναι κατεξοχήν παράδειγμα ιδεολογικής ομολογίας για θέματα και προβλήματα επίμαχα και ριψοκίνδυνα.

(Δ.Ν. Μαρωνίτης, Εκπαίδευση και Παιδεία)

Εισαγωγή στο δοκίμιο

Αποσπάσματα από τον Μοντένι και τον Χιούμ

Σχετικά με τις ασκήσεις που αφορούν τα αποσπάσματα από τον Μοντένι και τον Χιούμ παρατηρούμε τα εξής:

► Ο Μοντένι περιδιαβάει ελεύθερα στο χώρο των ιδεών, εκθέτει απλώς τις προσωπικές του ιδέες και παρατηρήσεις, χωρίς προσπάθεια να μας πείσει. Ο Χιούμ απευθύνεται άμεσα στον αναγνώστη, με σκοπό να τον πληροφορήσει και να τον πείσει. Ο Μοντένι μιλάει στον εαυτό του, προβαίνει σε "εξομολόγηση", και γι' αυτό χρησιμοποιεί κυρίως το α' ενικό πρόσωπο. Ο αναγνώστης τον ακούει "λαθραία". Ο Μοντένι, όταν εκφράζει γενικές διαπιστώσεις, χρησιμοποιεί το α' και γ' πληθυντικό πρόσωπο. Ο Χιούμ χρησιμοποιεί σταθερά το α' πληθυντικό.

► Η φράση σημαίνει ότι ο άνθρωπος εύκολα προβαίνει σε μια κακή πράξη και δύσκολα την εξομολογείται, ενώ θα έπρεπε να συμβαίνει το αντίθετο: να διστάζει να κάνει μια κακή πράξη, αλλά όταν την κάνει, να έχει την τόλμη να την εξομολογείται.

► Οι μαθητές μπορεί να αναπτύξουν την παράγραφό τους με σκέψεις σαν τις ακόλουθες: Η πράξη είναι εύκολη, γιατί μπορεί να προέρχεται (α) από εσωτερική παρόρμηση, (β) από συναισθηματική αιτία, (γ) από ιδιοτέλεια, (δ) από έλλειψη λογικής επεξεργασίας των δεδομένων, (ε) από το άδηλο των συνεπειών που μπορεί να έχει, (στ) από τη φαινομενική ορθότητά της κτλ. Γίνεται δύσκολη, όταν ο δράστης σκέφτεται όλες αυτές τις παραμέτρους, προτού προβεί στην πράξη. Από την άλλη η εξομολόγηση είναι δύσκολη, γιατί (α) βγάζει στο φως, μια κακή πράξη που θα μπορούσε να βρίσκεται για πάντα κρυμμένη, (β) εκθέτει το δράστη στην καταλαλιά, το σχολιασμό και την κατάκριση, (γ) κηλιδώνει την υπόληψή του και τον απομονώνει κοινωνικά. Θα έπρεπε να θεωρείται εύκολη η εξομολόγηση, γιατί η απόφαση της κοινολόγησης μιας πράξης συγκρατεί το δράστη από το να "λαθέψει". Αλλά και όταν ακόμη προβεί σε κακή πράξη, πάλι η εξομολόγηση θα έπρεπε να γίνεται πρόθυμα, γιατί: (α) αναπαύει τη συνείδηση του δράστη, (β) τον εξαγνίζει από το αμάρτημα, (γ) τον παρουσιάζει στην κοινωνία ως ειλικρινή άνθρωπο.

► Η υποταγή ή υπακοή στους άρχοντες και στους νόμους δεν οφείλεται στη συνέπειά μας και τη συγκατάθεση που δώσαμε σ' αυτούς, αλλά στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων και των αναγκών της κοινωνίας. Η υποταγή μας στους άρχοντες παρέχει την απαραίτητη ασφάλεια στις συναλλαγές με τους ομοίους μας και μας θυμίζει τις υποχρεώσεις μας. Η συγκατάθεση μας στις υπαγορεύσεις των νόμων διασφαλίζει τη δικαιοσύνη και την ισονομία και μας προστατεύει από τις αυθαιρεσίες, τη βία και την καταπίεση.

Η ανάγκη να υπακούμε στους άρχοντες και τους νόμους πηγάζει από το συμφέρον των μελών της κοινωνίας. Και το συμφέρον των μελών είναι μια ευνοούμενη κοινωνία, όπου οι εκλεγμένοι άρχοντες θεσπίζουν τους υποχρεωτικούς για όλους κανόνες δικαίου, έχοντας ως γνώμονα το γενικό συμφέρον και την κατοχύρωση των συμφερόντων του ατόμου. Επομένως, το άτομο υπακούοντας στους άρχοντες και τους νόμους προάγει όχι μόνο τα δικά του συμφέροντα, αλλά και τα συμφέροντα της κοινωνίας.

► **δύστροπος· συνών:** ιδιότροπος, ιδιόρρυθμος, στρυφνός, κακότροπος, ζόρικος, μίζερος, τιτίλης, γκρινιάρης, στριμμένος, λοξός, κακόβολος, ανάποδος, υποχονδριακός, ανάζερος, ζοχαδιακός, τζαναμπέτης, δύσκολος, εκκεντρικός, ανοικονόμητος κτλ.

αντών: ενδοτικός, υποχωρητικός, ελαστικός, βολικός, καλόβολος, καλόγνωμος, διαλλακτικός, συγκαταβατικός, συναινετικός, καλοδιάθετος, καλόκαρδος, πρόσχαρος, μετριοπαθής, ανεκτικός, πρόθυμος, κτλ.

► **ευχαρίστηση· συνών:** ευαρέσκεια, ευαρέστηση, χάζι, ευφροσύνη, χαρά, ευδιαθεσία, πανδαισία, ηδονή, τέρψη, διασκέδαση, μεθύσι, ικανοποίηση, κτλ.

αντών: δυσαρέσκεια, λύπη, κακοφανισμός, πικρία, πίκρα, χολή, φαρμάκι, φαρμακίλα, δυσφορία, άγχος, στεναχώρια, σεκλέτι, βαρυθυμία, πλάνταγμα, σκασίλα, ζεμάτισμα, απογοήτευση κτλ.

► **αναπαύομαι· συνών:** ξεκουράζομαι, ξαποσταίνω, ανακουφίζομαι, χουζουρεύω, ησυχάζω, ραχατεύω, τεμπελιάζω, βολεύομαι, κτλ.

αντών: κουράζομαι, αποκάμνω, απαιδώνω, κατατρίβομαι, εξαντλούμαι, καταπονούμαι, ξεθεώνομαι, μπαϊλντίζω, βαλαντώνω, παιδεύομαι, βασανίζομαι κτλ.

► **ορέγομαι· συνών:** επιθυμώ, ποθώ, διψώ, λαχταρώ, λιγουρεύομαι, λιμπίζομαι, νοστιμεύομαι, γλυκοσαλιάζω, φλέγομαι, λιώνω, τρελαίνομαι, βουρλίζομαι, πεθαίνω, μερακλώνομαι, νοσταλγώ κτλ.

αντών: χορταίνω, μπουχτίζω, λιγώνω, ξεθυμαίνω, αδιαφορώ, αγνοώ, παραβλέπω, αντιπαρέρχομαι, "Σκοτίστηκα", "Σκοτούρα μου", "ποσώς με μέλει", κωφεύω, "δε δίνω δίνω δεκάρα", "δεν ιδρώνει τ' αφτί μου", "καρφή δε μου καίγεται" κτλ.

► **υποχρεώνω· συνών:** αναγκάζω (εξα-κατά-), εμποδίζω, πιέζω, περιορίζω, υπαγορεύω, επιβάλλω, πειθαναγκά-

ζω, εκβιάζω, εξουσιάζω, τρομοκρατώ, υποδηλώνω, εξανδραποδίζω, σκλαβώνω κτλ.
αντών.: επιτρέπω, δίνω-, παρέχω-, χορηγώ- άδεια, δικαίωμα, αφήνω ελευθερία, αίρω τους περιορισμούς, απαλλάσσω, γλιτώνω, ανακουφίζω, ελαφρώνω, ξαγκιστρώνω, αποδεσμεύω, απολύω, χειραφετώ κτλ.

► **ανομολόγητος· συνών.:** κρυφός, ενδόμυχος, αδήλωτος, απόρρητος, απόκρυφος, μυστικός, κατακριτέος, αποδοκιμαστικός, επιλήψιμος, μεμπτός, απρεπής, σκανδαλώδης, επονείδιστος, ελεεινός κτλ.

αντών.: φανερός, ρητός, άμεμπτος, ανεπίληπτος, άμωμος, αψεγάδιαστος, άσπιλος κτλ.

► **κουράγιο· συνών.:** θάρρος, αφοβία, τόλμη, παρρησία, ειλικρίνεια, αυτοπεποίθηση, σθένος, ανδρεία, ηρωισμός, παλικάριά, γενναιότητα, λεβεντιά κτλ

αντών.: φόβος, δέος, τρόμος, φοβία, δειλία ανανδρία, ατολμία μικροψυχία, λιποψυχία, ηττοπάθεια κτλ.

► **ελευθεροστομία· συνών.:** παρρησία, ειλικρίνεια, ευθύτητα, ντομπροσύνη, κατηγορηματικότητα, απερίφραστη γλώσσα, ακριτομύθεια κτλ.

αντών.: ανειλικρίνεια, κρυψίνοια, υποκρισία, διπροσωπία, προσποίηση, πανουργία, δόλος, κατεργαριά, μανούβρα, ελιγμός, εχεμύθεια κτλ.

► **προσποιητός· συνών.:** υποκριτικός, επιτηδευμένος, εξεζητημένος, πλαστός, επίπλαστος, αφύσικος, τεχνητός, βεβιασμένος, θεατρικός, μελοδραματικός κτλ.

αντών.: απροσποίητος, ανυπόκριτος, ανεπιτήδευτος, αβίαστος, ειλικρινής, απλός, απέρितτος, αφελής, αθώος, ευθύς, ντόμπρος κτλ.

κουσούρι· συνών.: ελάττωμα, ατέλεια, μειονέκτημα, σφάλμα, αδυναμία, τρωτό, ψεγάδι κτλ.

αντών.: προσόν, προτέρημα, αρετή, χάρισμα, χάρη, πλεονέκτημα, προνόμιο κ.ά.

μασκαρεύω· συνών: μεταμφιέζω, καμουφλάρω, συγκαλύπτω, κρύβω κτλ.

ανελέητος· συνών.: ανηλεής, ανίλεως, ανάλητος, αλύπητος, άσπλαχνος, απάνθρωπος, άπονος, αναίσθητος, αδιάκριτος κτλ.

αντών.: ίλεως, πονόψυχος, καλόκαρδος, φιλεύσπλαχνος, φιάνθρωπος, ελεήμων κτλ.

καθήκον· συνών.: υποχρέωση, χρέος, ηθική επιταγή, οφειλή, δέσμευση, κτλ.

υποταγή· συνών.: υπακοή, συγκατάθεση, παραδοχή, αποδοχή,

συγκατάθεση, υποτέλεια, εξάρτηση, τιθάσευση, υποδούλωση, ραγιαδισμός, δέσμευση, εξάρτηση κτλ.

αντών.: ανυπακοή, ανεξαρτησία, αυτοτέλεια, ελευθερία, αυτοβουλία, χειραφέτηση, αυτεξουσιότητα κτλ.

συναλλαγή· συνών.: δοσοληψία, αλισβερίσι, δούναι και λαβείν, αγοραπωλησία, ανταπόκριση, επαφή, (επικοινωνία, νταραβέρι), κτλ.

αντών: απραξία (εμπορική), δυσπραγία (εμπορίου) κτλ.

θριαμβεύω· συνών.: πετυχαίνω, κατορθώνω, ευοδώνω, καταφέρνω, μεγαλουργώ, θαυματουργώ, ευδοκιμώ, προκόβω, νικώ, αναδεικνύομαι, υπερισχύω, κατατροπώνω κτλ.

αντών.: αποτυγχάνω, αστοχώ, ηττώμαι, νικιέμαι, κατατροπώνομαι, χρεοκοπώ, θαλασσώνω, μουσκέω, ναυαγώ, κτλ.

Κείμενο: "Η δύναμη της μάζας", του Ε. Παπανούτσου

Επειδή οι ασκήσεις, προφορικές και γραπτές, που ακολουθούν το δοκίμιο του Ε. Π. είναι και στην περίπτωση αυτή πολλές, είναι απαραίτητο ο καθηγητής να αποφασίσει να επιλέξει εκ των προτέρων με ποιες ασκήσεις θα ασχοληθεί η τάξη. Μόνο έτσι θα μπορεί να ελέγχει το χρόνο που έχει προγραμματίσει για την επεξεργασία του συγκεκριμένου δοκιμίου. Δεν αποκλείεται, βέβαια, όπως συμβαίνει αρκετές φορές στη σχολική πράξη, ο προγραμματισμός της διδασκαλίας να ανατραπεί, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι δεν είναι απαραίτητο να προγραμματίζει ο καθηγητής το μάθημά του.

- Η πρώτη άσκηση, που αφορά τον εντοπισμό του θέματος, την άποψη του συγγραφέα, και τα μέσα πειθούς που χρησιμοποιεί, μπορεί να γίνει και στο τέλος της επεξεργασίας του κειμένου ως ανακεφαλαιωτική άσκηση.
- Με τα ερωτήματα που θέτει ο συγγραφέας επιδιώκει να προβάλει για τον αναγνώστη το κεντρικό θέμα του δοκιμίου του, καθώς και μερικά από τα επιμέρους θέματα. Επειδή το δοκίμιο είναι συνήθως κείμενο εκτενές, ή τεχνική των ερωτημάτων από τον συγγραφέα "αιχμαλωτίζει" την προσοχή του αναγνώστη, ώστε να παρακολουθεί καλύτερα τη συλλογιστική πορεία του δοκιμιογράφου. Με τα ερωτήματα επίσης τονίζεται ο χαρακτήρας του δοκιμίου ως διάλογος μεταξύ του συγγραφέα και του αναγνώστη.
- Με τις παρενθέσεις στην α' παράγραφο ο συγγραφέας επεξηγεί με ένα σύντομο, σαφή και "οικονομικό" τρόπο ορισμένες έννοιες που χρησιμοποιεί, π.χ. "μικρή κοινωνία", "ομάδα ένταξης".
- Η επιλογή του α' πληθυντικού προσώπου δίνει ένα τόνο οικειότητας στο κείμενο και "γεφυρώνει" την απόσταση δοκιμιογράφου και αναγνώστη, καθώς ο συγγραφέας με το α' πληθυντικό πρόσωπο εντάσσεται στην ομάδα των αναγνωστών και δείχνει ότι ο προβληματισμός τους είναι και δικός του.
- Η χρήση του ευθέος λόγου από το συγγραφέα εντάσσεται στην ίδια τακτική της οικειότητας με τους αναγνώστες του που επιδιώκει ο δοκιμιογράφος. Για τον ίδιο λόγο και σε ορισμένα σημεία του δοκιμίου του το κείμενο του προσεγγίζει τον προφορικό λόγο, όπως στην έκτη (6η) παράγραφο με την εναλλαγή εκτενέστερων και πιο σύντομων περιόδων λόγου.
Ως προς την παραγραφοποίηση της πέμπτης (5ης) παραγράφου δεν έχει τόση σημασία σε ποιες μικρότερες παραγράφους μπορεί να χωριστεί από τους μαθητές, όσο η αιτιολόγηση της παραγραφοποίησης που θα κάνουν οι μαθητές, με την οποία μπορεί να φανεί πώς κατανοούν τη συλλογιστική του δοκιμιογράφου.
- Η αντικατάσταση των υπογραμμισμένων λέξεων "υποχείριος", "υποκείμενος" είναι προτιμότερο να γίνει, αφού η συγκεκριμένη φράση (δια-

βαστεί - αναγνωστεί) στο ευρύτερο πλαίσιο του κειμένου.

► Τα δύο ερωτήματα: "Ποιοι είναι οι "κρίκοι" που συνδέουν το άτομο με την ομάδα» και "ποιοι είναι οι ισχυρότεροι από αυτούς τους κρίκους" μπορούν τα τεθούν στην τάξη από τον καθηγητή. Στη συνέχεια να ζητηθεί από τους μαθητές να ανιχνεύσουν την απάντηση από το κείμενο, κρατώντας σημειώσεις και τέλος με βάση τις σημειώσεις τους να ανακοινώσουν στην τάξη την απάντησή τους σε συνεχή λόγο. Έτσι η άσκηση μπορεί να ενταχθεί στην παραγωγή προφορικού λόγου, ο οποίος βασίζεται σε σημειώσεις.

► Επειδή η φράση "κοινωνικός κομορμισμός" αποτελεί φράση - κλειδί του δοκιμίου, καλό είναι η λέξη κομορμισμός να εξεταστεί σημασιολογικά και ετυμολογικά από ένα έγκυρο λεξικό, π.χ. κομορμισμός = η τάση του ατόμου να προσαρμόζεται στις αντιλήψεις, τις συνήθειες της κοινωνίας στην οποία ανήκει (ακόμη κι αν δεν τον εκφράζουν)· ετυμολογία: από τον γαλλικό όρο conformisme· p. conformer = διαμορφώνω, συμμορφώνω· λατ. conformo· con (cum) formo· forma = μορφή. ANT. Αντικομορμισμός, αντικομορμιστής· ελληνικός όρος συμβατισμός.

Επειδή οι ερωτήσεις που ακολουθούν προσφέρονται για παραγωγή συνεχούς προφορικού ή γραπτού λόγου κάποιας έκτασης, χρειάζεται, όπως ειπώθηκε και προηγουμένως, να επιλεγεί μία από τις προτεινόμενες ασκήσεις για συστηματική άσκηση στο γραπτό ή προφορικό λόγο.

► Εάν συζητηθεί η άποψη του Νίτσε: "Η πλάνη δεν είναι τύφλωση, η πλάνη είναι ανανδρία", να προσεχτεί ότι πρόκειται για πλάνη που οφείλεται στον κοινωνικό κομορμισμό, δηλαδή όταν το άτομο εθελοτυφλεί και πλανάται.

Κείμενο: "Μηχανισμός εξανδραποδισμού", του Α. Τερζάκη

► **1.** Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι στο κοντινό μέλλον ο άνθρωπος θα αποδεσμευτεί σταδιακά από τις δυνάμεις της φύσης, θα υποταχθεί όμως στον ίδιο τον άνθρωπο. Οι αιτίες που θα υποτάξουν τον άνθρωπο είναι η τεχνολογική ανάπτυξη και η ψυχολογική τεχνική (στο εμπόριο, στην πολιτική προπαγάνδα), "οι τρεχούμενες μέθοδοι επηρεασμού της κοινής γνώμης" κτλ. Τα αποτελέσματα θα είναι να διαμορφωθεί ένας ανθρώπινος τύπος σύμφωνα με τις επιδιώξεις εκείνων που κατέχουν την εξουσία και τη δύναμη. Οι τομείς ετεροκαθαρισμού από τα κέντρα αυτά επηρεασμού είναι κυρίως (1) η στέρηση της ελευθερίας για τις μεγάλες μάζες, η πρόσδεσή τους στις υλικές ανάγκες, η ψυχολογική τους δέσμευση για την ικανοποίηση νέων "απαιτήσεων της ζωής", (2) ο εθισμός τους να υπακούουν σε διαφημιστικά μηνύματα και επομένως και σε μηνύματα ιδεολογικού και πολιτικού περιεχομένου, ώστε η αφύπνισή τους να γίνεται ολοένα και πιο προβληματική, (3) η έλλειψη επίγνωσης για τη σκλαβιά τους.

► **2.** Η άποψη του συγγραφέα σχετικά με τη λύση του προβλήματος (στις παραγράφους 7, 8, 9, 10) δεν είναι αρκετά σαφής. Στην παρ. 7 ο συγγραφέας παρατηρεί ότι η μόνη λύση είναι να αποκτήσει ο άνθρωπος επίγνωση της σκλαβιάς του και να αντισταθεί στον καταναλωτισμό. Αναρωτιέται, ωστόσο (παρ. 8), αν η λύση αυτή είναι εφαρμόσιμη, αφού η εγκράτεια προσκρούει "στη σύμφυτη ανθρώπινη ροπή" προς την απόγνωση. Στην παρ. 9 τέλος αναφέρεται στους παράγοντες που έκαναν τις ανάγκες του ανθρώπου να πολλαπλασιαστούν και αποτελούν εμπόδια για τη διεκδίκηση της ελευθερίας του.

► **3.** Ο συγγραφέας προτείνει ως λύση την αντίσταση του ανθρώπου στις σειρήνες της κατανάλωσης και την επίγνωση της σκλαβιάς του. Το αντίτιμο για την ανεξαρτησία μας "συνίσταται πρώτα πρώτα σε στέρησεις". Εγκράτεια λοιπόν, μια "ασκητική" σε ατομικό επίπεδο προτείνει ο συγγραφέας· να είμαστε ολιγαρκείς. Άλλες λύσεις που θα μπορούσαν να συζητηθούν είναι ένας διαφορετικός π.χ. σχεδιασμός της οικονομίας με άλλες προτεραιότητες. Να φανεί δηλαδή ότι εκτός από τον υποκειμενικό παράγοντα (άτομο), υπάρχει και ο αντικειμενικός (κοινωνία). Ότι με την κατάλληλη κοινωνική οργάνωση και αγωγή μπορεί να δημιουργηθεί μια στροφή από τον άκρατο εγωισμό, που μας σπρώχνει προς τον διαρκώς αυξανόμενο καταναλωτισμό, προς το συμφέρον του κοινωνικού συνόλου με την ενεργοποίηση και τη συμμετοχή των πολιτών στις κοινές υποθέσεις.

Εδώ θα μπορούσε να τονιστεί ο ρόλος της παιδείας και των πνευματικών ανθρώπων για τη διαμόρφωση ενός κλίματος τέτοιου που να επιτρέπει την προβολή αξιών που δίνουν νόημα στη ζωή. Επίσης θα μπορούσε να συζητηθεί ο οικολογικός παράγοντας: σχεδιασμός της οικονομίας έτσι που να μη μολύνεται ή να καταστρέφεται το ευρύτερο οικοσύστημα, του οποίου αποτελούμε αναπόσπαστο μέρος. Να δειχτεί δηλαδή η αλλη-

λεξάρτηση όλων των έμβιων όντων και η ζωτική σημασία που έχει η διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας για τον ίδιο τον άνθρωπο. Δείχνουμε με τη συζήτηση ότι το πνεύμα της άκριτης και εγωιστικής κατανάλωσης στις πλούσιες χώρες όχι μόνο καθιστά τους ανθρώπους "ψυχολογικά προλετάριους" και εξαρτημένους από την ευμάρεια, αλλά οδηγεί και σε κίνδυνο τις οικολογικές ισορροπίες του πλανήτη με την κατασπατάληση των φυσικών πόρων και την καταστροφή του περιβάλλοντος. Απαιτείται λοιπόν μετατόπιση των οικονομικών προτεραιοτήτων από την κατανάλωση στη διατήρηση των οικολογικών ισορροπιών του περιβάλλοντος.

► **4.** Δίνονται ενδεικτικά ορισμένα παραδείγματα μεταφορικού λόγου από το κείμενο:

- "Η ευμάρεια είναι ... ένα παραισθησιογόνο...
- "τοξικομανείς της ευμάρειας"
- "η αξίωση της ελευθερίας ... ένα κειμήλιο προγονικό"
- "το ξεπουλήσαμε μεθυσμένοι"

Η βασική εικόνα που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας είναι εικόνα του μηχανισμού του εξανδραποδισμού που περιγράφεται στην παρ. 4. Ο μεταφορικός εικονοπλαστικός λόγος χρησιμοποιείται για να δοθεί έμφαση στα λεγόμενα του συγγραφέα. Ειδικότερα με την υποβλητική εικόνα του κατάδικου ο συγγραφέας προκαλεί την απώθηση του αναγνώστη, ο οποίος αισθάνεται την ανάγκη να αντιδράσει, να αντισταθεί στο "μηχανισμό του εξανδραποδισμού".

► **5.** Εκτός από την επίκληση στο συναίσθημα με τις μεταφορές και τις εικόνες ο συγγραφέας χρησιμοποιεί και την επίκληση στη λογική, επιχειρήματα και παραδείγματα.

► **6.** Λεξιλογικές ασκήσεις.

α) **ενάργεια:** ευκρίνεια, σαφήνεια, καθαρότητα λόγου

σύγκαιρα: έγκαιρα, σύγχρονα

έκλυση: απελευθέρωση, π.χ. έκλυση των ηθών

μεταπλάθω: μεταβάλλω, μετασχηματίζω

β) **ενδοτικός: συν.** υποχωρητικός, **αντ.** ανυποχώρητος

εγκρατής: συν. αυτοκυρίαρχος, αποπειθαρχημένος, συγκρατημένος, μετρημένος

αντ. ασυγκράτητος, αχαλίνωτος, παράφορος, υποχείριος των παθών

Κείμενο: " Η τεχνική πρόοδος", του Ε. Παπανούτσου.

1. Ο συγγραφέας διευκολύνει τον αναγνώστη να παρακολουθήσει τη συλλογιστική του πορεία με τον εξής τρόπο: αρχικά του παραθέτει τις υποθέσεις / επιχειρήματα εκείνων που υποστηρίζουν την αντίθετη από τη δική του άποψη και στη συνέχεια προβάλλει τα αντεπιχειρήματά του, χρησιμοποιώντας λέξεις όπως: πρώτον (παραγρ. 3), δεύτερον (παραγρ. 4), τρίτον (παραγρ. 5), επιτυγχάνοντας έτσι και τη συνοχή του κειμένου.

2. Στην παράγραφο 3 ο συγγραφέας αρχικά αντιδιαστέλλει τις λέξεις ευμάρεια / ευημερία και στη συνέχεια συγκρίνει την πενία με την ευημερία, για να αποδείξει, με τα κατάλληλα παραδείγματα, πως η τελευταία "επηρεάζει προς το καλύτερο το ήθος των ανθρώπων".

3. Για να ανασκευάσει τη δεύτερη υπόθεση στην παράγρ. 4, ο συγγραφέας χρησιμοποιεί παραδείγματα, τεκμήρια ("ιδού μια λεπτομέρεια διατυπωμένη με αριθμούς"), ειρωνεία (π.χ. "Αχ! Τι ωραία ... αεροπλάνο", "τότε που οι σοφοί ... ψυχαγωγούνται") και σύγκριση και αντίθεση (πχ. "Στο Λίβερπουλ ... αμφισβητηθεί").

Κείμενο: "Πάντα πλήρη Θεών", του Γ. Σεφέρη

1. Η κεντρική ιδέα στο δοκίμιο του Σεφέρη είναι η σχέση του ανθρώπου με τα αρχαία μνημεία. Με αφετηρία τη διαφήμιση για τον Παρθενώνα και την ενασχόληση του ποιητή με μία εργασία, ακολουθεί ένα πλήθος συνειρμών: Συσσώρευση πληροφοριών στο μυαλό του σύγχρονου ανθρώπου, ασύνδετων συνήθως → άνθρωποι άλλων εποχών που έβλεπαν με τις αισθήσεις (Μακρυγιάννης, Εβλιά Τσελεμπής) → τότε σεβασμός και συγκίνηση → τώρα μονομερής γνώση → ενώ τα μνημεία γυμνώνονται "με του καιρού τα αλλάματα" → Μοροζίνης και Έλγκιν → ορισμένοι ξενόγλωσσοι επιστήμονες βλέπουν νεκρό τον αρχαίο κόσμο → η γλώσσα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ζωντανός οργανισμός → τα μνημεία είναι ριζωμένα στον τόπο τους, έχουν δική τους ψυχή → ο προσκυνητής μπορεί να ανοίξει διάλογο μαζί τους μακριά από τα τουριστικά πλήθη.

2. Χρειάζεται να πιστέψει κανείς πως τα αρχαία μνημεία έχουν τη δική τους ψυχή που είναι ριζωμένη στον τόπο τους. Κι ότι μπορεί κανείς "να πιάσει διάλογο με αυτά" μόνος ως προσκυνητής και όχι ως μέλος τουριστικής ομάδας.

3. α) Τα παραμύθια χρειάζονται καμία φορά, για να κατανοήσουμε και να σεβαστούμε ορισμένα πράγματα π.χ. τις αρχαιότητες.

β) Ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τα παραδείγματα ενός αγράμματος Έλληνα, του Μακρυγιάννη, και ενός Μωαμεθανού ταξιδιώτη, του Εβλιά, για να δείξει τη συγκίνηση και το σεβασμό τους απέναντι στις αρχαιότητες "που δύσκολα συναντούμε στον υπερεπιστημονικό καιρό των μηχανικών αυτοματισμών που ζούμε".

γ) Το ύφος του Σεφέρη απέναντι στον Έλγκιν είναι ειρωνικό, σαρκαστικό, οργισμένο.

4. Το δοκίμιο του Σεφέρη παίρνει τον τόνο του ημερολογίου ή το ύφος της ομιλίας. Ο ποιητής χρησιμοποιεί συνήθως α' ρηματικό πρόσωπο (πχ. συλλογίζομαι, νομίζω κτλ.), συγκινησιακή λειτουργία της γλώσσας (πχ. "να κατακρεουργήσει τον έκθετο ναό, για να "προστατέψει" στον ίσκιο ενός ανήλιαγου μουσείου όσα σπαράγματα μπόρεσε να σηκώσει" παράγρ. 9), τον τόνο της φιλικής συνομιλίας (πχ. "ένας που έτυχε να έχω στο νου μου" παράγρ. 5, "το αίσθημά μου είναι ότι τούτοι οι ναοί" παράγρ. 14).

Κείμενο: "Πρώτα πρώτα η Ποίηση", του Οδ. Ελύτη

► Το "αμάρτημα" που εξομολογείται ο Ελύτης είναι ότι αποφάσισε να μπει στο χώρο του δοκιμίου κουβαλώντας το φορτίο του ποιητή, με άλλα λόγια αποφάσισε να χρησιμοποιήσει και στον πεζό δοκιμιακό λόγο στοιχεία του ποιητικού λόγου. Ο ποιητικός λόγος επιτρέπει τις αποκλίσεις από τον αυστηρά οργανωμένο λόγο, από το επίσημο - επιστημονικό επίπεδο ύφους, από τη λογική χρήση της γλώσσας κτλ., που αποτελούν κατά βάση τα εργαλεία της έκφρασης για το δοκίμιο. Ο Ελύτης θέλησε να μείνει και στο δοκίμιο αυτός που ήταν, ο ποιητής. Αυτό δεν ήταν εύκολο ούτε χωρίς κινδύνους. Ήταν μια επώδυνη, θα λέγαμε, προσπάθεια να εντάξει τον νεωτερικό του λόγο στα παραδεδομένα σχήματα με τον τρόπο αυτό, βέβαια, ανανέωσε τη γλώσσα όχι μόνον του ποιητικού αλλά και του δοκιμιακού λόγου.

■ Ο έφηβος πρέπει να αναζητάει έναν προσωπικό τρόπο έκφρασης. Για το λόγο αυτό μπορεί να έρθει σε αντίθεση - σύγκρουση με τους ισχύοντες κανόνες της έκφρασης και του ύφους. Ο λόγος ενός εφήβου μπορεί, μέσα στην αναζήτηση μιας εκφραστικής ταυτότητας, να είναι ανατρεπτικός.

■ Η κυριολεκτική σημασία των μεταφορικών εκφράσεων:

- "το κόκκινο πανί μου": ο μεγαλύτερος κίνδυνος για το γράψιμό μου είναι η ευκολία
- ήθελα να εκφραστώ με το δικό μου τρόπο, ακόμα και αν δεν πετύχαινα ένα τέλειο αποτέλεσμα
- να ζωντανέψουν τη γλώσσα ακόμα και στην πιο θεωρητική της έκφραση, να την ανανεώσουν, να της δώσουν φρεσκάδα.

■ Τα σκέλη της παρομοίωσης στην παράγραφο 5:

α) όταν έπιανα την πένα, ήθελα να αισθάνομαι ελεύθερος

β) όπως ελεύθερος είναι κανείς, όταν περιπλανιέται στη φύση, στο βουνό

Η ελευθερία στο γράψιμο (στην έκφραση) παρομοιάζεται με την ελευθερία που αποκτά κάποιος ο οποίος αποφασίζει να χαρεί την ομορφιά του βουνού, όχι βέβαια χωρίς άσκηση, χωρίς αναζήτηση, και ίσως και με κάποιους κινδύνους.

■ Ετυμολογία:

Γαιωδαισία: γαιω= το ουσ. γη ως α' συνθετικό (πρβλ. γαιο-) + δαίομαι= αρχ. ρήμα: μοιράζω σε ίσα μέρη

Πανδαισία: παν + δαίομαι, σημαίνει το πλουσιότατο γεύμα από το οποίο δε λείπει τίποτα, μτφ. πλουσιότατη ποικιλία που προκαλεί μια τέλεια αισθητική απόλαυση

Αυθαιρεσία: αυθ < αυτός + αιρούμαι (η λέξη "αυθαιρεσία" απαντάται από το 1856, η λέξη "αυθαίρετος" από το 1893)

■ Συνώνυμα:

Αντιστρατεύομαι: αντιτάσσομαι, εναντιώνομαι

Ανεξέλεγκτος: ασύδοτος

Αιφνιδιαστικός: αιφνίδιος, ξαφνικός, απροσδόκητος, αναπάντεχος, απρόοπτος

Δυσπιστώ: αμφιβάλλω, αμφισβητώ, υποψιάζομαι

Συγκατάβαση: κατανόηση, ανεκτικότητα

Χλιδή: πολυτέλεια, πλούτος

Κείμενο: "Η άνοιξη", του White

Η απάντηση στις ερωτήσεις που αναφέρονται στο δοκίμιο του White μπορούν εύκολα να ανιχνευτούν στα παρακάτω σχόλια των Scholes και Klaus (Scholes, και Klaus, Στοιχεία του δοκιμίου, εκδ. Κων/νίδης, Θεσσαλονίκη 1989):

Σχόλιο στο δοκίμιο του White

Αυτό το στοχαστικό δοκίμιο έχει τις αφηγηματικές του διαστάσεις και τις διαστάσεις πειθούς. Η ιστορία για το πουρί της κάπνας στον εκκολαπτικό φούρνο παρέχει κάποια αφηγηματική ένταση στο τελευταίο μισό του δοκιμίου. Και ολόκληρο το κείμενο τείνει να συνθέσει την υπεράσπιση εγχώριων αξιών, μέσα σε μια διεθνή κρίση - έναν Παγκόσμιο Πόλεμο, στην πραγματικότητα. Αλλά το κείμενο έχει ανάγκη τον τόνο πειθούς, και, αν κοιτάξουμε την κίνηση του δοκιμίου από την αρχή ως το τέλος, μπορούμε εύκολα να αντιληφθούμε τον κυρίαρχο στοχαστικό χαρακτήρα του. Το δοκίμιο δεν έχει τον βηματισμό μιας εξιστόρησης ή τη δομή ενός επιχειρήματος. Μετακινείται απότομα από το ένα αντικείμενο στο επόμενο - από την κατάσταση ενός γουρουνιού σε ένα γράμμα για τον Σούπερμαν, από τις Μικρές Γυναίκες στα αρνιά, από τα φίδια στα ψαρόνια. Στην πραγματικότητα, ο White μας προετοιμάζει, γι' αυτό το είδος της πορείας, στην εναρκτήριά του πρόταση, που είναι τόσο πρόχειρη, τόσο μη σχεδιασμένη, ώστε δεν είναι καν μια πλήρης πρόταση - απλώς ένα απόσπασμα. Τι θα μπορούσε να είναι πιο ταιριαστό, ωστόσο, για κάποιον που φτιάχνει "Σημειώσεις για την εποχή της άνοιξης"; Η φράση που ακολουθεί τις λέξεις αυτές είναι η σαφέστερη αναγγελία της στοχαστικής υπόθεσης του White - "και για ο,τιδήποτε άλλο μας έρχεται στο νου". Και επιπλέον, αυτοπεριορίζεται κάπως, προσθέτοντας την τελευταία φράση - "για μια μεθυσμένη φύση". Μπορούμε να περιμένουμε, λοιπόν, ότι θα περιορίσει τον στοχασμό του στα όρια που καθορίζουν τα "εποχή της άνοιξης" και "μεθύσι". Όμως, και τα δύο αυτά πλαίσια του αφήνουν πολύ χώρο για να κινηθεί προς κάθε κατεύθυνση. Από τη στιγμή που μεγάλο μέρος της απόλαυσης, σε ένα στοχαστικό δοκίμιο, προέρχεται από το να παρακολουθούμε τον συγγραφέα να κινείται προς κάθε κατεύθυνση, θα μπορούσαμε βέβαια να αρχίσουμε την ανάλυσή μας κοιτάζοντας για λίγο τα εναρκτήρια τμήματα, για να δούμε πώς θέτουν σε κίνηση τον White, οι νύξεις, η συνειρμική δύναμη λέξεων, εικόνων και ιδεών. Τότε, μπορούμε να κοιτάξουμε από πιο κοντά και τα τελευταία τμήματα, ώστε να αποκτήσουμε μια πιο λεπτομερή αίσθηση της στοχαστικής κίνησης.

Τα πρώτα δύο κομμάτια κειμένου, που ακολουθούν την αναγγελία που διατυπώνεται στη μεμονωμένη πρόταση, μοιάζει από πρώτη άποψη να μην έχουν καμιά απολύτως σχέση μεταξύ τους. Και κατά κάποια έννοια δεν έχουν. Αλλά αν τα κοιτάξουμε κάτω από το φως που προσφέρει το όλο δοκίμιο, μπορούμε να διαπιστώσουμε πως καθιερώνουν έναν ρυθμό, που

παρακάτω γίνεται πιο επίμονος - την κίνηση από λεπτομέρειες του φυσικού κόσμου προς υπομνήσεις ενός μη φυσικού κόσμου, από τα "ζωηρά και ωραία και καλά και χαρούμενα" σε "έναν εκπρόσωπο της Εταιρείας Σούπερμαν (Υπεράνθρωπος)". Αλλά, θα μπορούσαμε να ρωτήσουμε, ποια σχέση έχει ο "Σούπερμαν" με την "άνοιξη"; Καμία και όλες, γιατί ο White συνεχώς αντιπαραθέτει τη δική του ιδέα της άνοιξης προς τη "ναζιστική ιδέα του Frühling" (τη γερμανική λέξη για την άνοιξη). Όταν κάνουμε αυτή τη σύνδεση, τότε μπορούμε να αποκαταστήσουμε τη λέξη που υπόκειται στο "Σούπερμαν" (Υπεράνθρωπος), η οποία είναι το γερμανικό αντίστοιχο "Übermensch", μια έκφραση που αγαπούσαν να χρησιμοποιούν οι Ναζί περιγράφοντας τους εαυτούς τους. Έτσι, η ναζιστική ιδέα της άνοιξης θα ήταν ένας νέος κόσμος που θα τον κυβερνούσαν Υπεράνθρωποι. Τώρα μπορούμε να αντιληφθούμε γιατί ο White επιλέγει να σημειώσει ότι ο "εκπρόσωπος" ήταν, στο κάτω-κάτω, μονάχα "ένας άντρας μετρίου αναστήματος (τίποτε το σούπερ)". Εξηγεί και αυτό, επίσης, την περίεργη χρήση των "χοιροβοσκών" από τον White στο πρώτο κομμάτι του κειμένου του; Και εξηγεί, παρακάτω, το παιχνίδι του με τους τίτλους των μυθιστορημάτων της Louisa May Alcott; Με αυτές τις λίγες εισηγήσεις, μπορούμε εύκολα να δούμε το πώς φτάνει στο τρίτο κομμάτι του κειμένου του, και την κίνηση που επισυμβαίνει μέσα σ' αυτό, από το ζεστό περιβάλλον της οικογένειας που διαβάσει ένα φιλήσυχο μυθιστόρημα για ήσυχους καιρούς, ως τις "στρεβλωτικές εμπειρίες". Και, κατόπιν, πάλι πίσω στο "μεθύσι της άνοιξης" και στην παράγραφο για τα αρνιά. Από κει και πέρα, η πορεία είναι εύκολη, επειδή τα λίγα επόμενα κομμάτια του κειμένου αναφέρονται αποκλειστικά στη φύση την εποχή της άνοιξης.

Τώρα θα θέλαμε να μετακινηθούμε στο τμήμα που αρχίζει με τις δυσκολίες του "να φροντίζεις έναν εκκολαπτικό φούρνο", επειδή θα μας προμηθεύσει μια βάση για να ξεχωρίσουμε το στοχαστικό στοιχείο με τρόπο πιο οξύ, μέσω μιας ενδιαφέρουσας αντίστιξης προς το κείμενο του Lawrence που έχει στόχο άμεσα να πείσει. Σημειώστε ότι ο White χρησιμοποιεί εικόνες από την αυλή ενός αγροκτήματος, αρκετά παρόμοιες με εκείνες που χρησιμοποιεί ο D.H. Lawrence στο δοκίμιο "Γυναίκες με τη σιγουριά του κόκορα και άνδρες με τη σιγουριά της κότας". Αλλά ο Lawrence χρησιμοποιεί την αυλή του αγροκτήματός του ως μια αναλογία για να στηρίξει ένα επιχείρημα. Είναι μια καθολικευμένη αυλή αγροκτήματος, αν και συγκεκριμένη στις λεπτομέρειες. Τα κοτόπουλα του White είναι ιδιόμορφα, και η ύπαρξή τους βρίσκεται σε άμεσο συσχετισμό με τον ίδιο τον στοχαστή. Έχουν ένα είδος ιστορικής πραγματικότητας, όπως τα πλάσματα σε ένα αφηγηματικό δοκίμιο - ο σκύλος στο κείμενο του Orwell, για παράδειγμα. Ωστόσο, το επεισόδιο αυτό είναι πολύ συνηθισμένο, για να το θεωρήσουμε ως εξιστόρηση. Έχει σημασία επειδή συνέβη στον στοχαστικό συγγραφέα του δοκιμίου, όχι επειδή έχει κάποια εγγενή αξία ή δραματική σημασία. Παρουσιάζεται σχεδόν χωρίς καθόλου διάλογο, και με λίγη δράση. Τόσο η εξιστόρηση όσο και οι ιδέες υποτάσσονται σ' αυτά που αναλογίζεται ο White.

Εξετάστε την παράγραφο του White που αναφέρεται στα συναφή προσόντα που έχουν οι κότες και οι φούρνοι, για παράδειγμα. Εδώ, αφήνει το πνεύμα του να παίζει ιδιότροπα με την παρομοίωση. Δεν προσπαθεί να αποδείξει τίποτε. Αλλά η παράγραφος, αν και διασκεδαστική, δεν είναι απλώς διασκεδαστική. Ποιο είναι, στ' αλήθεια, το αποτέλεσμα που έχει, και πώς το πέτυχε ο White; Εξετάστε αυτές τις διατυπώσεις:

1. "Ο θερμοστάτης μιας κότας, βρίσκεται πάντοτε σε τέλεια τάξη",
2. "Μια κότα ... είναι αεροστεγής...".
3. "Μια κότα δεν έχει ανάγκη να την τινάξουν".
4. "και κόκκινα αναμμένα κάρβουνα ποτέ δεν κυλούν από αυτήν πάνω στο στεγνό πάτωμα".

Ο κατάλογος αυτός των πλεονεκτημάτων της κότας είναι διασκεδαστικός μάλλον, παρά έχει πρόθεση να πείσει, επειδή ο White θεώρησε την κότα ως ένα είδος φούρνου, με όλον τον εξοπλισμό που θα μπορούσε να έχει ένας φούρνος. Οι ιδέες να τινάξουν μια κότα, και να βάλουν μια κότα να ανάψει φωτιά, βάζοντάς της αναμμένα κάρβουνα, είναι αυτές καθαυτές γελοίες - δεν έχουν τίποτε από την πρόθεση της πειθούς και τη δηκτικότητα της ιδέας του Lawrence για μια γυναίκα που γεννάει ένα άδαιο μελανοδοχείο. Η εικόνα του Lawrence είναι σαρκαστική, σατιρική, και γι' αυτόν τον λόγο είναι μια προσπάθεια να πείσει. Οι εικόνες του White δεν σατιρίζουν ούτε την κότα ούτε τον φούρνο - είναι διασκεδαστικά δεξιολογήματα της φαντασίας με μια παιχνιδιάρικη διάθεση. Τώρα εξετάστε αυτές τις δύο διατυπώσεις:

1. "Μια κότα έχει πλουσιότερο λεξιλόγιο απ' ό,τι ένας φούρνος...".
2. "Μια κότα είναι ένας καλός κουβαλητής και κάνει πολλή από τη χοντροδουλειά, που ο συνηθισμένος φούρνος είναι ανίκανος να κάνει...". Στην πρώτη από αυτές, ο White έχει βάλει τόσο την κότα όσο και τον φούρνο πάνω σε ίση βάση, ως πλάσματα που επικοινωνούν. (Στο κάτω-κάτω, και ο φούρνος κάνει θορύβους, επίσης). Έχει περιορίσει τη διαφορά ειδους μεταξύ των δύο αυτών πραγμάτων σε μια διαφορά βαθμού. Κατά την καλοκάγαθη προοπτική του, τόσο ο φούρνος όσο και τα κοτόπουλα υποτίθεται πως έχουν κάτι να πουν σε εκείνους που θα ακούσουν, και με περιπαιχτική φρονιμάδα απονέμει τον έπαινο στο πουλί, γιατί χρησιμοποιεί περισσότερες λέξεις απ' ό,τι ο φούρνος. Στη δεύτερη από τις διατυπώσεις αυτές, ο συγγραφέας ακολουθεί μια παρόμοια πορεία, αλλά προσθέτει περισσότερους χιουμοριστικούς υπαινιγμούς. Πρώτον, αν και ο συνηθισμένος φούρνος μπορεί να μην έχει την ικανότητα να μαζέψει, κάτω από περιστάσεις δύσκολες, τροφή για κοτόπουλα ("χοντροδουλειά"), ο White υπαινίσσεται πως κάποιος εξαιρετικός φούρνος θα μπορούσε βέβαια να έχει την ικανότητα αυτή - και δεύτερον, υποδηλώνει πως ο εξαιρετικός αυτός φούρνος ίσως είναι μια πραγματική δυνατότητα στο μέλλον, αφού μόνον ο συνηθισμένος σημερινός φούρνος είναι ανίκανος για τέτοια κατορθώματα. Εδώ, φυσικά, ο συγγραφέας αισθάνεται, επίσης, ευχαρίστηση χρησιμοποιώντας εκείνο το κλισέ του πωλητή, "ο συνηθισμένος σημερινός φούρνος", μέσα σε τόσο παράλογα συμφραζόμενα. Ο White,

επίσης, πετυχαίνει να δημιουργήσει εντύπωση, υποτονίζοντας μια διάσταση που κάποιος άλλος συγγραφέας ίσως θα την είχε αποδώσει συναισθηματικά ως μητρική αγάπη. Μιλώντας για τα πλεονεκτήματα της θερμότητας της κότας απέναντι στη θερμότητα του φούρνου, μας θυμίζει πως της κότας "η θαλπωρή έχει εκείνη την περίεργα ακαθόριστη ιδιότητα της κοινωνικότητας, που πιστεύω πως σημαίνει πολλά για ένα κοτόπουλο και διατηρεί την εσωτερική του διάθεση σε καλή κατάσταση". Ο όρος "κοινωνικότητα" ως μια ιδιότητα της θερμότητας είναι απρόσμενος, αλλά πολύ ταιριαστός, και η εικόνα ενός ευχαριστημένου κοτόπουλου, που έχει εσωτερική διάθεση "σε καλή κατάσταση", είναι μη συναισθηματική, αλλά δεν της λείπει η γοητεία.

Καθώς το δοκίμιο προχωρεί, οι γενικές σκέψεις για τις φωτιές και τα κοτόπουλα αναμιγνύονται με περισσότερες παρεμβολές από τον εξωτερικό κόσμο. Αυτός που στοχάζεται υποτίθεται σαφώς ότι είναι ο ίδιος ο White, και η συγγραφική δουλειά του έρχεται σε σύγκρουση με τη δουλειά του να φροντίζει τα κοτόπουλα. Επίσης, τα νέα του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου αρχίζουν να συγκρούονται πιο επίμονα, απ' ό,τι προηγούμενως, με τις προσωπικές του ενασχολήσεις. Ο θάνατος και η καταστροφή του πολέμου τώρα αντισταθμίζονται ρητά από τη θαλπωρή και τη ζωή του εκκολαπτικού φούρνου: "Γρήγορα κατάλαβα πως η ζεστασιά που απέμενε σ' αυτόν τον πεισματάρη φούρνο ήταν όλα όσα είχα να αντιτάξω απέναντι στη ναζιστική ιδέα του *Fruhling* (της Άνοιξης)".

Η τελευταία παράγραφος του δοκιμίου συνοψίζει αυτές τις ιδέες και κάνει μια αναφορά σε μια προηγούμενη παράγραφο, στην οποία ο "φίλος" του White του ζήτησε "να απαλλάξει το αναγνωστικό κοινό από τις ασήμαντες εν ευδαιμονία περιπέτειές του". Όταν συγκεντρώσουμε την προσοχή μας στη διατύπωση αυτή μπορούμε να δούμε αυτό το δοκίμιο ως ένα είδος διαλόγου, αφού ολόκληρος ο στοχασμός είναι μια ανταπόκριση στο αίτημα του φίλου, ειδικά εκείνη η τελευταία παράγραφος, στην οποία ο White διαβεβαιώνει πως θα συνεχίσει να δημοσιεύει τις ασήμαντες περιπέτειές του, και πως ακόμη και σε μια περίοδο διεθνούς κατακλυσμού είναι απαραίτητο να ενασχολείται κανείς με "οποιαδήποτε φωτιά τον ευχαριστεί και τον στηρίζει". Σ' αυτή την παράγραφο το αυγό και το κάρβουνο γίνονται, τελικά, σύμβολα όλων των πραγμάτων που κάνουν τη ζωή άξια για να τη ζούμε, των πραγμάτων για τα οποία ο White αισθάνεται πως πρέπει να ενδιαφερθούμε για να παραμείνουμε ανθρώπινοι. Ο στοχασμός του τον έχει οδηγήσει σ' αυτή τη θέση, και καταλήγει όχι με μια έκκληση προς εμάς, αλλά με μια διαβεβαίωση εξ ονόματος του εαυτού του: "Εγώ ακόμα δημοσιεύω". Σ' αυτόν τον στοχασμό πείθει όχι εμάς αλλά τον εαυτό του, και εμείς προσέχουμε παράλληλα (ή λαθραία) το συνειρμικό σχήμα της στοχαστικής του πορείας. Βλέπουμε το θέμα μέσω του στοχαστή, και ό,τι αντιλαμβανόμαστε από αυτό βρίσκεται πάντοτε σε σχέση με εκείνον.

Κείμενο: απόσπασμα από δοκίμιο του Σβάιτσερ

► Διάγραμμα του δοκιμίου

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

I. Προβληματισμός πάνω "στη βασική παγκόσμια έννοια της ηθικής".

A. "Σεβασμός της ζωής".

B. "Επιβεβαίωση του κόσμου με την ηθική".

ΚΥΡΙΟ ΜΕΡΟΣ

II. Θέση του συγγραφέα: Θεμελίωση του πρωταρχικού και άμεσου δεδομένου της συνείδησης. "Θετική άποψη της ζωής και επιβεβαίωση του κόσμου μαζί με την ηθική".

III. Ανάπτυξη της θέσης:

A. Υπάρχει θέληση ζωής σε όλα τα έμβια όντα.

B. Ο άνθρωπος την αντιλαμβάνεται με τη σκέψη.

1. Όχι με το καρτεσιανό: "Σκέφτομαι, άρα υπάρχω"

2. Αλλά με το: "Είμαι ζωή που θέλω να ζήσω, πλαισιωμένη από τη ζωή που θέλει να ζήσει".

Γ. Η θέληση για ζωή αποβλέπει στην ευτυχία.

1. Αυτό συμβαίνει σε όλα τα έμβια όντα.

2. Στον άνθρωπο μπορεί να συμβεί:

α. να τη δεχτεί

β. να την αρνηθεί

Δ. Η άρνηση είναι αφύσικη.

1. Ινδική σκέψη, Σοπενάουερ (ασυνέπεια)

2. Συνεπείς μόνο εκείνοι που θέτουν τέρμα στην ίδια τους την ύπαρξη.

E. Η επιβεβαίωση της ζωής είναι μια πνευματική πράξη.

ΣΤ. Ο σεβασμός όχι μόνο στη ζωή μας αλλά σε κάθε άλλη ζωή.

Z. Κενό στη μέχρι τώρα ηθική.

1. Η ως τώρα ηθική περιοριζόταν στο σεβασμό ανθρώπου προς τον άνθρωπο.

2. Χρειάζεται σεβασμός σε κάθε ύπαρξη που βρίσκεται κοντά του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

IV. Η θεμελίωση της ηθικής πρέπει να προχωρεί πιο πέρα από το σεβασμό των συνανθρώπων μας. Πρέπει να επεκτείνεται και σε κάθε μορφή ζωής.

Συνδυαστικές λέξεις και φράσεις: § 1-§2: "Ο σεβασμός της ζωής". - Ποιος είναι ο σεβασμός της ζωής. §3-4: να σκεφθεί - Ο Ντεκάρτ ξεκινά από τη σκέψη. §4-§5: θέληση της ζωής - Όπως η θέληση για ζωή. §5-§6: της ινδικής σκέψεως - Η ινδική σκέψη. §6-§7: στην ενσυνείδητη σκέψη του - Η αφετηρία της σκέψεως. §7-§8: παραδέχεται - Η επιβεβαίωση. §9-§10: Της σκέψης - Το μεγάλο κενό της ηθικής. §10-§11: Τότε μονάχα είναι ο

άνθρωπος ηθικός - Μονάχα η παγκόσμια ηθική. §11-§12: απόσπασμα ηθικής - Η ηθική.

► *Αφηγηματικό μέρος*: "Αναπλέαμε..." Ο σεβασμός της ζωής".

Στοχαστικό μέρος: Όλο το υπόλοιπο δοκίμιο.

Μετάβαση: Με τη μεταφορά: "Η μπρούντζινη πόρτα υποχώρησε και φάνηκε το μονοπάτι μέσα στη ζούγκλα".

► Η σκέψη είναι καθοριστικό στοιχείο του πολιτισμού, αλλά δεν μπορεί να θεμελιωθεί η ηθική μόνο πάνω στο Cogito του Ντεκάρτ. Πρώτο, γιατί αυτή η αρχή μας οδηγεί στο δρόμο της αφηρημένης σκέψης και δεύτερο, γιατί *σκέφτομαι* σημαίνει πάντα ότι υπάρχει κάποιο αντικείμενο σκέψης: *σκέφτομαι κάτι*. Η σκέψη του Σβάιτσερ διαφέρει από του Ντεκάρτ κατά το ότι, εφόσον η συνείδηση είναι πάντα συνείδηση κάποιου πράγματος "το πιο άμεσο δεδομένο της συνείδησης είναι ότι η ζωή είναι ζωή που θέλει να ζήσει πλασιωμένη από τη ζωή που θέλει να ζήσει". Δηλαδή ο Ντεκάρτ δέχεται ως θεμέλιο, ως πρώτη αρχή, την *αφηρημένη* σκέψη, ενώ ο Σβάιτσερ κάνει αυτή την αρχή *συγκεκριμένη* και της δίνει ως αντικείμενο την αγάπη για κάθε μορφή ζωής. (Παγκόσμια ηθική).

► Ο άνθρωπος με τη σκέψη αντιλαμβάνεται ότι είναι "μια ζωή που θέλει να ζήσει, πλασιωμένη από τη ζωή που θέλει να ζήσει". Αυτό τον ωθεί να εκδηλώσει τον ίδιο σεβασμό της ζωής προς κάθε άλλη θέληση ζωής σαν τη δική του. Θεωρεί ότι καλό είναι, ό,τι προάγει τη ζωή, κακό ό,τι εμποδίζει την ανάπτυξή της και την καταστρέφει. Η κατάφαση στη ζωή και ο σεβασμός της, σε κάθε μορφή της, αποτελούν μια πνευματική και ηθική στάση.

► Υπόδειγμα για ένα τέτοιο δοκίμιο με διάθεση χιουμοριστική μπορεί να σταθεί "Η άνοιξη" του White.

Ασκήσεις λεξιλογίου

1. *απλά*: με απλόν τρόπο· *απλώς*: μόνο.
2. *άμεσα*: απευθείας, χωρίς μεσολάβηση· *αμέσως*: χωρίς χρονοτριβή, πάραυτα.
3. *αδιάκριτα*: χωρίς διακριτικότητα, αγενώς· *αδιακρίτως*: χωρίς διάκριση, ανεξαιρέτως.
4. *ευχάριστα*: απολαυστικά· *ευχαρίστως*: με προθυμία.
5. *έκτακτα*: πολύ ωραία, πολύ ευχάριστα· *εκτάκτως*: απρόσμενα, απρογραμμάτιστα.
6. *ιδιαιτέρα*: πολύ, υπερβολικά· *ιδιαιτέρως*: ξεχωριστά.
7. *τέλεια*: με τελειότητα, έξοχα· *τελείως*: ολοκληρωτικά, απόλυτα.

Προτάσεις

1. απλά· 2. απλώς· 3. άμεσα· 4. αμέσως· 5. ανεξαρτήτως· 6. αδιάκριτα - ανεξαρτήτως· 7. τέλεια· 8. τελείως· 9. ιδιαιτέρως· 10. ιδιαιτέρα· 11. ευχάριστα· 12. ευχαρίστως· 13. έκτακτα.

ΤΟ ΑΡΘΡΟ

[εικόνα]

140

Κείμενο: "Γιατί (μας) συνεπαίρνει το ποδόσφαιρο", του Δ. Δημητράκου

► Η διαίρεση του άρθρου σε ενότητες επιτρέπει την επισήμανση των κυριότερων απόψεων του αρθρογράφου και την παρακολούθηση της ανάπτυξής τους.

► Τυχόν διαφωνία προς την άποψη του αρθρογράφου μπορεί να στηριχτεί στο γεγονός ότι σε μερικές χώρες με μεγάλο πληθυσμό, όπως π.χ. στις Η.Π.Α., το ποδόσφαιρο δε συγκεντρώνει τόσο μεγάλο πλήθος θεατών όσο το ράγκμπι, το μπιέζ μπουλ. το μπάσκετ.

Η άποψη πάντως του συγγραφέα για το ποδόσφαιρο στηρίζεται βασικά στους τίτλους των ενοτήτων: Ψυχαγωγία του όχλου, μαζική ψυχαγωγία, συλλογική ταύτιση των ατόμων με την ομάδα, άθλημα που χαρακτηρίζεται από ανδρική επιθετικότητα, γεγονός που δικαιολογείται από το ότι οι περισσότεροι θεατές είναι άρρενες.

► Τυχόν διαφωνία με την άποψη του συγγραφέα ότι το ποδόσφαιρο συνδέεται με την αντρική επιθετικότητα μπορεί να προκύψει από τη διαφαινόμενη ανάπτυξη του γυναικείου ποδοσφαίρου, στο οποίο μάλιστα πρωταθλήματα κόσμου αναδείχτηκε η ομάδα των Η.Π.Α.

Λεξιλογικές ασκήσεις

- α) Mundial ισπανική λέξη που σημαίνει παγκόσμιος· mundus, i: λατ. Οικουμένη.
- β) Πριν από το σχηματισμό των φράσεων καλό είναι να εντοπιστούν τα ονοματικά σύνολα μέσα στο κείμενο, ώστε να φανεί η ακριβής σημασία τους.
- γ) Στην αναζήτηση λέξεων με β' συνθετικό τις λέξεις -συλλέκτης και -ποίηση μπορεί να χρησιμεύσει ένα αντίστροφο λεξικό ή ένα ειδικό λεξικό συνθέτων, παραγώγων.
Ενδεικτικά σημειώνουμε μερικές λέξεις: γραμματοσυλλέκτης, ρακοσυλλέκτης, νομισματοσυλλέκτης, καρποσυλλέκτης.
Σταθεροποίηση, αντιποίηση, παραποίηση, προσωποποίηση, ανθρωποποίηση, ρευστοποίηση, κινητοποίηση, ενοποίηση (να επισημανθεί η σύγχρονη - καταχρηστική - τάση για την παραγωγή λέξεων με β' συνθετικό τη λέξη ποίηση, π.χ. ποδοσφαιροποίηση, κομματικοποίηση.
- δ) παγκοσμιοποίηση της αγοράς, - του εμπορίου, - της πληροφόρησης, - της ψυχαγωγίας, - των εφαρμογών της επιστήμης.
- ε) Η αρχική σημασία των λέξεων ψυχαγωγία και διασκέδαση να αναζητηθεί πρώτα σε ένα λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσας.

Σημειώνουμε, όπως και παραπάνω από το χώρο του αθλητισμού, την ανάπτυξη του γυναικείου ποδοσφαίρου, τις γυναικείες ομάδες υδατοσφαίρισης, τις γυναίκες αρσιβαρίστριες, τη γυναικεία πυγμαχία κ.α. Γενι-

κότερα επισημαίνουμε και την απασχόληση γυναικών σε επαγγέλματα που θεωρούνταν "αντρικά" λόγω του ότι, ορισμένες φορές, απαιτείται και η χρήση βίας ή επιθετικότητας, π.χ. γυναίκα αστυνομικός, στρατιωτίνα, οδηγός λεωφορείου, πυροσβέστης κ.ά.

Άλλωστε και στην ιδιωτική ζωή δε λείπουν οι περιπτώσεις γυναικών που ενεργούν με επιθετικότητα. Φαίνεται, τελικά, πως με την επαγγελματική εξίσωση των γυναικών και τη συμμετοχή των γυναικών στη δημόσια ζωή και στην πολιτική, η "επιθετικότητα" είναι μάλλον χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου προσώπου και όχι χαρακτηριστικό του φύλου.

Υπενθυμίζουμε ότι σκοπός είναι η παραγωγή λόγου και επομένως δεν έχει τόση σημασία η απάντηση καθ' εαυτή, όσο ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσεται η σκέψη και η αποτελεσματικότητα του λόγου ως προς το να πείσει.

► Είναι φανερό ότι ο τηλεθεατής αντιδρά σύμφωνα με την προσωπική του ιδιοσυγκρασία, ενώ όταν βρίσκεται μέσα στο γήπεδο βρίσκεται κάτω από την επήρεια της ψυχολογίας του όχλου.

► Βλέπε σχετικά:

(α) περιοδικό "Η λέξη" τ. 156, Μάρτιος - Απρίλιος 2000

Αφιέρωμα Αθλητισμός και Λογοτεχνία.

(β) ποδόσφαιρο. Μια συγκινησιακή πανούκλα Ζαν-Μαρί Μαρκ Περελμάν Μπομ (μετάφραση Παντελάκης), Εκδ. Μαύρη Λίστα, 1999.

(γ) Simon Kuper, Το ποδόσφαιρο εναντίον του εχθρού

(μετάφραση Μαίρη Περεντάκου - Cook), Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 1999.

Κείμενο: του Ν. Μουζέλη

**"Η διαμάχη για την παραχώρηση του Ηρωδείου
στο σχεδιαστή Κάλβιν Κλάιν και οι προεκτάσεις της".**

► Το θέμα με το οποίο ασχολείται ο αρθρογράφος είναι η διαμάχη σχετικά με την παραχώρηση του Ηρωδείου στον Κάλβιν Κλάιν. Το γενικότερο θέμα που ανακινείται, σύμφωνα με το συγγραφέα είναι η σχέση που πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στην οικονομική και στην πολιτισμική σφαίρα. Η βασική του θέση είναι ότι πρέπει να υπάρχει ισορροπία ανάμεσα στον οικονομικό και στον πολιτισμικό χώρο, και σεβασμός προς την ιδιαίτερη λογική του κάθε χώρου. Η στάση του, τέλος, απέναντι στην πρόταση της εταιρείας Κλάιν είναι αρνητική.

► Ο Μουζέλης οργανώνει το κείμενό του ως εξής: παραθέτει στην αρχή (παράγραφος 2) τα επιχειρήματα αυτών που υποστηρίζουν την πρόταση Κλάιν με τα οποία συμφωνεί· στη συνέχεια (παράγραφος 3) εκφράζει την έντονη αντίθεσή του προς την πρόταση Κλάιν (παρ' όλα αυτά τάσσομαι με αυτούς που είναι αντίθετοι στην πρόταση Κλάιν) και θέτει το ζήτημα μέσα στο πλαίσιο του γενικότερου θέματος που είναι η σχέση του πολιτισμού με την οικονομία· στην επόμενη παράγραφο (4) επεξηγεί και αναπτύσσει τη βασική θέση του και στην παράγραφο 5 επανέρχεται στην πρόταση Κλάιν συμπεραίνοντας ότι "η χρήση του Ηρωδείου από την εταιρεία Κλάιν αποτελεί ένα κραυγαλέο παράδειγμα αποικιοποίησης του πολιτισμού από το εμπορικό". Με τον τρόπο αυτό καταφέρνει να κάνει πειστική την άποψή του, γιατί δείχνει ότι λαμβάνει υπόψη του τα επιχειρήματα της αντίθετης πλευράς και ότι βλέπει την πρόταση Κλάιν σαν μία περίπτωση ενός γενικότερου προβλήματος απέναντι στο οποίο πρέπει να πάρει μια υπεύθυνη θέση.

► Στην παράγραφο 5 συγκρίνεται ένας χορογράφος ή συνθέτης χαμηλής ποιότητας που παρουσιάζει την τέχνη του στο Ηρώδειο με μια μεγάλη εμπορική επιχείρηση που μπορεί να προσφέρει στον ίδιο χώρο θέαμα υψηλότερης ποιότητας.

Λεξιλογικές ασκήσεις

► α) **προτίθεται**: σκοπεύει

να κινητοποιήσει (τους πόρους): να διαθέσει

τάσσομαι με αυτούς: πάω με το μέρος αυτών...

υποσκάπτονται: υπονομεύονται

εφικτό: πραγματοποιήσιμο

συσσώρευση: συγκέντρωση σε μεγάλη ποσότητα

προώθηση (προϊόντων): προβολή

αλλόκοτο: παράξενο

► γ) **συγκριτικός**: αναφέρεται στη σύγκριση

συγκρητικός: αναφέρεται στο συγκρητισμό, δηλαδή στην ανάμειξη και συγχώνευση στοιχείων διαφορετικής προέλευσης.

Κείμενο: "Λαϊκότητα και λαϊκισμός", του Ι. Μανωλεδάκη

► Στο άρθρο "Λαϊκότητα και λαϊκισμός" ο συγγραφέας χρησιμοποιεί την ανάλυση του περιεχομένου των εννοιών.

► Στο ότι ο λαός "μόνο κατά ιδεολογία είναι κυρίαρχος", ενώ στην πραγματικότητα "είτε δε μετέχει είτε μετέχει περιορισμένα στην άσκηση της εξουσίας". Τα αποτελέσματα του λαϊκισμού είναι: 1) η καλλιέργεια στο λαό μιας ψευδούς ιδεολογίας, πως έχει δήθεν προτεραιότητα στα δημόσια πράγματα, 2) η νομιμοποίηση και η συντήρηση του πατερναλισμού, 3) η έλλειψη ουσιαστικής δημοκρατίας, 4) η υποκουλτούρα και η εμπορευματοποίηση της συλλογικής ψυχής, 5) η εξουσία ινδαλμάτων (ποδοσφαιριστών, καλλιτεχνών κτλ.), 6) η προβολή της απρόσωπης μάζας (ισοπεδωτική νοοτροπία), 7) ο ετεροπροσδιορισμός της λαϊκής έκφρασης, 8) Τέλος, η πολιτιστική υποβάθμιση του λαού και η διατήρησή του στο περιθώριο των πολιτικών εξελίξεων που, κάτω από ορισμένες συνθήκες, μπορεί να οδηγήσει στο φασισμό.

► Το κείμενο αναπτύσσεται με τη μέθοδο της σύγκρισης και αντίθεσης.

► Ο συγγραφέας επιμένει στη διασάφηση των όρων, γιατί πολύ συχνά γίνεται σύγχυση ανάμεσά τους και ο λαϊκισμός εκλαμβάνεται ως λαϊκότητα. Αυτό έχει δυσάρεστες συνέπειες στην πολιτική και κοινωνική εξέλιξη. Με το ξεκαθάρισμα των εννοιών πιστεύει ότι συντελεί στην πολιτική και κοινωνική διαφώτιση του λαού.

► Παραδείγματα λαϊκισμού

Στην πολιτική: Η άνοδος στην εξουσία του φασισμού και του ναζισμού.

Στην εκπαίδευση: Το σύνθημα ίσες ευκαιρίες στην εκπαίδευση και δωρεάν παιδεία.

Στον αθλητισμό: Ηρωοποίηση των αθλητών, συνωστισμός στα γήπεδα, ΠΡΟ-ΠΟ, υπερθέαμα διοργάνωσης ολυμπιακών αγώνων κτλ.

Στην τέχνη: Το θέαμα λεηλατεί τόσο τη μεγάλη τέχνη όσο και τη λαϊκή τέχνη.

Βιομηχανοποίηση της τέχνης με σκοπό το κέρδος (σκληρότητα, γκροτέσκο, πορνό κτλ.).

Περισσότερα μπορείτε να βρείτε στο παρακάτω λήμμα από το Λεξικό όρων σημειολογίας και δομικής ανάλυσης της τέχνης του Σωτήρη Δημητρίου, τ. 1 (σελ. 129-130):

Μαζική κουλτούρα - mass culture - Λέγεται και βιομηχανική κουλτούρα, για να χαρακτηρίζει την εξάρτηση της πολιτιστικής ζωής από τους οικονομικούς μηχανισμούς. Η έννοιά της περιλαμβάνει τα μαζικά μέσα, τους

οικονομοκοινωνικούς όρους της παραγωγής των και το πεδίο της επιρροής των.

Ο οικονομικός χαρακτήρας της οφείλεται στην αναζήτηση νέων δυνατοτήτων για επικερδή επένδυση. Οι ανάγκες του κεφαλαίου για επέκταση ενισχύθηκαν από την τεχνολογική ανάπτυξη των μέσων επικοινωνίας κι ενημέρωσης και το αποτέλεσμα ήταν να επικρατήσουν και στην πολιτιστική ζωή οι μηχανισμοί του κέρδους: θέαμα, τύπος, βιβλίο, μουσική, κτλ. Επειδή η παραγωγή συνεπάγεται διάθεση μεγάλων κεφαλαίων, επιβάλλονται στο προϊόν όλοι οι όροι που μειώνουν το κόστος κι αυξάνουν την κατανάλωσή του, για "να φέρει πίσω τα λεφτά του": μαζική παραγωγή, ομοιομορφία και τυποποίηση, ορθολογισμός στην τεχνική της διανομής, προσέλκυση της εμφάνισης κτλ.

Επειδή το προϊόν της μαζικής κουλτούρας απευθύνεται στις συνειδήσεις του κοινού κι όχι στην κοινή χρήση, για να κερδίσει την αγορά πρέπει να προσελκύσει την προσοχή του καταναλωτή. Έτσι, γίνεται προέκταση της διαφήμισης και αποκτάει τους ίδιους χαρακτήρες μ' αυτήν. Πρωτεύει η εμπορικοποίηση αντί του περιεχομένου κι η αποτελεσματικότητα αντί της αυτονομίας του έργου. Για να συντηρηθεί η ανανέωση της παραγωγής, το προϊόν γίνεται μόδα. Εκείνο που προέχει είναι, όπως και στη διαφήμιση, να εξασφαλιστεί η συγκατάθεση του καταναλωτή. Έτσι, η μαζική κουλτούρα διανέμει στο κοινό δεκτικότητα και παθητική στάση.

Αρχικά υποστήριξαν πως είναι μορφή λαϊκής τέχνης, και πως γεννιέται αυθόρμητα. Η πραγματικότητα είναι πως χρησιμοποίησε τη λαϊκή τέχνη, για να κερδίσει την αγορά της πλατειάς μάζας, με αποτέλεσμα να τη βιομηχανοποιήσει και να καταστρέψει τη γνησιότητά της - το φαινόμενο αυτό ονομάζεται "λαϊκισμός".

Ξεκινώντας από την επέκταση του καπιταλιστικού κέρδους (επιχείρηση) και από τους μηχανισμούς επιρροής του καταναλωτή (διαφήμιση), έγινε προγραμματισμένη ομαδοποίηση των καταναλωτών. Στηρίχτηκε στο όραμα της καταναλωτικής ευτυχίας, στη θεαματικότητα του εμπορεύματος. Μετέβαλε την πολιτιστική ζωή σε θέαμα κατανάλωσης. Μ' αυτή τη μορφή εισδύει στις συνειδήσεις των ανθρώπων και μεσολαβεί στις υπαρξιακές και κοινωνικές σχέσεις τους.

Το θέαμα λεηλατεί τόσο τη μεγάλη τέχνη όσο και τη λαϊκή τέχνη. Ρίχνει την ποιότητα για να πιάσει το πλατύ κοινό κι' όλα τα γούστα. Διαθέτει όμως ανώτερη ικανότητα από την τέχνη στο να αναπαράγει την επιθετικότητα του βιομηχανικού πολιτισμού (σκληρότητα, γκροτέσκο, πορνό). Υπερέχει απ' αυτήν στο θεαματικό τη βιομηχανικής μεγαλούπολης, παρατηρεί ο Adorno. Προτείνει τρόπους συμπεριφοράς κι απογοήτευσης μεσ' από τη σύγκρουση με το τερατώδες και το απίθανο (θεάματα φρίκης και σοκ). Το ψυχαγωγικό θέαμα καταλήγει να ισοπεδώνει τα γούστα. Καθιερώνει παντού τις κατηγορίες του χιούμορ, της υλικότητας, της καταποσίωσης κτλ. Ξαναπαρουσιάζει στον θεατή την αλλοτρίωση και το βόλεμα, αλλά σαν πρότυπο απελευθέρωσης. Έτσι, κυριαρχεί σαν κοινωνική διάσταση ζωής και συμπεριφοράς. Διανέμει τις ιδέες του συμβιβασμού και τον θρίαμ-

βο του καιροσκοπισμού. Αυτορυθμίζει την πλατιά μάζα και τα μεγάλα συμφέροντα.

Η μαζική κουλτούρα συνδύασε το θέαμα με το όραμα του κέρδους σε ένα πλήθος από εκδηλώσεις της καθημερινής ζωής: διαγωνισμοί, κουπόνια, δώρα, καλλιστεία, φεστιβάλ τραγουδιού κτλ.

Κείμενο: "Η κλωνοποίηση.

Τα υπέρ και τα κατά για τον άνθρωπο", του Ν. Ματσανιώτη

- Μια πρόταση για τη διαίρεση του κειμένου σε τρία μέρη:
  - α) Γενικόλογες διακηρύξεις κατά του κλωνισμού και ισχυρισμοί που εύκολα καταρρίπτονται. "Οι γενικόλογες διακηρύξεις κατά του κλωνισμού ..... Καλό ή κακό είναι αυτό που κάνει ο άνθρωπος όχι αυτό που μπορεί να κάνει".
  - β) Εφαρμογές της κλωνοποίησης που δεν είναι δυνατόν να γίνουν αποδεκτές και πρέπει να αποκλειστούν. "Ο κίνδυνος γεννήσεως θνησιγενών νεογνών με μικρές ή μεγάλες συγγενείς ανωμαλίες είναι υπαρκτός ..... Τούτο, βέβαια, δεν έχει αποκλεισθεί, όπως δεν έχει αποκλεισθεί η σημερινή πειρατεία οργάνων με απαγωγές παιδιών και ενηλίκων στην Ινδία, Βραζιλία και άλλες χώρες του Τρίτου Κόσμου".
  - γ) Ενεργητικές εφαρμογές της κλωνοποίησης για τον άνθρωπο. "Πάντως λόγοι αμιγώς ιατρικοί που να δικαιολογούν τη δημιουργία ανθρώπου με κλωνοποίηση δε φαίνεται να υπάρχουν ..... Η κλωνοποίηση είναι ένα μεγάλο βήμα στο δρόμο για τη βελτίωση της ζωής του ανθρώπου ..... Η κλωνοποίηση θα γίνει μια ακόμα δυνατότητα του πολιτισμού και του ουμανισμού".
- Δεν κρίνεται σκόπιμο να προταθεί απλώς μια διαφορετική παραγραφοποίηση των δύο πρώτων παραγράφων, γιατί η παραγραφοποίηση είναι μια "ανάγνωση" του κειμένου, υποκειμενική, τις περισσότερες φορές. Το βασικότερο είναι η όποια νέα παραγραφοποίηση να μπορεί να δικαιολογηθεί.
- Εισαγωγικά χρησιμοποιούνται είτε για να επισημανθούν ιδιαίτερα ορισμένες φράσεις άλλων κειμένων τις οποίες επιθυμεί να τονίσει ο αρθρογράφος είτε για να επισημάνει έντονα ο ίδιος ο συγγραφέας μερικές δικές του φράσεις.
- Η άποψη του συγγραφέα για την κλωνοποίηση μπορεί να διατυπωθεί συνοπτικά, αν γραφούν αρχικά οι πλαγιότιτλοι κάθε παραγράφου.

► Για παράδειγμα μπορεί να αναπτυχθεί το θέμα της ξενοφοβίας, η οποία οφείλεται εν μέρει σε προκαταλήψεις και γενικεύσεις μεμονωμένων περιστατικών.

Λεξιλογικές ασκήσεις

α. Οι λέξεις **ντετερμινισμός, ουμανισμός*** είναι καλό να αναζητηθούν σ' ένα έγκυρο λεξικό στην τάξη. Να διανεμηθούν τα φωτοτυπημένα λήμματα από περισσότερα λεξικά, ώστε οι μαθητές να εξοικειωθούν με διαφορετικά λεξικά και να συγκρίνουν ποικίλα σύγχρονα λεξικά ως προς τον τρόπο που οργανώνουν την πληροφόρησή τους για τις λέξεις/λήμματα.

β, γ. Πριν συζητηθεί η μεταφορική χρήση των λέξεων: **θνησιγενής, εμφυσώ** κτλ. και πριν χρησιμοποιηθούν σε φράσεις τα ονοματικά σύνολα: επίμαχο θέμα, γενικόλογη διακήρυξη κτλ. καλό είναι να αναζητηθούν στο κείμενο, ώστε να προσδιοριστεί η ακριβής σημασία τους στη χρήση.

---

* **ντετερμινισμός:** από την αγγλική λέξη *determinism*· p. *determine*· γαλλ. *Determiner*: προσδιορίζω· de - *termino*, αντίστοιχος ελλην. όρος: αιτιοκρατία

ουμανισμός: μεταφορά στα ελληνικά του νεολατινικού όρου *humanismus*· *humanus*· *homo*: άνθρωπος

**Κείμενο: "Ψυχολογικές και παιδαγωγικές επισημάνσεις
για τη χρήση της πληροφορικής στην εκπαίδευση",
του Η. Γ. Μπεζεβέγκη**

► Σχετικά με την πρώτη ερώτηση βλ. στην παράγραφο 2.

► Ο συγγραφέας είναι σαφώς υπέρ της χρήσης της πληροφορικής στην εκπαίδευση. Αυτό συνάγεται από όλο το κείμενο και ιδιαίτερα από τις παραγράφους 4, 5, 6 και 7 στις οποίες αναφέρεται στους τρεις τρόπους χρήσης του Η/Υ στην εκπαίδευση. Θέλει, ωστόσο, να επισημάνει ότι πρέπει να ληφθούν υπόψη οι ατομικές διαφορές των παιδιών, ώστε η δραστηριότητα αυτή να αποβεί ωφέλιμη και αποδοτική.

► Σχετικά με την τεκμηρίωση μιας άποψης με έγκυρα επιστημονικά δεδομένα αλλά και την κριτική στάση του συγγραφέα απέναντι στη σχετική βιβλιογραφία δείτε τα παρακάτω παραδείγματα:

- Βλ. στην παράγραφο 4: "είναι σίγουρα ένα θέμα που απαιτεί περαιτέρω έρευνα".
- Βλ. στην παράγραφο 5: "έρευνες έχουν δείξει ότι ακόμη και παιδιά προσχολικής ηλικίας μπορούν να προγραμματίσουν ένα κομπιούτερ και αυτό τους βοηθάει ...".
- Βλ. στην παράγραφο 5: "Τέτοια ευρήματα είναι ασφαλώς πολύ ενθαρρυντικά, αλλά θεωρώ πως πρέπει να αντιμετωπισθούν περισσότερο ως διερευνητικά των δυνατοτήτων της χρήσης του Η/Υ, παρά ως απολύτως σαφή και οριστικά".
- Βλ. στην παράγραφο 11: "έχουμε δεδομένα σύμφωνα με τα οποία ... Από το άλλο μέρος, υπάρχει η υπόθεση ότι ...".
- Βλ. στην παράγραφο 12 "η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα είναι μεν θετική, αλλά το θέμα χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση".

► Σχετικά με τη σαφήνεια και την ακρίβεια στη διατύπωση δείτε τα παρακάτω παραδείγματα:

■ βλ. στην παράγραφο 6 διασάφηση της "μεταγνωστικής ιδιότητας", στην παράγραφο 9 διασάφηση του όρου "νοητική ηλικία", στην παράγραφο 13 διασάφηση του όρου "γνωστικό στιλ".

Για τη χρήση λέξεων / φράσεων με τις οποίες ο συγγραφέας εκφράζει με ακρίβεια τη στάση του απέναντι στο θέμα που θίγει βλ. στην παράγραφο 4 "Ωστόσο, η πρόωγη εισαγωγή της επεξεργασίας κειμένου στο σχολείο μπορεί να μην είναι επιθυμητή, γιατί **ίσως** εμποδίζει την εξέλιξη των λεπτών κινητικών δεξιοτήτων του παιδιού"· στην παράγραφο 6 "Εκείνο που είναι **περισσότερο σίγουρο** και **αξιοσημείωτο** είναι το εξής"· στην παράγραφο 7 "Είναι ο τομέας με τις περισσότερες **ίσως** δυνατότητες, τουλάχιστον από άποψη αιτιών και άμεσων αποτελεσμάτων στη μά-

θηση". στην παράγραφο 13 "υποπτεύομαι ότι μια τέτοια κατάσταση θα πρέπει να είναι πολύ ευεργετική για ένα παιδί με έντονο εξωπροσωπικό, έλεγχο".

Τα βασικά μέρη του κειμένου είναι ευδιάκριτα. Οι δύο πρώτες παράγραφοι αποτελούν τον πρόλογο, η τελευταία παράγραφος τον επίλογο, ενώ το κύριο μέρος μπορεί να χωριστεί στις εξής νοηματικές ενότητες: η πρώτη ενότητα (παράγραφοι 3 έως και 7) αναφέρεται στους τρεις τρόπους με τους οποίους μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο Η/Υ στην εκπαίδευση, η δεύτερη ενότητα (παράγραφοι 8 έως και 14) αναφέρεται στις ατομικές διαφορές των παιδιών, η τρίτη ενότητα (παράγραφος 15) αναφέρεται στην πρόταση του συγγραφέα για την αύξηση κινήτρων και τέλος η τέταρτη ενότητα (παράγραφοι 16 έως και 18) αναφέρεται στο ρόλο που μπορούν να παίξουν οι γονείς και ο δάσκαλος.

ΕΠΙΦΥΛΛΙΔΑ

Κείμενο: "Αναφορές στη μητρότητα", της Μ. Ηλιού

Με τη συζήτηση στην τάξη και με τη γραπτή έκφραση των μαθητών καλό είναι να γίνει φανερό, με αφορμή τη μητρότητα και το θηλασμό, η διάκριση ανάμεσα στο καθήκον / επιβολή και στη συνειδητή επιλογή, όπως την παρουσιάζει η Μ. Ηλιού. Οι νέοι αλλά και οι μεγαλύτεροι σε ηλικία αντιδρούν συχνά σε κάτι που τους επιβάλλεται, ενώ μπορούν να κάνουν το ίδιο πράγμα με ευχαρίστηση, αν είναι συνειδητή επιλογή τους και έχουν πεισθεί πως αυτή η επιλογή τους ολοκληρώνει ως προσωπικότητες.

Λεξιλογικές ασκήσεις

► Συνώνυμα:

δ) **συνακόλουθη**: παρεπόμενη
ανακόλουθος: χωρίς συνέπεια, αντιφατικές
επακόλουθα: συνέπειες

ε)

- να τονιστεί
- κινδυνεύει να εστιάσει σε ορισμένες μόνον πλευρές του θέματος
- συνδέονται
- διαφέρουν / διαφοροποιούνται
- κοινωνικού προβλήματος/ κοινωνικής δυσλειτουργίας
- θα προστατέψουν / θα υποστηρίξουν

[εικόνα]

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

1. Gutton J. A., *A Dictionary of Literary Terms*, PENGUIN BOOKS 1976.
2. Δημητρίου Μ., *Λεξικό όρων* (τόμ. 5), ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗΣ, Αθήνα.
3. Δρακόπουλος Δ.- Ρώμας Χ. Γ., *Το δοκίμιο*, ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ, Αθ. χ.χ.
4. Λυπουρλής Δ., *Γλωσσικές Παρατηρήσεις*, I και II, εκδ. ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ, Θεσσαλονίκη 1990 (I), 1994 (II).
5. Νάκας Θαν., *Ο Montaigne και το δοκίμιο*, ΚΑΛΒΟΣ 1981.
6. Νάκας Θαν., *Γλωσσοφιλογολικά Α΄*, Αθήνα 1998 (β΄ έκδοση αναθεωρημένη).
7. Μαρκαντωνάτου Γ. - Σακελλαριάδη Γ, *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων*, ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ-ΠΑΙΔΕΙΑ, Αθ. 1980.
8. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, *Η διδασκαλία του δοκιμίου*, Λευκωσία 1986.
9. Παπαζαφείρη Ιωάννα, *Λάθη στη χρήση της γλώσσας μας*, ΣΜΙΛΗ, Αθ. 1988.
10. Περιοδικό ΔΙΑΒΑΖΩ, *Το δοκίμιο*, τεύχος 117.
11. Scholes Klaus, *Στοιχεία του δοκιμίου*, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Θεσσαλονίκη 1985.
12. Τσολάκης Χρ., *Από τα γράμματα στη γλώσσα. Πορεία προς τον επικοινωνιακό λόγο*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη 1995.
13. Τσολάκης Χρ., *Από το λόγο στη συνείδηση του λόγου*, Βάνιας 1995.
14. Τσολάκης Χρ., *Τη γλώσσα μου έδωσαν ελληνική*, Α΄, Β΄, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1999.

ΔΙΚΑΙΟΣ ΚΑΙ ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

(ΑΓΩΝ)

ΧΟΡΟΣ

Τώρα κι οι δυο βασισμένοι γερά
στην ευγλωττία,
στο στοχασμό,
στα γνωμικά που του νου μας την κίνηση εκφράζουν
πάνε να δείξουνε ποιος θα νικήσει στη μάχη των λόγων.
Σε σοφίας πολύ μεγάλο αγώνα ορμούνε
τώρα οι φίλοι μας, και κρίσιμη είναι η ώρα.

ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΛΟΓΟ

Ω που εσύ με συνήθειες καλές, ηθικές
τους προγόνους στεφάνωνες πάντα,
έλα μίλησε, βάλε φωνή, τη φωνή
που αγαπάς, και φανέρωσε τι είσαι.

ΔΙΚΑΙΟΣ ΛΟΓΟΣ

Θα σας πω την αρχαία των παιδιών αγωγή,
θ' αναπτύξω πώς ήτανε τότε
που τα δίκαια διδάσκοντας ήμουν σε ακμή
κι η ηθική σεβαστή 'ταν απ' όλους. (...)
Με τούτα τ' αρχαία
το δικό μου το σύστημα ανάθρεψε αυτούς
που πολέμησαν στο Μαραθώνα.
Ενώ τώρα τους νέους τους μαθαίνεις εσύ.

ΚΟΡΥΦΑΙΑ ΣΤΟΝ ΑΔΙΚΟ ΛΟΓΟ

Πρέπει με επιχειρήματα γερά
να του απαντήσεις,
αν θέλεις να 'βγεις νικητής,
κι όχι γελοίος να γίνεις.

ΑΔΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Σκέψου τι φέρνει η ηθική, νεαρέ μου,
σκέψου πόσες
χαρές θα στερηθείς, αν πας μ' αυτή,
γυναίκες,
γέλια σκαστά και λιχουδιές και κότταβους
και γλέντια.
Αλλ' αν σου λείψουν όλ' αυτά,
τι αξίζει πια να ζήσεις;
Σε κάποια στραβοτιμονιά σ' έσπρωξε,
ας πούμε, η φύση ...
χαμένος πας, αν ρήτορας δεν είσαι·
ενώ μαζί μου...
γέλα και πήδα, όπου σε παν οι ορμές σου,
βούτα σε όλα.

(Αριστοφάνης, Νεφέλαι)

Η ενότητα που ακολουθεί δεν έχει βάση ειδολογική, όπως συμβαίνει με τις προηγούμενες. Δηλαδή δεν είναι ένα είδος του λόγου (δοκίμιο, επιφυλλίδα, άρθρο κτλ.), το οποίο στεγάζει ποικίλα θέματα. Αντίθετα, είναι ένα θέμα, το οποίο στεγάζει ποικίλα είδη του λόγου. Το θεματικό της κέντρο δηλώνεται με τον τίτλο: "Ο Δίκαιος Λόγος και ο Άδικος Λόγος", τίτλος που παραπέμπει στις "Νεφέλες" του, Αριστοφάνη, και μάλιστα στον "αγώνα" των "Νεφελών", στο μέρος δηλαδή της κωμωδίας, όπου συγκρούονται ο Δίκαιος και ο Άδικος Λόγος, καθώς ο καθένας τους προσπαθεί να επιβάλει τις δικές του θέσεις.

Γι' αυτό στη θεματική αυτήν ενότητα του αντιθετικού δίδυμου "Δίκαιος και Άδικος Λόγος" συστεγάζονται άρθρα, συνεντεύξεις, αποσπάσματα από αρχαίες τραγωδίες και κωμωδίες, πανηγυρικοί λόγοι, εισηγήσεις συνεδρίων, ποιήματα και άλλα ποικίλα κείμενα, τα οποία υποστηρίζουν αντίθετες θέσεις αναφορικά με το δίκαιο και το άδικο, και τα συναφή επί μέρους θέματα, στα οποία διακλαδίζεται το δίκαιο και το άδικο.

Έτσι, στον άξονα του Δίκαιου και του Άδικου Λόγου, στον οποίο στοιχεί ο άξονας "Γλώσσα της παιδείας και γλώσσα της εξουσίας", διαρθρώνονται τα ακόλουθα κείμενα:

1. Ένα άρθρο με τον τίτλο "Γλώσσα της εξουσίας και γλώσσα της παιδείας" (σ. 220), με το οποίο δίνονται βασικά γνωρίσματα της γλώσσας της εξουσίας και το κύριο γνώρισμα της γλώσσας της παιδείας. Ιδιαίτερα υπογραμμίζεται ότι η εξουσία παραμορφώνει τη γλώσσα με σκοπό να τη χρησιμοποιήσει, για να υπηρετήσει τις επιδιώξεις της και τα συμφέροντά της. Εννοείται ότι δεν αναφερόμαστε σε κάθε εξουσία. Αναφερόμαστε, όπως άλλωστε γίνεται φανερό από τα κείμενα που ακολουθούν, κυρίως στην εξουσία, η οποία χρησιμοποιεί τη δύναμή της προκειμένου να υπηρετήσει τα δικά της συμφέροντα ή τα συμφέροντα των ολίγων σε βάρος των συμφερόντων του ατόμου, των λαών και της ανθρωπότητας. Αναφερόμαστε δηλαδή στην εξουσία η οποία ασεβεί προς το Δίκαιο και τον Δίκαιο Λόγο και υπηρετεί το Άδικο και τον Άδικο Λόγο που το εκφράζει. Ακριβώς σ' αυτήν τη γλώσσα του Άδικου Λόγου αντιτάσσεται η γλώσσα της παιδείας, που κύριο γνώρισμά της έχει την ελευθερία: ο άνθρωπος ελεύθερος απέναντι σε κάθε άδικη δέσμευση. Ελεύθερος και γι' αυτό δυνατός. Αυτό, άλλωστε, τονίζεται με το επόμενο κείμενο που είναι

2. Ένα απόσπασμα από συνέντευξη (σ. 224) που αναφέρεται στο ίδιο θέμα και που επισημαίνει ότι ο άνθρωπος της παιδείας, ο άνθρωπος δηλαδή που πραγματώνει την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία, αυτός ο άνθρωπος υψώνεται στη σφαίρα της ελευθερίας και της δύναμης. Είναι ο άνθρωπος που υπηρετεί τον Δίκαιο Λόγο. Τέτοιος ήταν ο Προμηθέας, όπως δείχνει

3. "Ο διάλογος Προμηθέα-Ερμή" (σ. 226) στην τραγωδία του Αισχύλου "Προμηθέας Δεσμώτης", όπου ο Προμηθέας αναδεικνύεται νικητής στη σύγκρουση του με τους θεούς και "με τιτανική προσπάθεια ανοίγει το δρόμο προς τις πηγές της ζωής και της ελευθερίας". Ο Δίκαιος Λόγος, τον

οποίο εκφράζει ο Προμηθέας, λυγάει τον Άδικο Λόγο της εξουσίας του Δία. Στον ίδιο άξονα του ελεύθερου λόγου διαρθρώνεται και

4. "Ο Διάλογος Αντιγόνης Κρέοντα" (σ. 231), στον οποίο κυριαρχεί η Αντιγόνη, η οποία δεν υποχωρεί στην εξουσιαστική δύναμη του Κρέοντα, αλλά αντιτάσσει στον αυθαίρετο λόγο της εξουσίας το Δίκαιο Λόγο της ηθικής και της αγάπης. Ανάλογα δείγματα αντιεξουσιαστικού λόγου προσφέρει και ο χριστιανικός ελληνισμός. Είναι γνωστή

5. Η απάντηση του Μεγάλου Βασιλείου στον απεσταλμένο του αυτοκράτορα, ο οποίος τον απειλούσε ακόμη και με θάνατο, αν δεν υποχωρούσε στα κελεύσματά του. Άκαμπτος ο ιεράρχης αρθρώνει τον δίκαιο λόγο του και ταπεινώνει τον αντίπαλό του. Η περίφημη απάντηση καταγράφηκε από τον Γρηγόριο τον Θεολόγο στον Επιτάφιο λόγο, τον οποίο αυτός εξεφώνησε, για να εγκωμιάσει το έργο του Βασιλείου (βλ. σ. 232). Αλλά και από τον νεότερο ελληνισμό δε λείπουν τα δείγματα του ελεύθερου λόγου, ο οποίος εκφράζει δίκαιη και γι' αυτό ελεύθερη συνείδηση. Ανάμεσα στα άλλα είναι και

6. Η απάντηση του Θ. Κολοκοτρώνη στον Ιμπραήμ, ο οποίος με την ισχύ των όπλων ζητάει από τους Έλληνες να δηλώσουν υποταγή στην εξουσία του. Δεν μπορεί να μετρήσει ότι ο Έλληνας έχει κερδίσει πια μέσα του την ελευθερία, γιατί έχει τη συνείδηση ότι πραγματώνει τη δίκαιη φύση του, δηλαδή την ανώτερη φύση του, την πνευματική του ουσία. Γι' αυτό και δεν μπορεί να ξαναγυρίσει στη σκλαβιά. Έχει υπερβεί το φράγμα της ζωής και του θανάτου (βλ. σ. 233).

Αυτή η αναδρομή στο παρελθόν με κείμενα ανθολογημένα από μεγάλες πνευματικές δημιουργίες δείχνει τις τεράστιες ψυχικές και ηθικές δυνάμεις του ανθρώπου που πραγματώνει τον Δίκαιο Λόγο. Γι' αυτό και τα κείμενα που ακολουθούν στον άνθρωπο αναφέρονται. Χαρακτηριστική του είδους είναι η "Ομιλία" που παρουσίασε ο Γ. Σεφέρης στη Σουηδική Ακαδημία της Στοκχόλμης την ημέρα που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ της Λογοτεχνίας. Το κλείσιμο της δηλώνει emphatically την πίστη του ποιητή στον άνθρωπο και στις τεράστιες δυνάμεις που κρύβει μέσα του. - Μια πανάρχαιη ελληνική πίστη που εκφράζει κατά ευτυχή συγκυρία ένας μεγάλος Νεοέλληνας ποιητής από έγκυρο και περίοπτο βήμα και την εξακτινώνει στην οικουμένη, η οποία, βέβαια, δεν αξιοποίησε θετικά αυτό το μήνυμα (βλ. σ. 234).

Γράφει ο Σεφέρης:

"Όταν, στο δρόμο της Θήβας, ο Οιδίπους συνάντησε τη Σφίγγα, κι αυτή του έθεσε το αίνιγμά της, η απόκρισή του ήταν: ο άνθρωπος. Τούτη η απλή λέξη χάλασε το τέρας. Έχουμε πολλά τέρατα να καταστρέψουμε. Ας συλλογιστούμε την απόκριση του Οιδίποδα".

Ο άνθρωπος, όμως, μόνος του δεν μπορεί να ζήσει. Δεν είναι ούτε θηρίο ούτε θεός (Αριστοτέλης). Είναι άνθρωπος. Χρειάζεται όλους τους άλλους. Μόνος του μένει μετέωρος, θα μας πει και ο Γ. Γραμματικάκης (σ. 236) στην "Κόμη της Βερενίκης".

Αλλά αυτή η πορεία του μετέωρου ανθρώπου προς τον άλλο μετέωρο άνθρωπο πώς θα γίνει; Πώς θα πλησιάσουν οι λαοί να πετάξουν τα όπλα και να δώσουν τα χέρια; Απάντηση στο ερώτημα προσπαθεί να δώσει ο Αλέξανδρος Δελμούζος με την εισήγηση "Παιδεία και εθνική μόρφωση" (σ. 237), την οποία παρουσίασε στην πρώτη Βαλκανική Διάσκεψη που οργανώθηκε στην Αθήνα το 1930 από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Σκοπός της διάσκεψης ήταν να βοηθηθούν οι λαοί των Βαλκανίων να αφήσουν τους πολέμους και να πλησιάσουν με φιλική συνεννόηση, συνεργασία και αγάπη. Κάτι που κατά τον Δελμούζο μπορεί να γίνει συστηματικά μέσα από το σχολείο με την παιδεία. Το δάσκαλο, λέει, πρέπει να τον εμπνέει το ιδανικό του καθολικού ανθρωπισμού προς το οποίο είναι ανάγκη να υψώνεται η ανθρώπινη ζωή και ο πολιτισμός της.

Το λυπηρό, βέβαια, είναι ότι οι λαοί στα σχολεία τους καλλιεργούν το μίσος, την εκδίκηση και την περιφρόνηση για τους άλλους λαούς, και την έπαρση και την υπερτίμηση για τον εαυτό τους. Κι αυτό φτάνει σε ακραίες καταστάσεις, όταν οι λαοί μέσα από ανώμαλες πολιτικές συγκυρίες οδηγούνται στον ολοκληρωτισμό. Η λεγόμενη "εθνική αγωγή" τότε αποκτά τη διάσταση της προπαγάνδας μέσα στο σχολείο. Ο ολοκληρωτισμός ασεβεί προς το παιδί, την παιδεία και το δάσκαλο. Μεταχειρίζεται τους πάντες και υποτάσσει τα πάντα στη δύναμη της εξουσίας, για να αισθάνεται ασφαλής. Αναζητάει, βλέπετε, τα ερείσματά του, διότι ποτέ δεν κερδίζει την αγάπη και την εμπιστοσύνη του λαού. Ο άνθρωπος τότε δεν πορεύεται προς τον άλλο άνθρωπο. Διευρύνονται τα χάσματα ανάμεσα στα άτομα και τους λαούς.

Ανοίγει έτσι το κεφάλαιο "Εθνική Αγωγή και ολοκληρωτισμός" (σ. 245), όπου καταχωρίζονται κείμενα σχολικών εγχειριδίων, με τα οποία οι δικτατορίες παγιδεύουν τους νέους και προσπαθούν να τους προσεταιριστούν. Γι' αυτό και δεν διστάζουν να εισβάλλουν στα σχολεία, να καταλύουν ή να νοθεύουν κάθε μορφωτική αξία και να καλλιεργούν στις συνειδήσεις των ανώριμων βλαστών την προσωπολατρία: ο δικτάτορας πάνω από όλα και μοναδικός. Τα κείμενα, καθώς και οι χαρακτηριστικές εικόνες που τα συνοδεύουν, έχουν ανθολογηθεί από ελληνικά και αλβανικά αναγνωστικά των δικτατοριών του Ιωάννου Μεταξά και του Ενβέρ Χότζια. Κυρίαρχα στοιχεία όλων αυτών των κειμένων είναι ο δογματισμός, η υποκρισία, η κολακεία, οι γλυκεροί τόνοι, η απροκάλυπτη προπαγάνδα, η αδιακρισία, η αναίδεια, ο πληθωρικός λόγος, ο μεσσιανισμός. Ο δικτάτορας παρουσιάζεται ως ο μεγάλος Μεσσίας, ο οποίος, άλλοτε "ελέω Θεού" και άλλοτε "ελέω λαού" έρχεται να μας σώσει.

Περνούμε έτσι, στην επιφυλλίδα του Φώτου Πολίτη που τιτλοφορείται "Μεσσιανισμός" (σ. 252). Πατρίδα του μεσσιανισμού, και θύμα του μαζί, είναι η Ανατολή. Την Αρχαία Ελλάδα δεν την άγγιξε. Ο Αρχαίος Έλληνας ανακάλυψε τον ορθό λόγο. Μ' αυτόν αναζητεί τις λύσεις των προβλημάτων του. Δεν πιστεύει σε μεσσίες. Ξέρει να σκέπτεται.

Στις σελίδες που ακολουθούν (254) το θέμα συζητείται σε σχέση: με την Ανατολή· με την Αρχαία Ελλάδα· με την νέα Ελλάδα. Εκτός από την επιφυλλίδα του Φ. Πολίτη "Μεσσιανισμός", άλλα βοηθητικά κείμενα που το φωτίζουν είναι:

- ένα απόσπασμα από την επιφυλλίδα του ίδιου συγγραφέα "Άσκηση ψυχής" (σ. 254)·

- ο πανηγυρικός λόγος του Γ. Κακριδή "Το νόημα της ελληνικής ελευθερίας", ο οποίος δίνεται σε αποσπάσματα και περιλήψεις (σ. 255) και παρουσιάζει το ελληνικό ιδανικό της ελευθερίας σε σύγκριση / αντίθεση με τον δεσποτισμό της Ανατολής·

- ένα δεύτερο απόσπασμα από τον ίδιο λόγο, στο οποίο ο Κακριδής σημειώνει ότι χρειάζεται να καταβάλουμε μεγάλη προσπάθεια, για να πούμε ότι πραγματικά έχουμε οι Νεοέλληνες εθνική παιδεία και ότι πλάσαμε έναν Έλληνα πολίτη αληθινά ελεύθερο·

- απόσπασμα από το βιβλίο του Δημοσθένη Δανιηλίδη "Νεοελληνική Κοινωνία και Οικονομία", (σ. 260) όπου φαίνεται η επίδραση του ανατολικού κόσμου στον νεότερο ελληνισμό και σε άλλα θέματα και στο θέμα του μεσσιανισμού. Η ανατολίζουσα παράδοση, παρόλο που ολόένα υποχωρεί, εντούτοις δεν παύει να ζει σαν ένα καθεστώς που ασκεί ποικίλες επιδράσεις στη διαμόρφωση της νεοελληνικής πολιτισμικής πραγματικότητας. Πάντως το πρόβλημα τίθεται για συζήτηση στην οποία καλείσθε δάσκαλοι και μαθητές να διερευνήσετε τις διάφορες πτυχές του. Άλλωστε ο ρόλος του Μεσσία μπορεί να αποδοθεί από άτομα μεσσιανικών αντιλήψεων και σε μια πολιτική δύναμη ή υπερδύναμη, και όταν ακόμη αυτή δεν το επιδιώκει.

Η θεματική ενότητα κλείνει με την ομιλία του Ιωάννη Κακριδή "Παιδεία δύναμις θεραπευτική ψυχής", στην οποία κυρίαρχη θέση κατέχει η παιδεία, δηλαδή η καλλιέργεια, "το μέγιστον μάθημα", κατά Πλάτωνα, το οποίον "ρητόν ουδαμώς έστιν" ως "άλλα μαθήματα". Άνθρωπος δε της παιδείας, λένε οι φιλόσοφοι, είναι εκείνος, του οποίου η σκέψη, ο χαρακτήρας, η ευαισθησία έχουν διαμορφωθεί, εκλεπτυνθεί, εμπλουτισθεί από τη γνώση, από τις γνώσεις, από την ηθική, την αισθητική και από τα άλλα επιτεύγματα του ανθρώπινου πολιτισμού. Αντικρίζεται, δηλαδή η παιδεία σαν δύναμη που καλλιεργεί την ψυχή και την εστιάζει στην πνευματική σχέση δασκαλου και μαθητή - μια παιδευτική, δηλαδή μορφωτική, σχέση με αμφίδρομη κίνηση: η μία ψυχή κινεί την άλλη και μέσα από την συν-κίνηση (συγκίνηση) υψώνονται και οι δύο. Είναι, λοιπόν, η παιδεία η θεραπευτική δύναμη της ψυχής η οποία ελευθερώνει τον νέο και τον καθιστά τόσο ισχυρό, ώστε κάθε άλλη δύναμη να εξουδετερώνεται.

Πάντως η πορεία προς την παιδεία δασκαλου και μαθητή δεν είναι εύκολη. Όπως δεν είναι εύκολη η πορεία προς την αρετή. Μας το είπαν οι Έλληνες:

Γιατί, διερωτάται ο ανώνυμος συγγραφέας του 1ου μ.Χ. αιώνα στο έργο του "Περί Ύψους", η εποχή μας δεν έχει να παρουσιάσει εξαιρετικές πνευ-

ματικές φύσεις, όπως γινόταν σε παλαιότερες εποχές; "Η, μα την αλήθεια, λέει, πρέπει να πιστέψουμε το θρυλούμενο εκείνο, ότι η δημοκρατία είναι η μόνη αγαθή τροφός των έξοχων πνευμάτων... Γιατί μόνη η ελευθερία είναι ικανή να θρέψει τα φρονήματα των υπέροχων πνευμάτων... Ενώ εμείς οι τωρινοί δεν έχουμε διόλου γευτεί το ομορφότερο και γονιμότερο νάμα του λόγου, την ελευθερία εννοώ, και γι' αυτό σε τίποτε άλλο δε βγαίνουμε μεγαλοφυΐες, παρά μόνο στην κολακεία;"

Και πιο πέρα αιτιάζεται τα πάθη, που όπως λέει, πολιορκούν και ξεθεμελιώνουν από τα βάθρα την εποχή του: τον πλούτο, τη φιληδονία, την πολυτέλεια, την πλεονεξία, την αλαζονεία, την τρυφή και τους αδυσώπητους τυράννους που αυτά γεννούν: την αυθάδεια, την παρανομία και την αναισχυντία. Σ' έναν τέτοιο κύκλο συντελείται η καταστροφή της ζωής του ανθρώπου και μαραίνεται το ψυχικό του μεγαλείο. "Και γενικά, λέει, εκείνο που καταστρέφει τη γενιά μας είναι η ραθυμία που μέσα της όλοι, εκτός από λίγους, καταχωνιάζουμε τη ζωή μας χωρίς να αγωνιζόμαστε ή χωρίς να προσπαθούμε για κάτι παρά μόνον όταν είναι για τον έπαινο ή για την ηδονή, ποτέ για μια ωφέλεια που αξίζει το ζήλο και την εκτίμηση".

Να, λοιπόν, που ο σοφός πρόγονός μας τα δείχνει τα σκολιά μονοπάτια της παιδείας. Είναι, λέει, η ελευθερία και ο πόνος= ο αγώνας. Σ' αυτόν βρίσκεται η πηγή κάθε δημιουργίας. Και η παιδεία είναι πρώτ' απ' όλα δημιουργία και ξύπνημα συνειδήσεων: "όρθρος πνευμάτων και μέσα φως", θα πει ο Κακριδής. Είναι το μέγιστο μάθημα του Πλάτωνα. Η ολοκλήρωση, το εύδαιμον του Θουκυδίδη, δε βρίσκεται στην απληστία και στη βολή, αλλά στον αγώνα για την ευτυχία της ανθρωπότητας. Η θύελλα του αγώνα γέννησε τη ζωή, όπως γέννησε τη σκέψη και τον νου. Άλλωστε η ετυμολογική διαφάνεια της λέξης είναι άκρως διδακτική. Συνάπτεται με το ρήμα άγω, με το οποίο συνάπτεται και η αγωγή. Άγω σημαίνει σηκώνω/υψώνω κάποιον. Θυμηθείτε και τον παιδαγωγό. Στο βαθύ της σήμα η λέξη κλείνει το μήνυμα της δημιουργίας. Όπως κλείνει και την κατάσταση της αγωνίας που συνοδεύει τον αγώνα (αγώνας· αγωνία): απόρροια της αγωγικής αλληλόδρασης παιδευόντων, παιδευτικών αξιών και παιδευομένων. Και είναι η αλληλόδραση / αλληλενέργεια το σπάνιο αγαθό που δεν πραγματώνεται παρά μόνον με την παιδεία και την ελευθερία. Πηγάζει από τα βάθη, μας λένε οι φιλόσοφοι, όπου σβήνει η διαφορά του ατομικού και του εθνικού εγώ και συ από την ταυτότητα της ζωής. Σβήνει η διαφορά και αναδύεται ως κατηγορική προσταγή η φωνή της ηθικής, η οποία ορίζει την ανθρώπινη ποιότητα (Β. Τατάκης). Ο άνθρωπος τότε πραγματώνει την ανθρώπινη φύση του, την πνευματική του ουσία. Αυτή είναι και η ανεξάντλητη δύναμη της παιδείας: η ποιότητα δάσκαλου και μαθητή που πραγματώνουν την ανώτερη φύση τους, την πνευματική τους ουσία.